

EX PANNONIA

15–16

Суботица / Subotica / Szabadka
2012

*U finansiranju ovog broja časopisa učestvovali su Grad Subotica i
Istorijski arhiv Subotica*

EX PANNONIA

Broj 15–16

Subotica 2012

Izdavač: Istorijski arhiv Subotica

Za izdavača: Stevan Mačković, direktor IAS

Redakcija: Stevan Mačković, Tanja Segedinčev, Zolna Matijević

Lektor i korektor: Dijana Musin

Lektor za hrvatski jezik: Ljiljana Dulić Mészáros

Prevodi sažetaka na nemački i mađarski jezik: Zolna Matijević

Tiraž: 500 primeraka

Štampa: „REprint“, Subotica

Adresa redakcije: Trg slobode 1/III, tel. +381 (0)24 524-033

e-mail: info@suarhiv.co.rs

web adresa: www.suarhiv.co.rs

ISSN 0354-9151

CIP – Каталогизација у публикацији Библиотеке
Матице српске, Нови Сад

930.25(497.113)

Ex Pannonia / redakcija Stevan Mačković, Tatjana
Segedinčev, Zolna Matijević – 1996, Br. 1. – Subotica:
Istorijski arhiv Subotica, 1996-; 30 cm

Godišnje
ISSN 0345 - 9151

COBISS.SR-ID 74467596

SADRŽAJ

STUDIJE:

Dr Zoltan Mesaroš	Promena Suverena u Subotici 1918. godine	5
Tatjana Segedinčev	Pregled kulturno – prosvetnih dešavanja u Subotici 1945. godine, Agitprop kultura	11
Tibor Halas	Dr Janoš Veldi, nekadašnji gradonačelnik Subotice	18
Dejan Mrkić	Radijalac – Aleja Maršala Tita	25
Dr Emil Libman,	Osnivanje odeljenja za patološku anatomiju i patohistologiju Opšte	
Karolj Novak	bolnice u Subotici – povodom 50 godina rada Odeljenja (1961- 2001)	28
Зоран Вељановић	Немачко бомбардовање Суботице током Другог светског рата, прилог за историју бомбардовања Суботице у Другом светском рату	35
Dr Zoltan Devavari	Istoriografija mađarske – srpske (jugoslovenske) istorije u periodu 1918-1929	42
Ljudevit Vujković Lamić	Prilog o subotičkim ulicama i njihovim nazivima	54

IZ ARHIVSKE GRAĐE:

Stevan Mačković	O analitičkim inventarima odeljenja Senata	71
Зоран Вукелић	Други светски рат и његове последице – у архивској грађи Градске и Среске комисије за ратну штету и Народног одбора општине Бајмок у Историјском архиву Суботица	78

IZ RADA ARHIVA:

Tatjana Segedinčev	Letopis Istorijskog arhiva za 2011. godinu	82
Зоран Вељановић	Архиви у процесу стечајног поступка – Радионица Службе заштите архивске грађе ван архива војвођанских историјских архива одржана у Кикинди 25. маја 2012. године	86

PRIKAZI:

Tibor Molnar/Molnár Tibor, Odabrani spisi Komande grada Sente 1944-1945, A Zentai Városparancsnokság válogott iratai.Arhiv Županije Čongrad i Istorijski arhiv Senta, Csongrád Megyei Levéltár és Zentai Történelmi Levéltár, Szeged – Zenta, 2011/ <i>Zoltan Mesaroš</i>	93
Sima Jančić, Priča G-IV/1 razreda, Subotica 1949-1953, Subotica 2011/ <i>Tatjana Segedinčev</i>	94
Зоран Вељановић, Устави и правила Српске читаонице у Суботици у XIX и XX веку, Суботица 2011/ <i>Зоран Вукелић</i>	96
Katarina Korponaić, Stare subotičke porodice, Subotica 2012/ <i>Stevan Mačković</i>	97

TARTALOM

KUTATÁSOK

Dr. Mészáros Zoltán	Impériumváltás Szabadkán 1918-ban	5
Tatjana Segedinčev	Történesek a közművelődés és tanügy terén 1945-ben Szabadkán, Agitprop kultúra	11
Halász Tibor	Dr. Völgyi János, Szabadka egykori polgármestere	18
Dejan Mrkić	Titó marsall sugárút	25
Dr. Emil Libman,	A szabadkai Általános kórház patológiai és patohisztológiai osztályának alapítása	
Novák Károly	– a szakosztály fennállásának 50. évfordulója alkalmából	28
Zoran Veljanović	Szabadka németek általi bombázása a II. világháború alatt, adalék Szabadka bombázás – történetéhez a Második világháborúban	35
Dr. Dévavári Zoltán	A magyar – szerb (jugoszláv) történetírás 1918-1929 közötti historiográfája	42
Ljudevit Vujković Lamić	Értekezés a város utcáiról és azok elnevezéseiről	54

LEVÉLTÁRI ANYAG:

Stevan Mačković	A Szabadkai Városi Elöljáróság analitikus leltárai	71
Zoran Vukelić	A Második világháború és annak következményei – a Szabadkai Történelmi Levéltár Szabadka Város és Járási Hadikár – Megállapító Bizottságainak és Bajmok Község Népbizottságának iratai alapján	78

A LEVÉLTÁR TEVÉKENYSÉGÉBŐL:

Tatjana Segedinčev	A Szabadkai Történelmi Levéltár 2011-es évi tevékenysége	82
Zoran Veljanović	Levéltárak helyzete a csődeljárások folyamatában – vajdasági történelmi levéltárak tapasztalatcseréje Kikindán 2012. május 25-én	86

ISMERTETÉSEK:

Tibor Molnar / Molnár Tibor, Odabrani spisi Komande grada Sente 1944-1945, A zentai városparancsnokság válogatott iratai. Arhiv Županije Čongrad i Istorijiski Arhiv Senta, Csongrád Megyei Levéltár és Zentai Történelmi Levéltár, Szeged-Zenta, 2011./ <i>Mészáros Zoltán</i>	93
Sima Jančić, Priča G-IV/1 razreda (A IV-G osztály története), Subotica 1949-1953, Subotica 2011. /1953, Subotica 2011. / <i>Tatjana Segedinčev</i>	94
Zoran Veljanović, Ustavi i pravila Srpske čitaonice u Subotici u XIX i XX veku (Szerb olvasóköri szabályrendeletei), Subotica 2011. / <i>Zoran Vukelić</i>	96
Katarina Korponaić, Stare subotičke porodice (Régi szabadkai családok), Subotica 2012. / <i>Stevan Mačković</i>	97

INHALT – CONTENT

FORSCHUNGEN / STUDIES

Dr Zoltán Mészáros	Machtwechsel in Subotica 1918.	5
Tatjana Segedinčev	Kultur- und Schulwesen in Subotica im Jahre 1945, Agitprop-Kultur	11
Halász Tibor	Dr Völgyi János, Bürgermeister der Stadt Subotica	18
Dejan Mrkić	Radijalac - Maršala Tita Avenue	25
Dr Emil Libman	Die Gründung der Pathologie- und Pathologischen Abteilung im städtischen	
Novák Károly	Krankenhaus in Subotica – zur 50 Jahresfeier der Abteilung	28
Zoran Veljanović	German Bombardment of Subotica During The World War II, Contribution to the history of Bombing of Subotica in World War II	35
Dr Zoltan Devavari	Hungarian and Serbian (Yugoslavian) historiography for the historical period from 1918 to 1929	42
Ljudevit Vujković Lamić	Beitrag zur Geschichte der Strassen und ihrer Namensänderung	54

ARCHIVALIEN / FROM ARCHIVAL MATERIAL

Stevan Mačković	Analytische Inventare des städtischen Vorstandes von Subotica	71
Zoran Vukelić	World War II and consequences – from the archival material of City and District war damage commission and Municipality National Board of Bajmok in The Historical Archives of Subotica	78

AUS DER TÄTIGKEIT DES ARCHIVS / ARCHIVES' ACTIVITIES

Tatjana Segedinčev	Die Tätigkeit des Historischen Archivs in Subotica im Jahr 2011.	82
Zoran Veljanović	The Archives in the bankruptcy proceedings The education workshops by The Service for the Protection of the Records outside the archives from The Archives in Vojvodina held in Kikinda on May 25, 2012	86

BERICHTE / REVIEWS

Tibor Molnar/Molnár Tibor: Odabrani spisi Komande grada Sente 1944-1945, A Zentai Városparancsnokság válogatott iratai (Ausgewählte Schriftstücke der Stadtkommandatur Senta 1944-1945/ Chosen Documents From the City Command – Senta 1944-1945). Arhiv Županije Čongrad i Istorijiski arhiv Senta, Csongrád Megyei Levéltár és Zentai Történelmi Levéltár, Szeged – Zenta, 2011/ <i>Zoltán Mészáros</i>	93
Sima Jančić, Priča G-IV/1 razreda (Geschichte der Klasse G-IV/1 / Story of the G-IV/1 Class), Subotica 1949-1953, Subotica 2011/ <i>Tatjana Segedinčev</i>	94
Zoran Veljanović, Ustavi i pravila Srpske čitaonice u Subotici u XIX i XX veku (Statuten des serbischen Lesekreises in Subotica/ Constitution and Regulations of The Serbian Reading Room in Subotica), Subotica 2011/ <i>Zoran Vukelić</i>	96
Katarina Korponaić, Stare subotičke porodice (Alte Familien in Subotica/ Old Families of Subotica), Subotica 2012/ <i>Stevan Mačković</i>	97

Dr Zoltan Mesaroš (Dr Mészáros Zoltán),
arhivista

Promena Suverena u Subotici 1918. godine

U tekstu koji sledi pokušaću da prikažem promenu vlasti u Subotici 1918. godine, pri tome ću da se skoncentrišem na same događaje i okolnosti, bez ideoloških komentara, toga će biti samo u zaključku. Kao izvore najviše koristim memoare subotičkih aktera tih promena koje sam pronašao u biblioteci Istorijskog arhiva Subotica. Mislim da je ovaj način obrade teme zbog toga dobar, jer omogućuje sagledavanje promene suvereniteta u tehničkom i proceduralnom smislu.

1. Kraj Prvog svetskog rata i uspesi srpske vojske

Srpska vojska je na kraju Prvog svetskog rata bila efikasna oružana formacija. Prema tome, ona je bila u dobrom stanju. Istina je da je pretrpela ogromne gubitke 1915. i 1916. godine, ali su je posle toga sile Antante dobro opremile, i kao odmorenu i organizovanu vojsku poslali na ratište gde je, u tehničkom smislu, bila dobro upotrebljiva. Tako je bilo i sa oficirskim korom. Oficiri koji su bili aktivni iskusili su ratovanja u Balkanskim ratovima, a istorija Srbije je bila takva da je ona često ratovala i u drugoj polovini 19. veka, pa priprema oficira nije bila samo teoretska. Iskustva su sticali iz „prve ruke”.

Što se tiče vojnika, oni su takođe poznavali ratne situacije, strahote koje se dešavaju, ali i radost pobeđivanja. U psihološkom smislu su bili motivisani. Oni su priželjkivali kraj rata, ali na taj način da oružjem oslobode svoju domovinu, a srpska politička elita je već od 1914. godine postavila sebi cilj da ujedini sve južnoslovenske narode.

Komandna snaga Antante je bila zainteresovana da srpske vojnike pošalje u prve redove na solunskom frontu i da ga probiju. Bugarska i Austrougarska vojska su bile pred raspadom, njihovi vojnici su priželjkivali kraj rata po bilo kojoj ceni. Takođe, Nemačka je bila na izmaku snage. Na solunskom frontu je iz tog aspekta bila najproblematičnije stanje Bugarske i njene vojske. Društvo u Bugarskoj je bilo krajnje iscrpljeno, priželjkivalo je završetak rata, vlada je bila oslabljena, a političari koji su bili naklonjeni Antanti su imali sve veći uticaj, a na kraju i

uspeh.¹ Tako da su napad 14. septembra 1918. godine dočekali nespremno, pogotovo jer je u vojsci Bugarske bilo i pobune. 15. septembra kod Dobrog Polja (bugarski: Dobro Pole), srpske, francuske i senegalske jedinice su probile front,² i tako je krenula najveća serija uspeha srpske vojske u modernom dobu.

2. Subotica i odnosi u njoj u vreme Prvog svetskog rata

Subotica je po merilima tadašnjeg doba bila relativno bogat grad, sa periodom poleta od 1867. godine. Jačanje i bogaćenje se odvijalo kao posledica raznolike industrije, jakog trgovinskog sektora i zbog naseljavanja nadarenih obrtnika i industrijalaca iz drugih krajeva tadašnje državne formacije. Grad je svoj prestiž dokazivao brojnim reprezentativnim građevinama, a posebno izgradnjom velelepne gradske kuće, koja je izgrađena između 1908. i 1910. godine. Ovaj centar lokalne vlasti je bio u punoj funkciji od 1912. godine.

Grad je bio šarolik u etničkom smislu, a njen osoben deo su činili Bunjevci, koji su u starijim spisima na mađarskom nazivani „dalmaták” (u prevodu Dalmatinci). Ova zajednica se dosta dobro uklapala u ugarsko društvo, imala je svoje plemstvo, građanstvo i seljaštvo. Njihov dijalekat koji su pre nekoliko vekova doneli sa sobom, mogao bi se smatrati za dijalekat hrvatskog a i srpskog jezika (s obzirom da su ta dva jezika jako bliska). U publikacijama posle i u novinama pre Prvog svetskog rata, Bunjevci su pisali o nezadovoljstvu svojim položajem. Najviše im je smetalo što su ih pokušali pomadartiti (što je dobrim delom i uspelo). Isticali su svoju borbu za očuvanje jezika bunjevačkog.³ U katoličkoj crkvi su imali jake pozicije, bilo je nekoliko biskupa koji su posvetili puno pažnje i organizacione aktivnosti Bunjevcima. Do 1918. godine bila su neka dešavanja koja su Bunjevce duboko frustrirala.

U gradu su Mađari, Srbi i Jevreji imali dosta dobro organizovane zajednice. Zbog nacionalnog osvešćivanja, Srbi i Bunjevci su pomno pratili dešavanja u Beogradu i

¹ Aleksandar Malinov, lider Demokratske Stranke je osnovao vladu (Pavlov-Janev 2005. 120).

² Pavlov-Janev, 2005, str. 120.

³ Šoškić, 1938, str. 41.

Subotica 1911.

Subotica 1927.

Zagrebu. Sa Austrougaskom vlašću su sve manje bili zadovoljni i pojedinci su postupali u skladu sa svojim pogledima na situaciju, a bilo je i takvih koji su priželjkivali da se nađu u zajedničkoj južnoslovenskoj državi.

3. Promena vlasti u Vojvodini

Kraj Prvog svetskog rata je u Ugarskoj značio potpuni ekonomski, društveni i organizacioni slom. Revolucija jesenjih ruža (Őszirózsás forradalom) je dovela na vlast Mihalja Karolijija (Károlyi Mihály), koji nije imao nikakvu strategiju, a stoga ni ostvarivu taktiku. Ugarska/Mađarska je tako postala jako ranjiva, nesposobna da brani svoje interese. Ustanci i kaos u državi su doveli do bezvlašća, tako da je njenim protivnicima lako bilo da ostvare teritorijalne pretenzije, pozivajući se na nacionalni sastav, tim više jer su to podržale i vodeće svetske velesile.

Iz aspekta srpske politike, važan početni momenat za raspad Austrougarske je bila beogradska vojna konvencija potpisana 13. novembra 1918. godine. Luj Franše d'Epere (Louis Franchet D'Esperey) je odredio veoma rigorozne mere za mađarsku stranu – da napuste predeo do linije Segedin-Baja-Pečuj-Varaždin. Pored toga, konvencija je sadržala neke mere koje su pomagale u uspostavljanju nove vlasti.

Vojvoda Živojin Mišić je već 30. oktobra zaposeo početne pozicije, a još pre potpisivanja konvencije je stigao u Zemun, Pančevo i u Belu Crkvu 5. novembra, a 9.

zaposeo i Novi Sad.⁴ U Suboticu stižu 13. novembra i srpska vojska bez otpora ulazi u grad.

4. Etape preuzimanja vlasti u Subotici

4.1. Osnivanje Srpsko-Bunjevačkog nacionalnog saveta

Na vest o probiju solunskog fronta, a s obzirom da su poznavali Wilsonovih 14 tačaka, slovensko stanovništvo u Subotici se počelo organizovati u veoma konkretnoj formi, te je osnovalo Nacionalni savet.

Već posle pobede Revolucije jesenjih ruža, 1. novembra je formiran Mađarski nacionalni savet. Sledećeg dana je gradski Senat održao vanrednu sednicu. Izrazili su potrebu da se u gradskom veću trebaju zapostaviti postojeće linije razdora, treba raditi na očuvanju države i predlagali su osnivanje građanske straže (polgárórség).

U isto vreme Blaško Rajić, katolički sveštenik, i poznati srpski i bunjevački građani - dr Jovan Petrović-Čata, dr Vojnić-Hajduk, Alba Malagurski, Joso Prčić su se počeli organizovati, pogotovo zbog toga što je Rajić učestvovao u radu Nacionalnog veća u Zagrebu 27. i 28. oktobra.

Suboticu je već 14. oktobra posetio Jaša Tomić te su se sastali viđeniji srpski građani. Mnogi su se nadali probijanju solunskog fronta, i mislili da je pravo vreme za osnivanje svog nacionalnog veća, ali su u Subotici za to bili potrebni i Bunjevci. Kada je u grad stigao advokat dr Vladislav Manojlović, rad je postao intenzivniji, počeli su da planiraju kako da prime srpsku vojsku i šta da rade ako bi se Mađari suprotstavljali.⁵ Osnovani su i nacionalnu gardu, koja će biti raspuštena 10. decembra 1918. godine, tako da nije bilo potrebno da ona bude aktivna u punom smislu, ali je imala neke policijske zadatke, što i nije malo, jer je nova politička elita grada bila tako sigurnija.

Srpsko-Bunjevačko nacionalno veće osnovano je 10. novembra. Pre podne oko 10 sati se ispred kafane Hungarija (Hungária) sakupilo oko 3000 građana, poslušali su više govora čija je suština bila da srpski i bunjevački narod želi da ima sva prava koja im pripadaju po „prirodnim i ljudskim“ merilima. Čelnici Srpsko-Bunjevačkog nacionalnog veća su mislili da su zakoni Ugarske samo mrtvo slovo na papiru i da su samo pokriće za to da politička elita Ugarske može da prezentuje svoju pozitivnu sliku. Tada još nije bilo reči o otepljenju, ali je osnivanje Nacionalnog veća bio korak ka njemu.

Novonastalo nacionalno veće o svemu je obavestilo već postojeće mađarsko nacionalno veće koje je iniciralo da se ujedine, ali su to sa srpsko-bunjevačke strane odbili. Sledećeg dana, 11. novembra 1918. godine, gradonačelnik Luka Plesković (Pleszkovics Lukács) je sazvao gradsko veće, gde su bili prisutni i članovi Srpsko-Bunjevačkog nacionalnog veća. U njihovo ime, dr Jovan Manojlović je održao govor na mađarskom jeziku. Ovo je bilo i zadnje zasedanje gradskog veća u tom sastavu. U danima koji slede, Srpsko-Bunjevačko nacionalno veće preuzima vlast u gradu.⁶

Srpsko-Bunjevačko nacionalno veće je između 10. i 13. novembra uzelo sedište u gradskoj kući. Mađarska strana

⁴ A. Sajti, 2004, str. 12.

⁵ Protić, 1930, str. 22.

⁶ Zapravo će biti vlast u ruci srpske vojske, ali „de iure“ Srpsko-Bunjevačko nacionalno veće će prerasti u novu gradsku vlast.

je tražila kompromis sa njom, ali druga strana to nije prihvatila. Slične stvari dešavale su se i u Somboru.

4.2. Stizanje srpske vojske – „Finis Hungariae”⁷

Prvi voz sa srpskom vojskom stigao je u Suboticu u 18.35 sati, 13. novembra 1918. godine. Članovi nacionalnog veća nisu bili sigurni da li će vojska i ostati, jer je bilo nekih glasina da će se ona vratiti u Novi Sad. Vojsci su po nekim sećanjima klicali i na mađarskom jeziku.⁸ Komandant jedinice koja je stigla bio je potpukovnik Živulović. Pozdravne govore držali su: Šime Milodanović, u ime Srpsko-Bunjevačkog nacionalnog veća na srpskom i dr Lajoš Dembic (dr. Dembicz Lajos), zamenik gradonačelnika, na mađarskom jeziku.

Szabadkai Ujság, 21. 11. 1918.

Oficiri su ostali na željezničkoj stanici i poručili Srpsko-Bunjevačkom nacionalnom veću da ne odu kućama nego da ostanu skupa. Zatim su poslali deo jedinica prema Baji i Somboru. Posle toga, večerali su u restoranu Zlatno Jagnje (Arany Bárány) koju su kasnije nazvali imenom Srpski kralj. Tokom noći, vojnici srpske vojske su patrolirali. Sledećeg dana, 14. novembra, stigle su nove trupe vojske pod komandom pukovnika Vladislava Krupeževića i pukovnika Milana Atanackovića. Krupežević je postao komandant u gradu, a Atanacković njegov zamenik. Time su postavljeni temelji uvođenja srpske uprave u Subotici.

Gradsko veće je rasformirano 18. novembra. Kao razlog navedeno je, da se ne bave ishranjivanjem srpske vojske. Komandant je ušao u gradsku kuću i poterao oda-

tle predstavnike lokalne vlasti. U gradu je bilo sve više vojnika, a postavljena je i komanda Dunavske divizije. Komandant je postavio novog gradonačelnika, dr Stipana Matijevića, senatore je razrešio dužnosti i imenovao je nove članove. Interesantno je, da je jedan od članova, Stipan Vojnić Tunić, uskoro postao gradonačelnik Baje, a na njegovo mesto postavljen je dr Josip Prčić. Dr Lajoš Dembic je bez ikakvog otpora predao vlast. Novi gradonačelnik je 19. novembra organizovao polaganje zakletve i tako su počeli da upravljaju gradom. Nova vlast je bila nemoćna: ugarski novac je devalvirao, iz Beograda još nisu stizale instrukcije, a Budimpešta više nije imala nikakvu kontrolu nad situacijom. Nova upravna vlast u gradu je imala puno članova koji nisu imali nikakvog iskustva u upravi.

4.3. Odluka u Novom Sadu

Polovinom novembra započeta je organizacija Velikog narodnog skupa za poslanike Bačke, Banata i Baranje. Inicijativni sastanak je održan 16. novembra, odluke donete na njemu bile su veoma značajne za sve što će se desiti 25. novembra. Osim predstavnika iz Bačke, Banata i Baranje sastanku su prisustvovali i predstavnici iz Zagreba i Beograda. Iz Subotice su na sastanku prisustvovali dr Stipan Matijević i Dušan Manojlović. Sastanak je održan u prostorijama Matice srpske i trajao je do kasno u noć. Odlučili su o čemu će biti reči na skupštini, koje će odluke doneti 25. novembra, i razgovarali su i o tome kakva treba da bude nova vlast i njihova uloga u njoj. Velika skupština je imala 757 delegata, od toga: 578 Srba, 84 Bunjevca, 62 Slovaka, 21 Rusina, 3 Šokca, 2 Hrvata, 6 Nemaca i 1 Mađara.⁹

Na velikom zboru delegati su jednoglasno prihvatili predloge formulisane 16. novembra i, između ostalog, rasformiranje postojeće strukture vlasti, i odlučili da u zavisnosti od veličine naselja organizuju senat od 60 do 120 članova. Gradonačelnike će postaviti Nacionalna veća, koja su osnovana 25. novembra.

4.4. Svakidašnjica pod novom upravom

Prvi i najteži zadatak Gradskog veća bio je ishrana vojske. Stanovništvu je već bilo dosta podnošenja žrtava zbog ishrane austrougarske vojske, koje je sakupljalo deoničarsko društvo „Haditermenj” (Haditermény részvénytársaság), i koje je dotada rekviriralo dobra radi snabdevanja vojske. Prehrambene namirnice je stanovništvo i dalje kupovalo po sistemu racionalisanja (sistem kartica). Počela je trgovina stokom, u kojoj su učestvovali i nova vlast i crnoberezijanci. Ono što je kupovala nova vlast odvoženo je u druge krajeve zemlje. Glavni zadatak gradonačelnika je bio da se uhvati u koštac sa trgovinom na crno.

Počeli su da progone i privode i ljude opasne po novu vlast. O tome je odlučivalo gradsko veće, i čak su zatražili pomoć državnih struktura. Opasne pojedince je, verovatno, imenovalo samo gradsko veće, po saznanjima koje su imali o svojim sugrađanima.

⁷ Protić, 1930, str. 36. To je po autoru izrekao Lazar Stipić u trenutku ulaska u stanicu voza sa vojskom.

⁸ Matijević, 1928, str. 6.

⁹ Szarka (urednik), 2008, str. 44. (Ovaj deo napisala je A. Sajti).

Publikacija Velika Srbija

Za to vreme je novi gradonačelnik likvidirao¹⁰ ostatke bivše vlasti. Luku Pleskovića je odstranio iz njegove kancelarije jer nije hteo da prizna novu vlast. Svi oni koji su smatrani „neželjnim elementima” dobili su otkaz, to ja važno i za činovnike nižeg ranga. Oni u koje nije imao poverenja i koji nisu poznavali novi službeni jezik, takođe su dobili otkaz. Mogao je da ostane činovnik samo onaj koji je dobro poznao službeni jezik.¹¹ U gradu je više oficira dobilo stan, za što se pobrinuo sam gradonačelnik.

4.5. Simbolično preuzimanje grada: Poseta prestolonaslednika Aleksandra

Posetu regenta prestolonaslednika je pripremio Ješa Damjanović, maršal dvora. Dogovaranje je bilo dugo i svaki detalj posete bio je precizno razmatran. Zapravo, Damjanović je gradonačelniku saopštio šta očekuje od njega. Senat je počeo da funkcioniše kao odbor za doček regenta. Poseta se dogodila posle više odlaganja, 26. jula 1919. godine. Regenta su očekivali u 16 časova, ali se gradsko veće sakupilo radi pozdrava već u 15 časova. Stanovništvo se pojavilo isto u velikom broju, i nisu se rasuli kada je pao veliki pljusak. Regent je u 17 časova stigao automobilom. Posle govora dobrodošlice sa ugodnim pohvalama, Aleksandru Karađorđeviću je Toma Perčić, lokalni seljak, ponudio hleb i so. Potom je Prestolonaslednik prošetao glavnom ulicom. Sobu za gosta su uredili u gradskoj kući, gde je razgovarao na audijenciji sa glavnim ekonomskim akterima Subotice. Potom su prešli u hotel Beograd, jer je odlučeno da se narodno slavlje ne održi pod vedrim nebom. Večera je poslužena u hotelu Zlatno Jagnje. Na regentovoj levoj strani sedeo je gradonačelnik, a desno vojvoda Petar Bojović. S obzirom da Prestolonaslednik nije voleo duge zdravice, kratak govor održao je samo dr Vladislav Manojlović. Posle toga, Prestolonaslednik je održao govor u kojem je hvalio Bunjevce i svoju vojsku. Govorio je i o tome da „neki” rade na tome da „otcepe” deo svoga naroda, ali da to on neće dozvoliti. Posle toga su stanovnici Aleksandrova zamolili regenta da ih poseti. On je to prihvatio i saopštio da menja plan svoje posete, i da će još jedan ceo dan da provede u Subotici. Prvobitni plan je bio da sledećeg dana poseti novu držav-

nu granicu¹² i nakon toga krene u Sombor. Vrhunac dana je bio kada je na terasi iznad glavnog ulaza Gradske kuće primao čestitke građana. Sledećeg dana je prvo u pravoslavnoj crkvi pa u katoličkoj, učestvovao na bogoslužju i posle svečanog ručka otišao u Aleksandrovo. Popodne se malo odmarao i posle toga je posetio Palić, gde su bile organizovane igranke u svim zgradama pored jezera. Regent je prošetao i na šetalištu pored jezera, kada je izrazio svoje zadovoljstvo gradonačelniku, koji je smatrao da tada može da zamoli Regenta. Rekao je da bi Subotici bili potrebni vodovod i sistem kanalizacije, na šta je Prestolonaslednik odgovorio da će to pitanje biti rešeno na vreme. Regent je sledećeg dana otputovao vozom u 11 sati. Gradonačelnik je izrazio najveće zadovoljstvo što je od najkompetentnije osobe čuo da će grad pripasti novoj južnoslovenskoj državi.

4.6. Subotički pravni fakultet, kao realizator „nacionalnog zadatka”

Dr Stipan Matijević, gradonačelnik Subotice, je uspeo da osnuje odsek Pravnog fakulteta iz Beograda u Subotici. To je Matijeviću bilo jedno od poslednjih postignuća dok je bio gradonačelnik. Novi Sad je takođe želeo isto, ali je odluka ipak pala na Suboticu, jer je smatrano da je odsek korisniji u gradu koji je blizu granice gde se idealistička omladina, kakva je studentska populacija na pravnim fakultetima, mora uhvatiti u koštac sa neprijateljskom propagandom.

Dr Stipan Matijević i njegova knjiga

Važan događaj je bio, kada su organi Kraljevine SHS januara 1920. godine, preuzeli kontrolu nad železničkom stanicom.¹³ To nije išlo bez poteškoća, jer su se železničari pobunili u aprilu iste godine, ali je pobuna brzo i sa velikim snagama ugušena.

U ovaj niz simboličnih i konkretnih događaja spada osnivanje Narodne odbrane u gradu. U nju su brzo regrutovani članovi i organizovane su vežbe. Komunističko „buntovništvo” u gradu su osudili na mitingu održanom 25. aprila, na kojem je učestvovalo 5.000 ljudi. To je podržalo i mađarsko stanovništvo grada.¹⁴

¹⁰ Matijević, 1928, str. 16. Govori se o: „Likvidiranju mađarskog režima” – „A magyar rezsím likvidálása”.

¹¹ Matijević, 1928, str. 16.

¹² Postupalo se kao da je zaista reč o državnoj granici, mada ona u tom trenutku to još nije bila.

¹³ Protić, 1930, str. 90.

¹⁴ Protić, 1930, str. 93.

IAS, F:228.145/1920

Objekat Pravnog fakulteta

5. Kratkoročne posledice promene suvereniteta

Proslava prve godišnjice dolaska srpske vojske protekla je uz velike govore. Nova gradska uprava i prosvetno kulturne organizacije Srba i Bunjevaca su postale sve stabilnije. Grad su posetili sa vremena na vreme visoki funkcioneri iz državne uprave.

Novi gradonačelnik dr Franjo Sudarević, lekar, je postavljen 4. maja 1920. godine. Mesec dana kasnije je potpisan Trijanonski mirovni sporazum. Njega je novi gradonačelnik odmah obznanio i napisao proglas građanima. U proglasu veliča srpsku vojsku i kritikuje „godine ropstva“ i na kraju konstatuje da Subotica više nije ugarski grad već jugoslovenski. Trijanonski ugovor su slavili u crkvama, a i kod gradske kuće gde su pekli volove koje je stanovništvo dobijalo besplatno. Slavlje je trajalo kasno u noć. Posle toga su usledili napori da bi selo Kelebija pripojili južnoslovenskoj državi, jer odredbe mirovnog ugovora o razgraničenju nisu bile sasvim precizne po ovom pitanju. Na kraju je državi pripalo otprilike polovina seoske teritorije, i tom uspehu su pridoneli pored gradonačelnika i jugoslovenske diplomatije i jaka vojna snaga stacionirana u Subotici. Slična situacija bila je i kod Hajdukova. Pitanje konačnog i tačnog razgraničenja rešeno je tek kada je Komisija za određivanje granične linije završila svoj posao. Komisija je počela rad 7. aprila 1922. godine. Njeni članovi su bili međunarodni oficiri. Engleski oficir je bio predsedavajući, pored njega su članovi komisije bili francuski, italijanski i japanski predstavnik. Odluke su donosili zajednički.

Dr Franjo Sudarević

Rezultat njihovog rada je bio taj da je deo gradske teritorije podeljen: od 97363 hektara, južnoslovenskoj državi je pripalo 80917 hektara, čime je vodstvo grada, uglavnom, bilo zadovoljno.

6. Dugoročne posledice promene suvereniteta

Subotica je postala deo južnoslovenske države. Tada je počelo opadanje mađarskih kulturnih ustanova i polet slovenskih, a među njima i bunjevačkih. Jevrejsko stanovništvo u gradu, koje je pre promene suvereniteta jačalo „mađarski pečat“, počelo se prilagođavati novoj vlasti. U prosveti je drastično smanjen broj mađarskih razreda, a ubrzo je uvedena analiza prezimena, tako da decu nemađarskih prezimena roditelji nisu mogli upisivati u mađarske razrede. Promenjeni su nazivi ulica, a obeležja nekadašnjeg suvereniteta u potpunosti uklonjena. U centru grada je umesto skulpture „Turula“ (vrsta sokola, koja se ne može tačno odrediti, i koji je bio mitološki predak Arpadovića) postavljena je skulptura „Cara Jovana Nenada“. Dobar deo mađarskog stanovništva nije znao srpski pa je bio ignorisan tj. nisu mogli ostvarivati svoja prava i rešavati svoje probleme u upravi. Subotica je postala pogranični grad, nije bilo ulaganja sa strane, a industrijalci su takode shvatili da više vredi da sarađuju sa državnim centrom i počeli su da izvlače kapital iz grada. Subotica se našla u dotada nepoznatoj situaciji usporenosti.

7. Zaključak

Po sledu događaja možemo zaključiti da su promene u Subotici i u regionu, bez sumnje posledica prvenstveno ratnih događaja i promena u vojno - političkim odnosima. Mada moramo da konstatujemo, da je srpska strana bila uspešna jer je pored vojne sile imala i jasno postavljene ciljeve i plan kako da ih ostvari, dok sa druge strane, raspadajuća Ugarska to nije imala. Takođe, srpska strana je pronašla dobro ideološko pokriće za svoje delovanje, koje je bilo u skladu i u duhu vremena. Još je važnije bilo da je ona imala saveznike.

Ugarska/Mađarska nije imala vojnu silu koju bi mogla da iskoristi radi postizanja ciljeva, koje, uzgred rečeno, politička elita nije ni formulisala. Šta više, ta elita nije bila ni sigurna, a bila je i duboko podeljena. Razmatranje tih pitanja - kako je nastala ta situacija - iziskivalo bi čitavu studiju, tako da sada ostajemo samo na zaključku da je Mađarska bila slaba u odnosu na Srbiju. Vlade koje su se brzo menjale nisu mogle da rešavaju probleme - za to nisu imale ni ideologiju ni saveznika. Prema tome, presudni momenat za Suboticu bio je 13. novembar 1918. godine. Iz ideološkog aspekta, ponašanje bunjevačkog stanovništva bilo je presudno, jer je ono bila osnova na koju se moglo pozivati srpsko rukovodstvo, kako bi moglo da poveže proširivanje svoje teritorije sa Vilsonovim principima (tj. time što je nastalo od njih tokom procesa stvaranja mirovnih ugovora).¹⁵ A ta ideologija je bila potrebna radi ubeđivanja velikih sila.¹⁶

¹⁵ Po Čuki, Vilsonovi principi su bili izvitopereni (Csuka, 1995, str. 12). U svakom slučaju, Vilsonov govor koji sadrži 14 tačaka, nije konkretizovao postupke za srednju Evropu, i to nije ni bio glavni već sporedni deo tog govora.

¹⁶ Slučaj Pečuja je sasvim drugačiji, detaljnije o tome piše Domonkos (Domonkos, 1999).

Indikator želje za sloveniziranjem novoosvojenih teritorija predstavlja odnos prema školstvu (a preko toga i prema omladini). U Vojvodini je od 71 srednjoškolskih razreda na mađarskom jeziku ostalo svega dva. Što se osnovnih škola tiče, do 1941. godine je ostalo 250 mađarskih razreda, dok je pre promene suvereniteta njihov broj bio od prilike 4000.¹⁷

Literatura:

- A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség (Magyarok a Délvidéken 1918-1947). Napvilág kiadó, 2004. (Enike A. Šajti: Promena imperija, revizija, manjina (Mađari na Delvideku 1918-1947). Napvilág, 2004.)
- Csuka János: A délvideki magyarság története 1918-1941. Püski, Budapest, 1995. (Janoš Čuka: Istorija mađara Delvideka 1918-1941. Piški, Budimpešta, 1995.)
- Domonkos László: Forognak a kerekék (33 hónap Baranyában). Püski, Budapest 1999. (Laslo Domonkoš: Točkovi se okreću (33 meseci u Baranji). Piški, Budimpešta, 1999.)
- Matijević, Dr. Stipan: Događaji koji su se odigrali za vreme mojeg javnog delovanja od 10. nov do 20 maja 1920. god. Subotica, 1928.
- Pavlov, Plamen; Janev, Jordan: A bolgárok rövid története (A kezdetektől napjainkig). Cédrus alapítvány-Napkút kiadó, Budapest, 2005. (Plamen Pavlov, Jordan Janev: Kratka istorija Bugara (Od početaka do danas), Fondacija Cedar - Izdavač Napkut, Budimpešta, 2005.)
- Protić, Marko: Zlatni dani Subotice (Od oslobođenja do potpisa mira 13. nov. 1918-4. jun 1920).
- Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó - MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. (Laslo Sarka (urednik): Mađarske manjinske nacionalne zajednice u 20. veku. Gondolat, Institut Mađarske akademije nauka za istraživanje manjina, Budimpešta, 2008. godina).
- Šokčić Joso: Subotica pre i posle oslobođenja. Jugoslovenski dnevnik, Subotica, 1934.

ÖSSZEFOGLALÓ

Impériumváltás Szabadkán

Szabadkán 1918-ban gyökeres változások történtek, a magyar közigazgatás megszűnik, és az új délszláv állam közigazgatása kezdődik meg. Ez azonban nem egy pillanat

alatt történik, hanem egy folyamat eredménye. A hatalomváltás folyamatát követi végig, lépésről lépésre, a tanulmány a közvetlen előzményektől annak kiteljesedéséig.

ZUSAMMENFASSUNG

Machtwechsel in Subotica 1918.

Das Jahr 1918 brachte der Stadt Subotica grosse Veränderungen, statt der ungarischen wurde die neue süd-slawische Administration eingeführt. Der Autor der Ab-

handlung befasst sich mit dem Prozess dieser Veränderung, von den Voraussetzungen die dazu geführt haben bis zu seiner vollen Entfaltung.

¹⁷ Szarka (ured.) 2008, str. 112. (Taj deo napisala Enike A. Šajti).

Tatjana Segedinčev,
arhivska savetnica

Pregled kulturno-prosvetnih dešavanja u Subotici 1945. godine „AGITPROP KULTURA“

Prvi dani 1945. godine, prve posleratne godine, na prostoru Subotice su proticali u svakodnevnim aktivnostima koje su dovodile do uspostavljanja mirnodobskog života u gradu.

Od vremena završetka oružanih borbi u gradu, radilo se na normalizaciji života.

Komplikovano i složeno političko pitanje u zemlji, nosioci vlasti (Komunistička partija) na čelu sa Titom, rešavaju uspostavljanjem Vojne uprave za Banat, Bačku, Baranju (1944-1945). Vojna uprava je bila uspostavljena Titovom naredbom od 17. oktobra 1944. godine. U naredbi je izričito rečeno da je vojna uprava privremenog karaktera i da će trajati do završetka oslobođenja Jugoslavije.¹ Vojna uprava se delila na vojnu oblast za Bačku i Baranju, koje su se opet delile na komande područja, komande mesta i vojne stanice sela. Po naredbi Komandanta uprave za Banat, Bačku i Baranju od 25. oktobra 1944. godine, svaka Komanda područja u središtu sreza, kao i u većim mestima, organizuje Komandu mesta od 1-3 u svakom srezu, raspodelivši između njih čitavu teritoriju sreza. Za vreme trajanja vojne uprave, u ruke vojske prelazila je celokupna izvršna i sudska vlast. Vojna uprava je ukinuta 15. februara 1945. godine, dakle pre nego što je u prvobitnoj naredbi o njenom zavođenju to bilo predviđeno (do oslobođenja Jugoslavije).

U ovakvim društvenim okolnostima, uspostavljao se rad novih organa vlasti u Subotici i u okviru njih rad resora za kulturno - prosvetnu delatnost u gradu.

Posle tek završenih ratnih operacija i ulaska partizanskih jedinica u grad, 11. oktobra 1944. godine sa početkom u 17.20 časova, počela je prva legalna sednica narodnooslobodilačkog odbora za Suboticu. Ovom sednicom su legalizovane tekovine koje su tokom rata bile utemeljene a tiču se organizovanja i ustrojstva države čija je osnovna ideološka karakteristika bila da celokupna vlast pripada narodu. Narodnooslobodilački odbori kao nosioci celokupne državne vlasti, nastaju već u prvim danima rata. Svoj legitimitet će dobiti pobedom u ratu.²

Prvu sednicu narodnooslobodilačkog odbora Subotice 11. oktobra 1944. godine, otvorio je pop Blaško Rajić pozdravljajući visoku delegaciju Crvene armije koja je bila prisutna na sednici. Skenderović Grga na ruskom jeziku pozdravlja delegaciju Crvene armije. Od strane Crvene armije pozdrave upućuje njen predstavnik gardijski potpukovnik Ščerban Efim. Pozdrave su uputili još:

- u ime NOVJ Miloš Tadijan komandant partizanskog odreda Bačko-Baranjske operative zone,
- u ime Komunističke partije Jugoslavije Ladislav Gros,
- u ime Glavnog narodno oslobodilačkog odbora za Vojvodinu dr Slavko Kuzmanović, iznoseći njihov značaj kao glavnih pomagača partizanskih odreda od početka rata.

IAS, F:176, br. 176, Narod preko radia sluša presudu Draži Mihajloviću

Na zasedanju je pod tačkom 10 izvršen izbor Kulturno - prosvetnog i zdravstvenog odbora.³ U ovaj odbor su izabrani: Dr Bela Ostrogonac, Spasenka Kurbanović, Dragoslav Jovanović i Amalija Vidaković.

Delatnost ovoga odeljenja se od prvoga dana rada odvijala u skladu sa programom agitaciono - propagandnog

¹ Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, druga knjiga, Nolit-Beograd, str. 420.

² Primedba autora: ilegalni NOO za Suboticu se formira juna 1944. godine pod rukovodstvom Jo Lajoša, ovaj odbor će raditi na pripremama za oslobođenje Subotice.

³ IAS, F. 68, knjiga 1, Zapisnici sednica Narodnog odbora grada Subotice 1944-1950.

odeljenja koje je nastalo u okviru CK KPJ (Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije).

Osnovni postulati nove organizacije Agitprop službe CK (nastale nakon rata), odnosili su se na koncentrisanje - posredno ili neposredno, čitavog narodnog, političkog, kulturnog, prosvetnog, pa i naučnog života u rukama partijskih ustanova.⁴ Osnovni zadatak je bio čitav rad ujediniti pod rukovodstvom partijskih komiteta. Prvi korak je bio formiranje agitaciono - propagandnih komisija uz sve komitete - centralne, pokrajinske, oblasne, okružne, mesne, sreske, rejonske. Svaka agitaciono - propagandna komisija bila je podeljena na sektore: za štampu i agitaciju, teoretsko - predavački, kulturni, organizaciono - tehnički, pedagoški sektor. Komisijom je rukovodio član partijskog rukovodstva (biroa).⁵ Komisije su se sastojale od:

1. Aktiva agitatora
2. Aktiva predavača (predavanje pregledavao partijski forum).

Agitprop je bio telo u okviru partije, bez kapaciteta odlučivanja. Šef agitpropa je bio Milovan Đilas član Politbira CK KPJ, sekretar Stefan Mitrović, Radovan Zogović je bio odgovoran za kulturu.

Politika Agitpropa je sprovedena hijerarhijski od Agitpropa CK KPJ i Komiteta za kulturu i umetnost do najmanjih opština i sela. Linijski:

I AGITPROP - II KULTURNI SEKTOR - III CEO KULTURNI ŽIVOT (Pozorište, orkestri, izložbe, kino, književni život, pevačka društva, diletantske predstave).

Paralelno sa partijskim aparatom, u to vreme je deštvo-
vao i JNF (Jugoslovenski narodni front) gde su mogli da rade i nepartijci antifašisti.

Kulturnu politiku Jugoslavije i njen razvoj nakon 1944. godine su određivali sledeći činioci:

1. Pobjeda revolucije
2. Idejne osnove KPJ
3. Izmena sistema društvenih odnosa
4. Pitanje nasleđa u oblasti kulture i prosvete.

U ovakvim okolnostima, uz stalnu kontrolu sprovedenja programa - „vaspitanje masa“ u duhu učenja Marksa, Engelsa, Staljina i Lenjina, sa ciljem da bi se savladali stari pogledi na život i kulturu, potisnule i likvidirale „zablude prošlosti“, razvijala se kulturna delatnost i u Subotici.

DOGAĐAJI KOJI SU PRETHODILI

Pre nego što prikazemo razvoj kulturno - prosvetne delatnosti u gradu koja se odvijala u skladu sa agitprop politikom tokom 1945. godine, treba napomenuti par događaja koji su se dešavali na široj teritoriji države od 1944. godine. Ova dešavanja su prethodila i stvorila uslove da se baš takvim tokom razvijaju budući događaji.

Bilo je to vreme kada još nisu jasno izdefinisane strukture vlasti, vreme u kome rat još nije završen u svim delovima Evrope.

1944.

- * 10. oktobra završene vojne operacije u Subotici.
- * 11. oktobra je održano prvo legalno zasedanje Narodnooslobodilačkog odbora Subotice.

* 17. oktobra Naredbom maršala Tita uvodi se vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju.

* Naređenje za obrazovanje Komande mesta za grad Suboticu izdato je 7. novembra 1944. godine.

* Organi Komande mesta u Subotici bili su u stalnim kontaktima sa organima Gradskog narodnooslobodilačkog odbora, koji su imali sekundarnu funkciju.

1945.

* 30. januara

Kralj Petar II Karadorđević preneo je kraljevska ovlašćenja na Namesništvo do izbora.

* 5. mart

Kraljevska vlada i Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) su raspušteni.

* 7. mart

Osnovana je privremena Vlada Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ) sa predsednikom Josipom Brozom Titom.

* 9. april

Doneta je naredba o početku proboja Sremskog fronta.

* 15. maj

Završene su vojne operacije u Jugoslaviji.

* 5-7. avgust

Konstituisan je narodni front Jugoslavije.

* 29. novembar

Na Prvom zasedanju Ustavotvorne skupštine ukinuta je monarhija i proglašena je Federativna Narodna Republika Jugoslavija FNRJ.

KULTURA I PROSVETA POD UTICAJEM AGITPROPA

U prvoj sačuvanoj knjizi Zapisnika Gradskog narodnog odbora u Subotici, nailazimo na dva izveštaja iz 1945. godine koji govore o radu kulturno - prosvetnog odeljenja.

IAS, F:176, br. 757, Konferencija Narodnog fronta III reona 31. VIII 1946.

Kulturno - prosvetno odeljenje je bilo jedno od odeljenja koje je radilo u okviru upravnih odeljenja u Gradskom narodnom odboru. U njegov delokrug su spadali poslovi: „po školskim prosvetnim Zakonima, gradska biblioteka, muzej, pozorište, bioskop, muzička škola, pomaganje svih

⁴ Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, treća knjiga, Nolit-Beograd, str.120.

⁵ Isto, 121.

⁶ IAS, F. 68, 1, Zapisnici sednica gradskog i sreskog Narodnog odbora Subotice 1944-1950, 19.

umetnosti i nauke kao i verska pitanja, groblja, turistica, kupališta, zadužbine, prosvetna, nacionalna, humana, sportska udruženja, dečija obdaništa i skloništa i telesno vaspitanje.⁶ Sva ova delatnost se odvijala u maniru savladavanja ostataka građanske ideologije i usvajanja naučne, socijalističke osnove vaspitanja i obrazovanja.

U Izveštaju od **18. maja 1945.** godine, govori se o poboljšanju rada u ovoj oblasti u odnosu na završetak rata. Na sednici Gradskog narodnog odbora izveštaj je čitala Sič Kata, šef kulturno - prosvetnog odeljka. U Izveštaju se kaže da je u planu da se otvore domovi kulture, jedan centralni i nekoliko reonskih koji treba da postanu središte kulture. Da će se izabrati prosvetni savet u koji bi ušli predstavnici svih škola i kulturnih ustanova, đачkih roditelja i antifašističkih organizacija. Naglašava se da odeljak stoji u tesnim vezama i sarađuje sa organizacijama JNOF- a i Agitpropom sa kojim radi u saglasnosti.

Govori o tome da je proradio Narodni univerzitet u Subotici, o analfabetskim tečajevima, o osnivanju tečajeva stranih jezika, stenografskih i tečajeva za knjigovodstvo. Vidimo da su Zidne novine izlazile u serijama, da je svaka fabrika, škola, ustanova imala zidne novine, da su usmene novine postojale na Paliću i u Bajmoku. Jedna od karakteristika ovoga vremena su zidne novine. Zidne novine su postojale kao obavezno sredstvo putem kojih su se informisale „široke narodne mase“ u fabrikama, školama, univerzitetima, domovima kulture. Na njima su se objavljivali članci iz života i rada kolektiva.⁷ Pominju se knjižnice i čitaonice i Gradska biblioteka kao jedna od najlepše uređenih u državi. Pozorišni osek pod vodstvom Lajče Lendvajia održao je sedam pozorišnih predstava: „Jegor Buljičov“ od Maksima Gorkog i „Požar strasti“ od J. Kossora.

Muzička škola „Mirosljub“ je imala oko 280 učenika. Škola je priredila 7 duvačkih koncerata, 6 simfonijskih, 4 solistička i 2 koncerta učenika. Pominje se da u Subotici rade 3 bioskopa, fiskulturna sekcija, šahovska, ping-pong i tenis, kao i da su održane mnoge priredbe.⁸

Sledeći Izveštaj o radu kulturno - prosvetnog odeljenja je podneo šef odeljenja Gorčik Stevan, **23. decembra 1945. godine.** Pored predstavljanja stanja u kulturi i prosveti, on iznosi zaključak i zadatke koji predstoje.

Rad se odvijao preko kulturno - prosvetnih saveta kojih je bilo 2 u gradu i jedan u Bajmoku. Savet je imao 13 sekcija: za biblioteku, muziku, pevanje, sport, narodni univerzitet, šah, slikarstvo, za analfabetizam, za zidne novine, za usmene novine, za muzej, za dramsku grupu i marionetko (lutkarsko) pozorište.

Sekcija za biblioteku je rukovala bibliotekama, knjižarama i Gradskom bibliotekom. Osnovano je 5 pokretnih knjižnica u Tavankutu, Žedniku, Kelebiji, St. Torini i u invalidskom domu. U okviru muzičke sekcije postojala je filharmonija sa 60 članova. Bilo je 4 pevačke sekcije - Graničar, Neven, Sindikat i Mađarsko kulturno društvo.

Sekcija za slikarstvo organizovala je kurs figuralnog crtanja, izvršene su sve tehničke pripreme a kurs je trebao da započne sa radom posle Božićnih praznika.

Sekcija za muzej je radila na prikupljanju slika, prikupljeno je 50 komada slika, kao i nameštaj iz 17. veka (po ovom izveštaju).

Interesantan je podatak o analfabetskom tečaju gde se kaže da je do sada organizovano 15 tečajeva sa ukupno 525 tečajaca. Nepismenih do 45 godina je bilo 2903, a od 40 i više godina je bilo 4917. Velike poteškoće u radu su nastajale zbog toga što se nepismeni nisu odazivali pozivu.

Zidne novine su izlazile i redovno i povremeno. Postojale su i sekcije za održavanje usmenih novina.

Organizovana je dramska grupa i sekcija za lutkarsko pozorište (marionetsko).

U 1945. godini je radilo Društvo za kulturnu saradnju sa SSSR-om, sa dve sekcije za pravo i ruski jezik i književnost. Predavanja su održavana svake srede. Organizovani su tečajevi za ruski jezik.

U gradu je postojalo dva pozorišta, hrvatsko koje je održalo 11 predstava i mađarsko koje je održalo 20 predstava.

Kao svoje zadatke, ovaj odbor određuje dalji rad na razvitku školstva, formiranju pokretnih biblioteka, predavanja po reonima, fabrikama i preduzećima, organizovanju stručnih kurseva za crtanje, pronalaženje zgrade za smeštaj Muzeja i njegovo uređenje, rad na prikupljanju umetničkih dela, rad na opismenjavanju, obezbeđivanje dovoljne količine drva, da ne bi škole prestale sa radom zbog ovoga nedostatka.

Sadržaji ovih Izveštaja potvrđuju koliki je bio uticaj propagande Agitpropa kao i njegov uticaj na celokupan rad u oblasti kulture i prosvete. Kroz strogo centralizovani sistem, idejne osnove komunizma dopirale su do svakog segmenta života. Prihvaćena je činjenica da predstoji dug put idejne borbe i metodičko vaspitnog rada sa nosiocima kulturno - prosvetne aktivnosti (učiteljima, profesorima, umetnicima, piscima) da bi se problemi prevazišli i prekinule veze sa prošlošću.

DOGAĐAJI 1945. GODINE

Prvi sačuvani dokument koji smo pronašli u arhivskom fondu Gradski narodni odbor (GNO) iz kulturno - prosvetnog odeljenja datira od 17. januara 1945. godine.⁹ Dokumente iz 1945. godine predstavljemo hronološki. Sadržaj dokumenata prati sve ono što je u Izveštajima od strane rukovodilaca kulturno - prosvetnog odeljenja pomenuto u uopštenoj formi.

* 17. januar 1945.

Saobraćajno tehnički odeljak Komande mesta upućuje dopis Prosvetnom odeljenju o zabrani pušenja u gledalištu Gradskog pozorišta i Omladinskog doma za vreme predstava i pauza. Osim što je štetna, ova pojava može izazvati požar. Kako civilno osoblje pozorišta ne može ovo sprečiti, moli se Komandant da izda vojnim jedinicama naređenje o zabrani pušenja, i ujedno za svaku predstavu pošalje stražu koja bi ovo sprečila. Za ovo je bila umoljena i Ruska vojna komanda u Subotici, pošto ruska vojska jednostavno ne uzima u obzir opomene o zabrani pušenja.¹⁰

⁷ Napomena autora: dešavalo se sporadično cepanje zidnih novina zbog čega su pojedinci bili oštro osuđivani.

⁸ Isto, Izveštaj od 18. maja 1945. godine.

⁹ U Istorijskom arhivu Subotice čuva se arhivski fond Gradski narodni odbor 1944-1955. godina.

¹⁰ Istorijski arhiv Subotica (dalje IAS), F. 68, IV 8/1945.

* 17. januar 1945.

Odlukom Vojne uprave za B.B.B. određuje se otvaranje Državne muzičke škole u Subotici. Istoj školi će se odlukom Narodnooslobodilačkog odbora Subotice prosvetnog odeljenja, na upotrebu dati prostorije muzičke škole sa celim inventarom. Popis inventara sačinice komisija. Škola će nositi naziv „Miroljub“.¹¹

* 14. februar 1945.

Na osnovu Odluke predsednika NOO-a otvara se gradska biblioteka za čitalačku publiku. Knjige za čitanje će se izdavati od 16. februara 1945. godine. Gradskoj biblioteci je stavljeno na dužnost da se prilikom izdavanja knjiga pridržava sledećih propisa:

1. Da svaki čitalac bez razlike, plaća mesečno po 1 pengov na ime članarine i odštete za knjige.
2. Na ime kaucije polaže svaki čitalac 30 penga. Ova svota će se staviti kao polog uz priznanicu na blagajnu NOF-a. Prilikom prestajanja članstva, ova svota se vraća ako čitalac nije izgubio ili ošteti knjigu. Od polaganja ove kaucije bili su izuzeti svi gradski i državni činovnici.
3. Svim fabrikama, radničkim organizacijama, sindikatima i sličnim radničkim ustanovama, koji žele knjigu na čitanje, izdaje se knjiga bez kaucije, uz naplatu članarine. Ukoliko se knjiga ošteti ili izgubi, bibliotekar podnosi izveštaj dotičnoj organizaciji i traži naplatu.
4. Jedno lice može na čitanju imati dve knjige. Knjige se mogu držati na čitanju 15 dana.

Gradska biblioteka je trebala da:

1. Od strane komisije izdvoji dela koja nisu bila „pogodna“ za čitanje
2. Da odredi radno vreme
3. Da odredbe istakne na vidnom mestu.

Stručnu komisiju su činili: Vujković Lamić Ljudevit, referent za finansije, Jovanović Dragoslav, profesor, Gotesman Tibor, referent za štampu, Vojnić Hajduk Blaško, gradski bibliotekar.¹²

* 27. februar 1945.

Na osnovu traženja Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine, NOO za srez Suboticu dostavlja izveštaj u vezi sa osnivanjem diletantskog pozorišta.

U izveštaju se navodi da je posle oslobođenja organizovana pozorišna grupa „Pozorišni otek grada Subotice“ koji je brojao oko 30 članova. Društvo je počelo sa radom 1. decembra 1944. godine, imala je jednu predstavu sa programom iz narodnooslobodilačke borbe. U gradu su postojale i druge pozorišne grupe: Željeznička diletantska grupa, Radnički prosvetni odsek, Pozorišna sekcija U.S.A.O.J.-a. U Subotici postoje svi uslovi za osnivanje pozorišne grupe. Subotica ima pozorišnu zgradu sa velikom salom za predstave, pozorišnog materijala, dovoljno soba za šminkanje i presvlačenje glumaca i pozorišnu publiku. U Izveštaju se ističe da su dobri komadi uvek privlačili pozorišnu publiku, te da Subotica ima dugu pozorišnu tradiciju.

* 21. april 1945.

Glavni narodnooslobodilački odbor za Vojvodinu doneo je odluku o otvaranju Trgovačke akademije u Subotici. Na osnovu njihovog dopisa Okružni NOO za Suboticu izdaje naređenje 21. aprila Državnoj trgovačkoj akademiji, da hitno otpočne sa radom i sa nastavom. Za nastavnike su određeni: inž. Tudor Boris, inž. Skenderović Mihajlo, Tudor Ljubica, Potkonjak Nada, Zvekić Todor i Ristić Lazar. Spiskovi za isplatu su upućeni Odeljenju za trgovinu, industriju i zanatstvo GNOOV-a u Novom Sadu. Za petomesečni tečaj školske 1944/1945. godine predviđen je plan po opštem planu za Trgovačke akademije. Predavali su se sledeći predmeti:

- Nauka o trgovini
- Knjigovodstvo sa kontoarskim radovima
- Trgovačka korespondencija
- Matematika
- Politička računica
- Trgovačko, menično, stečajno i pomor. pravo
- Politička ekonomija
- Hemija sa tehnologijom i poznavanje robe
- Ekonomsko - saobraćajna geografija
- Istorija trgovine sa opštom i nacionalnom istorijom
- Srpski jezik sa književnošću
- Engleski ili francuski jezik sa korespondencijom
- Ruski jezik sa korespondencijom
- Stenografija
- Daktilografija.¹³

* 14. maj 1945.

Direktor Državne muzičke škole „Miroljub“ dostavlja podatke o početku rada škole. Naredbom Komande subotičke železničke stanice 1944. godine, otvorena je Železnička muzička škola. Deca železničara su pohađala besplatno, ostali su plaćali redovnu školarinu. Ova škola je pretvorena u državnu 1945. godine, i postala Državna muzička škola „Miroljub“. Direktor škole je bio Straka Željko. Za četiri meseca ova škola je održala 7 duvačkih koncerata u Subotici, Novom Sadu i Somboru, 6 simfonijskih, 2 koncerta učenika i 4 solistička koncerta nastavnika ove škole. U toku 1945. godine, u školu se upisalo 280 učenika. U školi su radili, osim direktora, 1 profesor violine, 4 profesora klavira, 1 profesor predavanja, 2 pomoćna nastavnika harmonike i gitare i 1 činovnik sekretar.

* 24. maj 1945.

Državna muzička škola „Miroljub“ traži zakup sale Gradskog pozorišta, zbog održavanja koncerta Subotičke filharmonije 5. juna u 19.30 časova.¹⁴

* 5. juni 1945.

Odeljenje za agitaciju i štampu upućuje Gradskom NOO svoje mišljenje i mišljenje Ruske komande u kome se iznosi da se prestane sa „anarhističkim“¹⁵ lepljenjem plakata u gradu. U tu svrhu treba što pre postaviti velike drvene table u centru grada i po kvartovima, gde bi se lepi plakati i objave.¹⁶

¹¹ IAS, F. 68, IV 11/1945.

¹² IAS, F. 68, IV 14/1945.

¹³ IAS, F. 68, IV 171/1945.

¹⁴ IAS, F. 68, IV 215/1945.

¹⁵ Napomena autora: Kao anarhističko lepljenje se smatralo lepljenje plakata po celom gradu svugde.

¹⁶ IAS, F. 68, IV 235/1945.

više narodnih univerziteta. Poboljšanje situacije na polju kulture i prosvete trebalo je poboljšati pokretanjem inicijative od viših organa vlasti o potrebi stalnog kulturno - prosvetnog uzdizanja.²²

*** 2. novembar 1945.**

Obaveštenje o koncertima koji će se održati u narednom periodu.

- 3. novembra održano je veče melodija uz učešće solista Beogradske opere - J. Stefanović Kursula (baritona) i Anri Mani (tenora). Na programu su bile operne arije, narodne pesme i popularne melodije.
- 9. novembra na usmenim novinama (u Domu kulture) nastupali su iz Muzičke škole učenica Segi Melinda i profesori Pap Ljudevit i Palfi Ladislav.
- 15. novembra u velikoj sali Gradskog pozorišta priređen je solistički koncert uz učešće češkog umetnika na klaviru profesora Jozefa Paleničkega uz izvođenje dela Baha, Buzonija, Betovena, Prokofjeva i Paleničkega.

*** 5. decembar 1945.**

Vojnić Blaško dostavlja izveštaj o Gradskoj biblioteci u Subotici. Gradska biblioteka je osnovana 1883. godine u Subotici. U njenom sastavu se nalazi čitaonica snabdevena sa listovima: Borba, Politika, Hrvatska Riječ, Slobodna Vojvodina, Glas, 20. oktobar, Sabad Vajdašag i časopisima Republika, Izvod Mladosti. Biblioteka je u svojini grada. Biblioteka je imala oko 50 hiljada sredenih knjiga, uglavnom beletristike a manji broj naučnih dela. Bibliotekom je od oktobra 1944. godine rukovodio Vojnić Hajduk Blaško.²³

Dokumenti koji pripadaju kulturno - prosvetnom odeljenju, prikazuju nam značajnije događaje ove oblasti, koji su se odvijali u toku 1945. godine.

Strogo centralistički način upravljanja vidljiv je kroz svaki događaj koji se dešavao. Uvek su smernice i uputstva dolazile od viših organa vlasti, da bi se sprovodile kroz strogo centralizovani sistem kontrole, do mesnih i kvartovnih narodnih odbora.

Uz pomoć i kontrolu foruma i aktiva u svakoj školi, organizaciji, instituciji i fabrici, agitprop je kontrolisao sprovođenje svoje politike „vaspitanja masa“.

Osim ovih dokumenata iz opšteg odeljenja nailazimo i na dokumente u okviru kulturnog odeljka Gradskog narodnog odbora.

Sačuvana je jedna brošura o otvaranju Hrvatskog narodnog kazališta.

*** Sezona 1945. godine u „Hrvatskom Narodnom kazalištu“**

Sačuvana brošura „Sto predstava“ prikazuje rad Hrvatskog narodnog kazališta u Subotici od 28. oktobra do 9. juna 1946. godine. Hrvatsko narodno kazalište je na svečani način otvoreno u nedelju 28. oktobra 1945. godine, predstavom Matija Gubec u pet činova. Kako novoosnovano pozorište nije imalo svojih kostima za izvođenje ove Bogovićeve tragedije, kostimi su nabavljeni iz Zagreba. Scensku muziku su izveli pevački hor XVI divizije i članovi subotičke filharmonije.

U istoj brošuri je dat pregled i ostalih predstava koje su se prikazivale u vremenu do 9. juna 1946. godine. Uz

sadržaj predstave, navedeni su glumci koji su igrali u predstavama sa fotografijama.

U cilju pronalazjenja talenata, održan je tromesečni pripremni tečaj gde su se predavali: elementi glume, dikcija, hrvatsko-srpski jezik, jugoslovenska književnost, muzika i istorija narodno-oslobodilačke borbe. Članovi pozorišta su išli na gostovanja i učestvovali na različitim priredbama.

IAS, F.68. Brošura o prvoj godini rada Hrvatskog narodnog kazališta

Osim u dokumentima, podatke o prvim danima rada pozorišta u Subotici nailazimo i u tekstu Mirka Huske iz 1955. godine u tekstu „Desetogodišnjica stalnog kazališnog života u Subotici“.²⁴ Svečanost povodom otvaranja stalnog pozorišta održana je 28. i 29. oktobra 1945. godine. Prvog dana je bilo službeno otvaranje „Hrvatskog narodnog kazališta“ u Subotici. Održana je premijera tragedije Matija Gubec od Mirka Bogovića u režiji Branka Špoljara. Drugoga dana je održana svečana premijera na mađarskom jeziku sa kojom je debitovalo mađarsko pozorište „Magyar Népszínház“. Izvedena je predstava „Boszorkánytánc“ od Baláz Bele u režiji Pataki Lasla.

Oba pozorišta su bila posebne ustanove sa zasebnom administrativnom upravom, ali su radila u istoj zgradi na istoj pozornici. „Dva bratska kazališta u istoj monumentalnoj stogodišnjoj zgradi sa korintskim stubovima, ruku pod ruku, korak ka novom putu socijalnog, društvenog i kulturnog preobražaja. To je bila pobjeda još jednog osnovnog načela naše revolucije: Bratstva i jedinstva. Svi smo prešli – udruženo-novim putem!“²⁵

Sačuvani plakati

Održavanje predavanja, koncerata, priredbi i predstava oglašavano je putem plakata. Iz vremena 1945. godine sačuvana su tri plakata:

1. Program Pozorišta za subotu 27. januara i nedelju 28. januara sa sledećim programom: „Tri partizana“, „Ko je srećan u nezavisnoj“, „Požar prognanih“, „Žena iza kovčega“, „Svijetli grobovi“, „Brat na brata“, „Zločin i kazna“, „Himna slobodi“.

²² IAS, F. 68, IV 855/1945.

²³ IAS, F. 68, IV 968/1945.

²⁴ Rukovet časopis za književnost, umetnost i društvena pitanja, 3-4, juli-avgust 1955, 179.

²⁵ Rukovet, isto, Mirko Huska, 180.

IAS, F:18. Zbirka plakata

IAS, F:176. br. 736. Proslava 1. Maja u centru Subotice

2. Plakat za predstavu „Kir-Janja“ za 29. april 1945. godine. Plakat je objavila propagandna ekipa III Vojvodanske brigade KNOJ-a. Početak predstave je bio u 7 sati uveče a ulaznice su koštale od 2-6 dinara, prodavale su se u Antifašističkoj knjižari a na dan predstave na pozorišnoj blagajni.
3. Plakat za antifašističku izložbu u vestibulu Gradske kuće sa besplatnim ulazom.

Događaji koji su se odvijali u okviru kulturno - prosvetnog odeljka tokom 1945. godine prikazani su kroz dokumente.

U opštem poletu građanstva, radništva i seljaštva nakon završetka rata, pod strogom centralističkom kontrolom agitpropa, stremilo se ka izgradnji i formiranju „novoga duha“ masovne kulture socijalističke ideologije. U tom maniru, radeći na obnovi kulturno - prosvetnog života, proticala je prva posleratna godina u Subotici - 1945.

ÖSSZEFOGLALÓ

Történesek a közművelődés és tanügy terén 1934-ben Szabadkán, Agitprop kultúra

Szabadka város Népfelzabardító Bizottságának első le-
gális gyűlését 1944.október 11-én tartották meg. Már
akkor megválasztották a Közművelődési és közegészség-
ügyi bizottság tagjait. Az ügyosztály feladatköre összhang-

ban állt a Jugoszláv Kommunista Párt Kommunista Szövet-
ségén belül működő Agitációs-propaganda ügyosztály pro-
gramjával. A szerző ezeket a programokat dokumentum-
kon keresztül mutatja be.

ZUSAMMENFASSUNG

Kultur –und Schulwesen in Subotica im Jahre 1934, Agitprop Kultur

Die erste legale Versammlung des städtischen Volks-
befreiungsausschusses ist am 11.Oktober 1944. einberu-
fen.

Schon dann sind die Mitglieder des Kultur – und Sa-
nitätsausschusses bestimmt. Die Aufgabe dieser Abteilung

stimmte mit dem Programm im Rahmen des Kommunisten-
bundes der Jugoslawischen Kommunistischen Partei wir-
kenden Agitations-Propaganda Abteilung überein.

In der Abhandlung sind diese Programme durch Doku-
mente vorgestellt.

Halász Tibor,
levéltáros

Dr. Völgyi János, Szabadka egykori polgármestere

Az 1941 áprilisában az akkori Jugoszlávia ellen lezajlott háborúban a magyar hadsereg alakulatai is részt vettek, és a győzelem után Bácskát, így Szabadkát is, Magyarországhoz csatolták. Az új hatóságok Szabadka városának irányítását dr. Völgyi Jánosra bízták, arra az emberre, aki szakértelmét és hűségét a magyar államhoz már sokszor bebizonyította. Született szabadkai volt, aki tisztviselőként már 1905-től a várost szolgálta. 1918 után nem volt hajlandó esküt tenni az új délszláv államnak, ezért állását el is veszítette. A SZHSZ Királyság hatóságai hazaárulásért el is ítélték és a sok évi börtönbüntetés elől kénytelen volt Magyarországra menekülni. 1941-ben tért vissza szülővárosába, és két éven keresztül polgármesterként irányította a város életét. Ő szervezte meg a város magyar polgári közigazgatását és a város vezető tisztviselőjeként, részt vett a törvényhatósági bizottság, illetve a közigazgatási bizottság munkájában és irányításában. Életútjáról a legtöbb adat nyugdíjügyével kapcsolatban maradt fenn, mint a kinevezési rendeletek, a törzskönyvi lap, különböző igazolások, a törvényhatósági bizottság ülésein felvett jegyzőkönyvek kivonatai stb.

Szabadka város szolgálatában

Völgyi János 1880. május 24-én született Szabadkán. A jogi doktorátus megszerzése után 1903. január 1-től 1903. július 18-ig ügyvédjelöltként dolgozott. 1903. július 18-án joggyakornok lett a szabadkai királyi járásbírószágon és ekkor tette le első hivatali esküjét is. A királyi járásbírószágon 1905 júliusáig dolgozott, és közben egy évi önkéntes katonai szolgálatot is teljesített. Közigazgatási pályafutását dr. Völgyi János helyettes közigazgatási gyakornokként 1905. július 11-én kezdte meg Szabadka városánál. Mint tehetséges és szorgalmas hivatalnok, aki a magyar anyanyelvre mellett jól beszélt a német és a bunyevác nyelvet is, gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán. Az 1906. június 21-én tartott közgyűlésen V. osztályú aljegyzővé választották, majd ugyanebben az évben, a főispáni kinevezésnek köszönhetően, már helyettes IV. o. aljegyző lett.

1908 áprilisában III. o. aljegyző, az 1908. december 10-én megtartott tisztújító közgyűlés pedig I. o. aljegyzővé választotta.

Az első világháború kitörése rövid időre megszakította dr. Völgyi János sikeres közigazgatási ténykedését és sok millió másik emberrel együtt, ő is bevonult katonának. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében 1914 októbertől 1916 júliusáig szolgált tartalékos hadnagyként a császári és királyi 46. gyalogezredben, majd mint népfelkelő főhadnagy a szabadkai magyar királyi 6. népfelkelő gyalogezredben. A közigazgatási szolgálatba való visszatérése után, az 1916. október 28-án megtartott tisztújító közgyűlésen ismét megválasztották I. o. aljegyzővé. Ugyanezen év november 13-tól már Szabadka szabad királyi város helyettes főjegyzője, a főispán pedig kinevezte tiszteletbeli főjegyzővé is.

Két évvel később dr. Völgyi Jánost ilyen hivatali minőségben érte az első világháború befejezése, amely az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország felbomlásával ért véget. A győztes antant és a szerb hadsereg 1918 őszén elfoglalta az akkori Magyarország déli területeit, Szabadkára pedig november 13-án vonultak be a szerb katonák. Mindössze néhány nappal később, november 20-án, a szerb katonai parancsnok elbocsátotta állásából, de az itteni lakosság kívánságára végül is kénytelen volt meghagyni hivatalában. A háború utáni szegénység és nyomor mindenkit súlytott, magát dr. Völgyi Jánost is. Habár magasrangú hivatalnok volt, hogy biztosítsa életfenntartását, 1919 telén zongoristaként dolgozott a Lifka moziban.

Dr. Völgyi János 1920 márciusáig maradhatott meg hivatalában. Mivel nem volt hajlandó letenni az esküt az új délszláv államnak, a SZHSZ Királyság belügyminisztere az 1920. március 20-án hozott határozatával, több társával együtt, őt is elbocsátotta állásából, nyugdíjra való jogosultság nélkül.¹ Állás és fizetés nélkül maradván, dr. Völgyi János továbbra is a szabadkai magyarság egyik vezető személyisége maradt. A Magyar Olvasóköri egyik alapítója és vezető állású embere volt, 1920 augusztusától

¹ Dr. Völgyi János mellett a belügyminiszter elbocsátotta állásából Pertics Erneszt, László Géza és Tari Emil rendőrkapitányokat, dr. Dembitz Lajos alpolgármestert, dr. Hoffmann Kálmán gazdasági tanácsnokot, Frankl István városi főmérnököt, dr. Brestyánszki Miklós főkapitányt, dr. Winkler Imre pénzügyi tanácsnokot, Balázs Piri Kálmán főszámvevőt, Gulyás György adófőszámvevőt és Gergely József I. o. aljegyzőt.

1921 novemberéig pedig a Bácskai Napló keresztény magyar napilap szerkesztője, majd felelős szerkesztője. Titokban, együttműködve dr. Varga György ügyvéddel, híreket és újságokat küldött át Magyarországra, hogy az ottani vezető köröket tájékoztassa a Szabadkán uralkodó állapotokról. E tevékenységéért a szerb-horvát-szlovén királyi ügyészség 1921. november 18-án letartóztatta kémkedés és hazaárulás vádjával, dr. Varga Györggyel és több társával együtt. Miután majdnem egy évet töltött vizsgálati fogságban, 1922. szeptember 27-én a szabadkai királyi törvényszék dr. Völgyi Jánost öt évi fogházra ítélte. Néhány nappal később, kijátszva örei éberségét, szeptember 30-a éjjelén sikerült megszöknie börtönéből és átjutni a határon Magyarországra területére.

Immár szabad emberként, dr. Völgyi János Magyarország területén is még egy rövid ideig mint Szabadka városának tisztviselője dolgozott. Ugyanis a trianoni határok megvonása után, Szabadka régi területeinek mintegy egyötöde továbbra is Magyarországhoz tartozott és az itteni közigazgatásban tevékenykedett. 1923. október 31-én nyugdíjazták és Budapestre költözött. 1928 júniusában dr. Völgyi Jánost ahhoz a magyar miniszterelnökség irányítása alatt álló Szent Gellért Társasághoz hívták be szolgálatra, melynek a fő feladata a SZHSZ Királysághoz csatolt területekről elmenekült magyarok megsegítése volt. A Társaság budapesti, a VIII. kerületi Vas utca 7. szám alatt található hivatalában dolgozott mint a délvidéki politikai sajtó és gazdasági ügyek előadója, egészen 1941 áprilisáig. Mint a Társaság igazgatója írta dr. Völgyi Jánosról nyugdíjügyének elintézése céljából kiadott igazolványban, „egész működése alatt ügybuzgó, lelkes, kitűnő tisztviselő volt, aki délvidéki helyi, nyelvi stb. ismereteivel nagy szolgálatakat tett a Szent Gellért Társaságnak, s a délvidéki magyarság ügyének is”.² Az egész emberiség sorsát megrengető második világháború kitörése tette lehetővé számára, hogy 1941 áprilisában visszatérjen szülővárosába, Szabadkára.

Visszatérés Szabadkára

Az 1930-as évek végén Horthy Miklós vezette Magyarországnak komoly külpolitikai sikerei voltak. A náci Németország és a fasiszta Olaszország segítségével a régi, történelmi Magyarország területeiből visszaszerezte a Felvidék egy részét, Észak-Erdélyt és Kárpátalját is. 1941 áprilisában, miután Németország, Olaszország és Bulgária lerohanta Jugoszláviát, a magyar honvédség is bekapcsolódott a hadműveletekbe. A jugoszláv állam gyors legyőzése és feldarabolása után, Magyarország visszakapta Bácskát, a baranyai háromszöget, Muraközt és Murántúlt. A visszafoglalt területeken a magyar állam katonai közigazgatást vezetett be, melynek élén a Déli Hadsereg Katonai Közigazgatási Csoport Parancsnoksága állt Novákovits Béla tábornok vezetésével.

Szabadkára a honvédség csapatai gróf Stomm Marcel tábornok vezetésével április 12-én vonultak be. Mivel a jugoszláv hadsereg alakulatai már korábban visszavonul-

A honvédség megérkezése Szabadkára, StTL, F:176.262

Kenyérünnep Szabadkán, 1941.7.27.

tak, komoly harcokra nem került sor. Némi ellenállást csak szervezetlen csoportok, illetve egyének nyújtottak, így a magyar honvédek napokon keresztül igazi hajtóvadászatot folytattak az ún. „csetnikek” ellen, nem kímélve a civil lakosságot sem. E harcoknak és a kivégzéseknek legkevesebb 181 áldozata volt, míg a magyar katonaság tagjai közül hatan estek el,³ illetve két szabadkai magyar, az ún. nemzetőrség tagjai, akik a honvédekkel együtt vettek részt a harcokban.⁴

Szabadkán a hatalmat Bittó Dezső tábornok, városi katonai parancsnok vette át. 1941 tavaszán napirenden voltak a tömeges letartóztatások és internálások a palicsi úton lévő két táborba, illetve az 1918. október 31-e után itt letelepedett délszláv lakosság kitelepítése is megkezdődött. Az előzőtt lakosság helyére a magyar állam bukovinai csángókat telepített le. Némi átszervezések és átnevezések után, Szabadka akkori területén⁵ három csángó település jött létre, Andrásfalva (a korábbi Karađorđevo és Pavlovo), Andrásföldje (Mali Beograd település) és Andrásnépe (a korábbi Kočicevo).

1941 áprilisában, a meglehetősen nagy felfordulás képét mutató szülővárosába tért vissza dr. Völgyi János. Az 1941. április 26-án kelt levelében Novákovits Béla tábornok értesítette Szabadka városi katonai parancsnokát, hogy dr. Völgyi János városi főjegyzőt a magyar királyi belügyminiszter kirendelte mellé közigazgatási előadónak.⁶ A városi katonai parancsnokság keretében a közigaz-

² SzTL, F.60, II 25604/1943.

³ SzTL, F.60, sgt. 650/1941.

⁴ SzTL, F.60, VIII 56269/1943.

⁵ Bajmok és Csantavér külön nagyközségek voltak, nem tartoztak Szabadkához.

⁶ SzTL, F.60, sgt. 100/1941. A városi katonai parancsnokságon ekkor már dolgozott két közigazgatási előadó, dr. Borbíró Ferenc és dr. Sebestyén Lajos.

<http://www.youtube.com/watch?v=4OhbTaxejkQ> (2012.07.23.)

gatási előadó feladata a magyar polgári közigazgatás megszervezése volt, hogy a katonai közigazgatás megszűnése után képes legyen átvenni a város irányítását. Ezt a meglehetősen nehéz feladatot dr. Völgyi János sikeresen teljesítette, és kiérdemelte, hogy később polgármesterként irányítsa szülővárosát.

A polgármesteri hivatal élén

A magyar kormány döntése alapján a katonai közigazgatás 1941. augusztus 15-én szűnt meg, és a hatalmat a polgári hatóságok vették át. Dr. Völgyi Jánost a magyar királyi belügyminiszter, dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc nevezte ki ideiglenes hatállyal Szabadka szabad királyi város polgármesterének, és augusztus 9-én kelt levelében felhívta, hogy „*kinevezési okiratának átvétele és a hivatali eskü letétele végett 1941. augusztus hó 13-án d. e. 10 órakor Szabadka sz. kir. város főispánjánál jelentkezésként és hivatalát az eskü letétele után nyomban foglalja el*”.⁷ A katonai közigazgatás megszűnésével, ténylegesen augusztus 16-tól vette át a város, vagyis Szabadka szabad királyi város polgármesteri hivatalának irányítását. Polgármesterneként dr. Völgyi János egyik első rendelete éppen a polgári közigazgatás szervezetének meghatározása, az ügyosztályok hatásköreinek, illetve vezetőinek kijelölése volt. Némi változtatások ellenére, ez a közigazgatási rendszer egészen 1944 októberéig működött. Az általa létrehozott közigazgatási rendszer pedig a következőképpen nézett ki:

Elnöki osztály – maga a polgármester közvetlen hivatala.

I. Polgármesteri ügyosztály (helyettes polgármesteri ügyosztály) – vezetője dr. Székely Jenő, helyettes polgármester. Ide tartoztak az anyakönyvi ügyek, katonai ügyek, levénte ügyek, hadigondozási ügyek, népmozgalmi nyilvántartás, II. fokú közigazgatási és kihágási ügyek.

II. Polgármesteri ügyosztály (főjegyzői ügyosztály) – vezetője dr. Mócsy István főjegyző. Ide tartoztak a személyzeti ügyek, fegyelmi ügyek, az állampolgársági és illetőségi ügyek, a törvényhatósággal kapcsolatos ügyek, szolgálati szabályzatok és utasítások, statisztika, levéltár, az iktató és a kézbesítőhivatal, szociális ügyek.

III. Polgármesteri ügyosztály (kulturális ügyosztály) – vezetője dr. Bajsai Vojnits Aladár tanácsnok. Ide tartozott a közoktatás, a színház, a gyermekvédelmi ügyek, cserkész, az idegenforgalmi és sport ügyek, az egyesületi ügyek, szobrok és emléktáblák elhelyezése, kiállítások rendezése, tankötelesek nyilvántartása.

IV. Polgármesteri ügyosztály (gazdasági ügyosztály) – vezetője dr. Mihályi László tanácsnok. Ide tartoztak a közellátási ügyek, a városi ingatlanokra vonatkozó ügyek, erdészeti ügyek, Palicsfürdő ügyei, parkok létesítése, utcák tisztítása, hivatali helyiségek fűtéséről való gondoskodás, az üzemek irányítása és felügyelete.

V. Polgármesteri ügyosztály (pénzügyi ügyosztály) – vezetője dr. Fehér Sándor tanácsnok. Ide tartozott a költségvetés elkészítése, pénztárak felügyelete, a kölcsönök és a tartozások ügyei, a díjszabások meghatározása, a nyugdíjakkal kapcsolatos teendők, a házipénztár, a javadalmi hivatal és a vágóhid felügyelete.

VI. Polgármesteri ügyosztály (I. fokú közigazgatási hatóság) – vezetője dr. Zolnay András tanácsnok. Ide tartoztak első fokon az iparügyek, légoltalmi ügyek, tűzoltósági ügyek, kórházi ápolási ügyek, kihágási bíráskodás, hatósági tanúsítványok és bizonyítványok kiállítása.

VII. Polgármesteri ügyosztály (műszaki ügyosztály) – vezetője Czuczay Emil műszaki tanácsnok. Ide tartozott a köz- és magánépítkezések ügyei, a városi épületek karbantartása, városrendezés, utak és csatornák építése és karbantartása, vízjogi ügyek.

Egy évvel később, dr. Völgyi János 1942. október 19-én hozott rendeletével létrejött a

VIII. Polgármesteri ügyosztály (közellátási ügyosztály) – vezetője dr. Zolnay András tanácsnok lett, aki korábban a VI. ügyosztályt irányította.

A polgármesteri hivatal keretében további hivatalok és szolgálatok is működtek. Ilyenek voltak az árvaszék, a tisztügyészség, a tisztiorvosi hivatal, az állatorvosi hivatal, a városi adóhivatal, a javadalmi hivatal, a számvevőség, az anyakönyvi hivatal, a segédhivatal (iktató, levéltár), a járőrhivatal, a szociális ügyosztály, a birtokpolitikai osztály, a tűzoltóság, a városi vágóhid, a vegyikísérleti állomás.

Dr. Völgyi János a felekkel való érintkezést is szabályozta az 1941. október 14-én kiadott rendeletével.⁸ Mint a rendelet bevezetőjében írja, tudomására jutott, hogy egyes tisztviselők az ügyfelekkel szemben nem viselkednek udvariasan és előzékenyen. Éppen ezért nyomatékosan figyelmeztetett minden tisztviselőt és alkalmazottat, hogy a hivatali érintkezésben és az ügyfelekkel szemben is kötelező az előzékeny és udvarias magatartás, mivel ők „*szolgálgják és orvosolják a hozzájuk fordulóké kéréseit és panaszait*”, továbbá azt is elvárja minden tisztviselőtől, hogy „*megértő, udvarias, emberséges legyen a város legszegényebb, legerősebb polgárával szemben, éppen úgy, mint a leggazdagabbal*,” mert erre kötelezi őket hivatásuk, kultúrájuk. Rendeletében dr. Völgyi János azt is kihangsú-

⁷ SzTL, F.60, II 25604/1943. A város főispánja dr. Reök Andor volt.

⁸ SzTL, F.60, 24900/1941.

lyozta, hogy a felekkel való érintkezésben a köztisztviselőket át kell, hogy hassa az a tudat, hogy különösen ők a felelősök a nemzet sorsáért, a nemzet tagjai közötti együvé tartozás érzésének kifejtéséért. Ezért, aki az ügyfelekkel modortalan, türelmetlen vagy durva is, „*az nem csak fegyelmi vétséget követ el, hanem a nemzet szebb és boldogabb jövődjének kialakítását gátolja*”. A hivatalnokoknak az is elsőrendű kötelessége, hogy ne utasítsa vissza a nem jól, vagy rosszul megszerkesztett kérvényeket, mert ezzel különösen a szegényeknek és az írástudatlanoknak ártanak, „*akiknek egy egy kérvény megírása nagy nehézségeket okoz*”. Ilyen esetekben a hivatalnok köteles az ügyfél panaszát vagy kívánságát jegyzőkönyvbe venni. Ezen rendelet szerint az ügyfeleket nemcsak, hogy nem szabad feleslegesen várakoztatni, hanem a hivatalnokok kötelesek a pár perccel a hivatalos órán túl érkezett ügyfeleket is fogadni, ha a város külterületeiről érkeztek, mert ami a hivatalnoknak „*pár percnyi késedelmet jelent, az a kérvényezőnek, az ügyfélnek esetleg egész napjába kerül és ezzel kereseti lehetőséget veszít*”. Az ügyfelekkel azért is kötelező előzékenyen és udvariasan viselkedni, hogy érezzék azt, hogy a városházán „*nem ridegen ügyiratokat intéznek, hanem magyar testvéri szeretettel intézik a tisztviselők magyar testvéreik ügyeit még akkor is, ha ez a magyar testvérünk a magyar nyelvet nem bírja*”. Dr. Völgyi János azt is kilátásba helyezte, hogy maga személyesen is ellenőrizni fogja a rendelet betartását és az e téren észlelt mulasztást a legszigorúbban fogja megtorolni.

Dr. Völgyi Jánosnak, aki annyira fontosnak tartotta az ügyfelekkel való udvarias és előzékeny viselkedést, szemet szűrt, hogy ugyanezek az ügyfelek ügyeik intézése során dohányoznak és köpködnek a városháza folyosóin. Az 1942. január 22-én, az ügyosztályvezető uraknak küldött körrendeletében,⁹ közli velük, hogy a korábbi tiltása ellenére ismét azt tapasztalta, hogy sokan köpködnek és dohányoznak a városházán. Éppen ezért felhívta az összes ügyosztályvezetőt, hogy „*minden rendelkezésre álló eszközzel akadályozzák meg a felek dohányzását, továbbá köpködését és szükség esetén vegyék igénybe a rendőrhatalóság közbenjöttét is, hogy a tilalom jövőbeni megszegését egyszer és mindenkorra megakadályozhassák*”. Külön utasította Czuczay Emil műszaki tanácsost, hogy „*nyomasson jól olvasható kartonokat a tilalomról, s azokat a városháza folyosóin, ... úgy helyeztesse el, hogy bárki által is észrevehetőek legyenek, továbbá gondoskodjék megfelelő számú köpöcsésze elhelyezéséről a folyosókon, hogy azok könnyen fellelhetők legyenek és a felek rendelkezésére állhassanak*”.

A törvényhatósági bizottság megalakulása

A polgári közigazgatás bevezetésével Szabadka nemcsak a szabad királyi városi címét kapta vissza, hanem hivatalosan is törvényhatóságnak számított. A város legfontosabb testülete, a törvényhatósági bizottság, vagyis a városi közgyűlés, ünnepélyes keretek között 1942. január 24-én alakult meg.¹⁰ Az alakuló közgyűlésre, a Szent Teréz kegyúri templomban megtartott szentmise után, a városháza dísztermében került sor. A díszközgyűlés keretében hivatalosan is beiktatták tisztségébe Szabadka főispánját, dr. Reök Andort. A korabeli szokásoknak megfelelően, a

⁹ SzTL, F.60, eln. 54/1942.

¹⁰ SzTL, F.60, 610/1942.

Szabadka sz. kir. thj. város polgármestere

8686/1942. k.g.

Hirdetmény.

Közhírré teszem, hogy a 4870/1941 M. E. számú rendelettel a büntető törvénykönyv 429. §-ába ütköző vízáradás okozása büntetelményre a rögtönítélő bíraskodás a délvideki területre is ki lett terjesztve és ennek büntetése

halál.

Épp ezért nyomatékosan felhívom a város közönségét, hogy

**a fellépő vagy keletkező vizek természetes folyását
önhatalmulag megakadályozni vagy megváltoztatni
szigorúan tilos.**

Minden ilyen irányú kéréssel a város mérnöki hivatalához kell fordulni.
Szabadka, 1942. évi március hó 13-án.

Dr. Völgyi János s. k.
polgármester

Hirdetmény, SzTL, F:60.8686/1942.

törvényhatósági bizottság levélben, amely meglehetősen jól bemutatja az akkori magyar állam politikai elképzeléseit, értesítette Magyarország kormányzóját, Horthy Miklóst, megalakulásáról:

„Főméltóságú Kormányzó Urunk!

A mindenható Isten kegyelmével a huszonhárom éves megszállásból felszabadult Délvidék legnagyobb városának, Szabadka szabad királyi városnak törvényhatósági bizottsága ismét megalakult, mélységes hódolatunkat és soha el nem muló hálánkat fejezzük ki Főméltóságod iránt, aki kiszabadította városunkat a kegyetlen balkáni elnyomatásból és visszahozott bennünket édes Hazánk, a szentistváni Magyarország testébe, magyar véreinkhez.

A mai vérzivataros nehéz időkben, amikor egy új történelmi korszak van alakulóban, tudatában vagyunk annak, hogy a szavakban, írott sorokban kifejezett szeretetünket, hódolatunkat és hálánkat azzal fejezzük ki, bizonyítjuk be legjobban Főméltóságod iránt, ha áldozatos lélekkel, magyaros szívéünk minden melegével és sokat szenvedett magyar Hazánk iránti végtelen szeretettel dolgozunk a kötelességtudás szent érzésétől áthatva és Szabadka szabad királyi város közönsége, törvényhatósága vezetésével, irányítása mellett küzd a nemzetegésszel válllvetve a boldogabb magyar jövődjéért, a régi nagy Magyarország feltámadásáért.

Kérjük ebből az alkalomból is a magyarok Istenét, tartsa meg még nekünk Főméltóságodat nagyon sokáig, az emberi kor legvégső határáig, hogy a mai világháború tengerén tornyosuló hullámok között nemzetünk hánykodó hajóját biz-

tos kezével, bölcs vezetésével vihesse ki a viharos övezetből a nyugalom, fejlődés és béke kikötőjébe.”

A törvényhatósági bizottság ülésein a főispán elnökölt, távollétében pedig a város polgármestere, dr. Völgyi János. A bizottság 78 tagjainak nagyobb részét a belügyminiszter nevezte ki, a többiek pedig vagy szakszerűség címen vagy hivatalból voltak tagjai.¹¹ Az 1942. február 10-i ülésen megalakult a 13 városi szakbizottság, illetve megválasztották tagjaikat.¹²

Egy polgármesteri jelentés

A törvényhatósági bizottság mellett az egyik legfontosabb testület a közigazgatási bizottság volt. Kb. 20 tagja volt, ülésein a főispán elnökölt, távollétében pedig a polgármester, dr. Völgyi János. Fő feladata a városi hatóságok feletti ellenőrzés volt, ezért havi, illetve félévi rendszerességgel kapta a jelentéseket a polgármestertől, az árvaszéktől, a tisztiorvosi hivaltaltól, a törvényszéki fogdától, a rendőrségtől pedig a közbiztonsági jelentést. A közigazgatási bizottság első ülését 1942. május 12-én tartotta meg és ekkor tárgyalta az első polgármesteri jelentést is az 1941. augusztus 16-tól 1942. április 30-ig eltelt időszokról.¹³

A jelentés az említett, mintegy nyolc és fél hónapos időszak eredményeiről, gondjairól számolt be, illetve statisztikai adatokat közölt. A jelentés szerint Szabadkán 1537-en születtek, 655-en kötöttek házasságot és 1372-en haláloztak el. Összesen 549 személy kapott iparjogosítványt és sok, 825 kihágási ügy is volt, főleg mezőgazdasági termények hamisítása miatt. A közoktatás terén hatalmas gondot jelentett, hogy az iskolák számára nincsenek megfelelő épületek, és ez miatt sok panasz érkezett a lakosság részéről. A régi, nagy múlttal rendelkező városi zeneiskola újjá lett szervezve, és már 205 tanulója volt. A város támogatásával Palicson megkezdte működését a KALOT¹⁴ bácskai népfőiskolája, a következő tanévben pedig megindul az óvónőképzés, illetve a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek jóvoltából, a tanítónőképzés is Szabadkán. A város és lakossága számára hatalmas gondot jelentett a belvíz, amely a nagy őszi esőzések, majd a hóolvadás következménye. Legalább 2433 épületben keletkezett kár, 50 ház összeomlott, 415 esetben pedig ki kellett költöztetni a lakókat. Ugyanekkor a város határában kb. tízezer hold volt víz alatt.¹⁵ A belvízkárosultak elhelyezése csak fokozta a városban különben is fennálló nagy lakáshiányt. A városi lakáshivatal ebben az időben már 4224 lakást utalt ki, de az igazi megoldást majd csak a magánépítkezések várható megindulása fogja jelenteni. A polgármesteri jelentés részletesen foglalkozik a közellátási helyzettel. Ami a lisztet és a kenyert illeti, a lakosságnak kb. a fele rendelkezik gabonával és vámórlési engedéllyel, a lakosság másik fele pedig jegyrendszer alapján részesül ellátásban. A hússal és zsírral való ellátás egyenlőre kielégítő, mivel a városnak havonta ezer sertést szabad közfogyasztásra levágna és

A Kenyérünnepen fellépő gyerekek

egyenlőre nem kellett bevezetni a jegyrendszert. De mivel a sertések beszerzése körül nehézségek várhatóak, a város már most bérhizlalási szerződéseket kötött a sertéstartó gazdákkal. A burgonyával és a cukorral való ellátás kielégítő. Burgonyából jutott piaci eladásra is, míg cukorból a rendes heti fejadag 13 dkg. Igazán nagy gondot jelentett a lakosság ellátása lábbelivel, mivel a Lábbeli Központ a szükséges mennyiségnek még a harmadát sem volt képes kielégíteni, május hónapra pedig a város mindössze 1300 darab cipőre jogosult. A nehéz téli időszakban a lakosság ellátása tűzifával biztosított volt. A városi erdőgazdaságból 26.000 m³ tűzifa és 240.000 kéve rőzse került közfogyasztásra, míg a tűzifakereskedők további 70.000 m³-t szállítottak Szabadkára.

A polgármesteri kinevezés

Dr. Völgyi Jánost, aki 1941 augusztusában csak ideiglenes hatállyal volt kinevezve, a magyar királyi belügyminiszter, dr. vitéz Keresztes-Fischer Ferenc 1943. május 27-én küldött leiratában nevezte ki Szabadka szabad királyi város polgármesterének. A korabeli törvényes előírásoknak megfelelően, a belügyminiszter leiratát a város főjegyzője mutatta be a törvényhatósági bizottságának, amelyet a bizottság egyhangúlag hozott határozatával tudomásul is vett.¹⁶ A határozathozatal után az elnöklő főispán, dr. Reök Andor felkérésére dr. Völgyi János polgármester a következő esküt tette le: „*Én dr. Völgyi János esküszöm a mindentudó és mindenható Istenre, hogy Magyarországhoz, annak alkotmányához és Magyarország Kormányzójához hű leszek, Magyarország törvényeit, és törvényes szokásait, valamint az alkotmányos formájú rendeleteit megtartom, hivatali előjáróimnak engedelmeskedem, a hivatali titkot megőrzöm és hivatali kötelességeimet pontosan és lelkiismeretesen teljesítem. Isten engem úgy segéljen!*” Ezután az elnöklő főispán köszöntötte a város polgármesterét, rámutatva arra, hogy dr. Völgyi János a világháborút megelőzően is minden erejével és buzgalomával Szabadka városát szolgálta, még akkor is, amikor kénytelen volt el-

¹¹ SZTL, F.60, 5339/1942. Dr. Völgyi János, mint polgármester, hivatalból volt tagja a törvényhatósági bizottságnak.

¹² SZTL, F.60, 3053/1942.

¹³ SZTL, F.60, K.B. 28/1942.

¹⁴ Katolikus Agrárfüjségi Legényegyletek Országos Testülete.

¹⁵ A helyzet súlyosságát bizonyítja az is, hogy a hatóságok halálbüntetés terhe mellett tiltották meg a lakosságnak, hogy önhatalmul megakadályozzák vagy megváltoztassák a vizek természetes lefolyását.

¹⁶ SZTL, F.60, II 25604/1943.

hagyni szülővárosát és Budapestre költözni. A katonai közigazgatás alatt és után is lankadatlan buzgalommal, fáradságot nem ismerve végezte a nehéz szervező munkát szülővárosa szolgálatának szánva életét. E munka jutalmaként „*elérte most azt a magas és díszes pozíciót, amely koronája értékes munkás életének*”. Válaszolva a főispán üdvözlő szavaira, dr. Völgyi János megköszönte „*a szívbeli szeretetből fakadó meleg szavakat és örömeinek adott kifejezést, hogy annak a városnak neveztetett ki polgármesterévé, melyért sohasem szünt meg dolgozni, munkálkodni és minden erejét, tudását latbavetve Szabadka felvirágoztatását előmozdítani*”. Mint mondta, Szabadkáért, mint szülővárosáért a jövőben is mindig kész bármely körülmények között is tovább munkálkodni, és a város érdekeit szolgálni.

Dr. Völgyi János nyugdíjaztatása

Nem sokkal később, dr. Völgyi János beadvánnyal fordult a belügyminiszterhez és idős korára, illetve megromlott egészségi állapotára való tekintettel nyugállományba való helyezését kérte. A kérésnek helyt adva, a belügyminiszteri rendelet dr. Völgyi János nyugállományba való helyezéséről 1943. július 30-án érkezett meg a polgármesteri hivatalba, azzal, hogy polgármesteri állása hivatalának átadása napján szűnik meg, és a városnak intézkednie kell nyugellátásáról.

Dr. Völgyi János nyugdíjügyét 1943. augusztus 11-én tárgyalta a törvényhatósági bizottság.¹⁷ A belügyminiszteri rendeletet a bizottság egyhangúlag tudomásul vette, és érdemeire való tekintettel, számára a nyugdíjösszeget száz százalékos összegben állapította meg. A törvényhatósági bizottság azért döntött így, mert „*ezen különös méltányosságot dr. Völgyi Jánossal szemben annál is helyénvalónak tartottuk alkalmazni, mert ezzel is le akartuk róni a hálát adóját a 23 évi szerb uralom után a magyar közigazgatást újra bevezető, a szülővárosából a szerb hatóságok által elűldözött, kitűnő főjegyzőnk, majd polgármesterünk eredményes és fáradhatatlan munkájáról*.” E határozat alapján dr. Völgyi János havi nyugdíját összesen 1080 pengő és 10 fillérben állapították meg (782 pengő törzsnyugdíj, 112 pengő 50 fillér városi póttelmény, a feleség utáni 60 pengő családi pótlék, 125 pengő 50 fillér lakbérpótlék). Az ülés rövid felfüggesztése után a közgyűlési teremben megjelent dr. Völgyi János és az ülés újbóli megnyitása után a főispán üdvözlölte a „Méltóságos Polgármester Urat”, majd közölte vele a törvényhatósági bizottság határozatát. Mint elmondta, fájó szívvel vesz búcsút tőle, és mélységes hálával köszöni meg áldozatos és önzetlen munkáját, szívből kívánva neki, hogy a jó Isten éltesse jó egészségben, és halmozza el áldásaival. Ezután a „Tekintetes Törvényhatósági Bizottsághoz” fordulva arra tett javaslatot, hogy „*a törvényhatósági bizottság rendelkezze el dr. Völgyi János polgármester érdemeinek jegyzőkönyvi megörökítését és határozza el, hogy a Polgármester Ur arcképét megfesteti, amit a polgármesteri tanácssteremben elhelyez*”. A főispán után dr. Dekker Endre¹⁸ törvényhatósági bizottsági tag emelkedett szólásra, hogy búcsút vegyen „*a város szeretett és tisztelt polgármesterétől*”. Röviden átte-

kintve életútját, megjegyezte, a polgármesterségre gondolván, hogy „*kevesen mondhatják el magukról, amit ő elmondhat, hogy nem hiába dolgozott és Isten kegyelméből megélte a legszebbet és legjobbat, amit ember megélhet: beteljesedett legszebb álma és vágya és elért még életében azt, aminek csaknem negyed századig élt, amiben hitt, amit remélt és ami életét tartalommal töltötte el*”. Hosszú beszédében nem fukarkodott a dicsérő szavakban, amikor dr. Völgyi János polgármesteri munkásságát értékelte. Mint elmondta, dr. Völgyi János „*abszolút hozzáértéssel és nemes ambíciótól hevitve csinált ismét várost e városból*” és neki köszönhető, hogy „*e városnak annyi év után ismét európai színvonalú közigazgatása van, hogy kitűnő tisztviselői kar szolgálja a várost és dolgozik a haza javára*”. A város polgári közigazgatását pedig nemcsak hogy sikeresen megszervezte és irányította, hanem ezt „*magyar alapon, magyar szívvel, hazafias kötelességtudással és ügyszeretettel*” tette.

A beszédek után a törvényhatósági bizottság egyhangúan határozatot hozott, hogy az utókor számára jegyzőkönyvileg megörökíti azokat az érdemeket, amelyeket dr. Völgyi János a város szolgálatában tett, illetve megfesteti arcképét és azt a polgármesteri tanácssteremben helyezteteli el. A határozat így foglalata össze érdemeit:

„*Dr. Völgyi János nevét városunk történetébe aranybetűkkel írta be és az ő érdemdus működését hirdetik azok az alkotások, amelyek két évi polgármestersége alatt létesültek a városunkban. Ilyenek a kegyes tanítórend szabadkai letelepítése, Palicsón Kalot népfőiskola létesítése, a magyar kulturális egyesületek működésének felújítása, a várostól a trianoni békeszerződés következtében elszakított Tompa-kelebiai birtoknak a város birtokába való visszajuttatása, a városi gázgyár, a palicsi elhanyagolt fürdő restaurálása és fejlesztése, a sokgyermekes családok részére külön lakótelep létesítése és mindmegannyi intézkedés és alapítás, amely a sokat szenvedett várost olyan nagyon szerető fiának meleg szívéből fakadt és első polgárának gondoskodásából létesült.*”

A közgyűlési tagok lelkes éljenzése és tapsa között dr. Völgyi János szólalt fel és a következő szavakkal mondott köszönetet a törvényhatósági bizottságnak:

„*Mély hálával és köszönettel vettem azokat a kedves szavakat, amelyeket Főispán Ur és Dekker Endre bizottsági tag ur hozzám intézni szívesek voltak. Mindig száz százalékos munkát akartam városomnak nyújtani és most, amikor a törvényhatósági bizottság részemre száz százalékos nyugdíjat állapított meg, az én nagy munkámat száz százalékos szeretettel és elismeréssel méltóztattak honorálni. A tőlem telhetőt a jövőben is mindig, minden körülmények között meg fogom tenni szeretett szülővárosomért és boldog leszek, ha közreműködésemmel annak ügyét bármilyen irányban előbbre vihetem. A határozatban kifejezésre jutott elismerésért és az irányomban megnyilvánult jóindulatért ismételt hálás köszönetet mondok és a törvényhatósági bizottság további munkájára a Jó Isten áldását kérem.*”

Dr. Völgyi János 1943. augusztus 31-ig állt a polgármesteri hivatal élén. A magyar királyi belügyminiszter augusztus 24-én hozott rendeletével¹⁹ az addigi helyettes pol-

¹⁷ SzTL, F.60, II 25604/1943.

¹⁸ Dr. Dekker Endre képviselte Szabadka szabad királyi várost a Magyar Országgyűlés felsőházában.

¹⁹ SzTL, F.60, II 37468/1943.

gármestert, dr. Székely Jenőt nevezte ki polgármesternek, aki hivatalát szeptember 1-én foglalta el.²⁰

Dr. Völgyi János könyvadománya

1943. október 15-én kelt levelében Lévay Endre, a Városi Könyvtár igazgatója értesítette a polgármesteri hivatalt, hogy a könyvtár gyűjteménye értékes adománnyal gyarapodott.²¹ Mint levelében írta, a város nyugalmazott polgármestere, dr. Völgyi János saját könyvtárából közel 220 kötet könyvet ajándékozott a könyvtárnak, melyek között értékes művek és bibliográfiai szempontból ritka kiadványok is találhatók. Dr. Vojnits Aladár kultúrta-nácsnok javaslatára, a könyvadomány ügyét a törvényhatósági bizottság az 1943. november 6-án tartott ülésén megtárgyalta és a következő egyhangú véghatározatot hozta: „*Lelkes örömmel vesszük tudomásul, hogy dr. Völgyi János nyugalmazott polgármester a Városi Könyvtárnak 220 kötet értékes könyvet adományozott. Dr. Völgyi János polgár-*

mester urnak, akinek a városi Könyvtár elhelyezése és újjászervezése körül nagy érdemei vannak, nemes áldozatkészségéért hálás köszönetünket nyilvánítjuk és őt erről jegyzőkönyvi kivonattal értesítjük.” Mint a kézbesítési ív bizonyítja, a jegyzőkönyvi kivonatot dr. Völgyi János a Damjanich utca 21. szám alatt található lakásán át is vette.²²

Csak nyugdíjasként, dr. Völgyi Jánosnak is át kellett élnie 1944-ben először a német csapatok megjelenését Szabadkán, majd pedig a város több ezer zsidó származású polgárának elhurcolását a náci haláltáborokba, a szövetségesek légierejének bombázásait és a győztes partizán- és szovjet csapatok bevonulását Szabadkára 1944. október 10-én. Őt is, mint a megszálló magyar hatóságokkal együttműködő személyt, letartóztatták és kivégezték a Zentai úti temetőben, többszáz honfitársával együtt. Itt, a tömegsíroknál kialakított emlékhelyen, az ő neve is felkerült az áldozatok emlékére elhelyezett táblákra.

SAŽETAK

Dr. Janoš Veldi, nekadašnji gradonačelnik Subotice

Dr. Veldi Janoš bio je rođeni Subotičanin, a po struci pravnik. Od 1905. godine radio je u gradskoj upravi Subotice. Posle Prvog svetskog rata od organa vlasti nove jugoslovenske države osuđen je zbog veleizdaje na zatvorsku kaznu. Beži u Mađarsku, gde je živio do 1941. godine. Pošto je u aprilskom ratu 1941. godine Kraljevina Jugoslavija pobeđena i podeljena, Bačka, a sa njom i grad

Subotica, pripali su mađarskoj državi. Dr. Veldi Janoš se tada vraća u svoj rodni grad, a za gradonačelnika Subotice postavljen je avgusta 1941. godine. Kao sposoban i iskusen činovnik, on je uspešno organizovao i upravljao tadašnjom administracijom gradske uprave Subotice. Na toj dužnosti je bio do avgusta 1943. godine, kada je penzionisan.

ZUSAMMENFASSUNG

Dr. Völgyi János, Bürgermeister der Stadt Subotica

Der Jurist Dr. János Völgyi ist in Subotica geboren. Von dem Jahre 1905 arbeitet er in der städtischen Administration. Nach dem ersten Weltkrieg ist er von der Seite der neuen Regierung Jugoslawiens als Verräter verurteilt. Flieht nach Ungarn und lebt dort bis dem Jahre 1941. Nach dem Abbruch des Königreiches Jugoslawiens, Batschka, so

auch die Stadt Subotica kommt in Besitznahme des Ungarischen Staates. Dr. János Völgyi kommt nach Subotica zurück und im August 1941. ist zum Bürgermeister gestellt. Von diesem Posten aus leitet er erfolgreich die städtische Administration. Auf dieser Stellung bleibt er bis seiner Pensionierung im Jahre 1943.

²⁰ Dr. Székely Jenő 1895. október 17-én született Máramaroszigeten. A szülővárosában érettségizett a piarista gimnáziumban, és itt végezte el jogi tanulmányait is. 1915-től 1918-ig szolgált az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében mint tartalékos hadnagy. 1918 decemberétől a magyar királyi határrendőrség felügyelője, majd az államrendőrségnél teljesített szolgálatot. Az államtudományok doktora címet 1922-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte meg. 1924-ben nősült meg, két gyermek édesapja volt. 1925-től Magyaróvár polgármesteri hivatalában dolgozott helyettes tanácsnökként. 1941. augusztus 15-én nevezték ki Szabadka szabad királyi város helyettes polgármesterének. 1943. szeptember 1-től a város polgármestere.

²¹ SzTL, F.60, V 44378/1943.

²² Az utca ma Makszim Gorkij nevét viseli.

Dejan Mrkić,
arhivista (pripravnik)

RADIJALAC (Aleja Maršala Tita), SUGARUT – RADIJALNI PUT, Radijalan (lat.) – usmeren u pravcu radijusa, zrakast

Subotica na početku dvadesetog veka. U vremenu Belle époque, kada se verovalo da je prošlo vreme svih sukoba a nije se slutilo da je na pragu rat svih ratova, Subotica je na vrhuncu graditeljskog zamaha i povarošenja.

Nova Gradska kuća još nije završena a planira se prvi gradski bulevar.

Smernice inženjera Kenjveš Tot Mihalja jesu izgradnja širokih ulica, trgova, parkova, dečjih igrališta...¹

Godine 1910. nacrtan je plan baroknog bulevara u pravcu Dudove šume, koja tada još nije gradski park, jer je od centra deli siromašno naselje, po sred kojeg teče potok.

I nakon Velikog rata, ta ideja i dalje živi.

Tada je nosilac te ideje glavni gradski inženjer Konstantin Kosta Petrović. On, 1930. godine, gradskom predstavništvu predlaže :

„Već nekoliko desetina godina građanstvo vodi jaku borbu, da se otvori tzv „Radijalni put“ (produženje Pašičeve ulice do gradske šume). Potrebu ovoga uvidelo je Gradsko predstavništvo ne samo pre rata, nego i u vremenu posle oslobođenja, ali zbog nesretnog sticanja prilika sprovođenje u život ovog plana uvek je osujećeno bilo. Sad smatramo da je najpogodnije vreme za to, i sprovođenje istoga gr. predstavništvo bi najveći posao poslednjih desetina godina svršilo u interesu grada Subotice.

Potrebno je otvoriti ulicu i u pogledu uređenja i ulepšavanja grada Subotice. Ovo je prirodna linija razvika grada i osim toga što bi novim redom palata obdaren bio grad, centar grada bi se približio šumi, koja leži na periferiji grada.“²

Gradski odbornik Kalman Prčić naglašava „da je pitanje otvaranja ovog puta od davnog porekla. Pošto kućevlasnici neće moći graditi na ovom putu nove kuće jer nemaju novaca, i pošto bi se eksproprijacijom za ovaj put uništilo jedno veliko industrijsko preduzeće, a pored toga je mesto gde bi se ovaj put otvorio dosta nisko, te bi nasipavanje mnogo troška iziskivalo predlaže i zbog finansijskih razloga da se pitanje skine sa dnevnog reda.“³

Tadašnji problem sa eksproprijacijom privatnih kuća i objekata koji su se našli na trasi, ostaće do danas najveća prepreka širenju centra prema rubovima grada. Karakter velikih subotičkih naselja sa privatnim prizemnim kućama činio je svaki takav poduhvat prilično skupim i to je najkrupniji razlog zbog čega nije ostvaren plan o dva velika bulevara koji bi se ukrstili u centru.

Posle Drugog svetskog rata, novi Direktivni urbanistički plan (1952. g.), u osnovi ima ideje koje su ranije zacrtane. On predviđa izgradnju više bulevara koji nisu prolazni nego vode od centra u velike parkove. Prvi je avenija koja spaja novu putničku željezničku stanicu sa parkom ispred Gradske kuće, a zatim dalje vodi postojećim

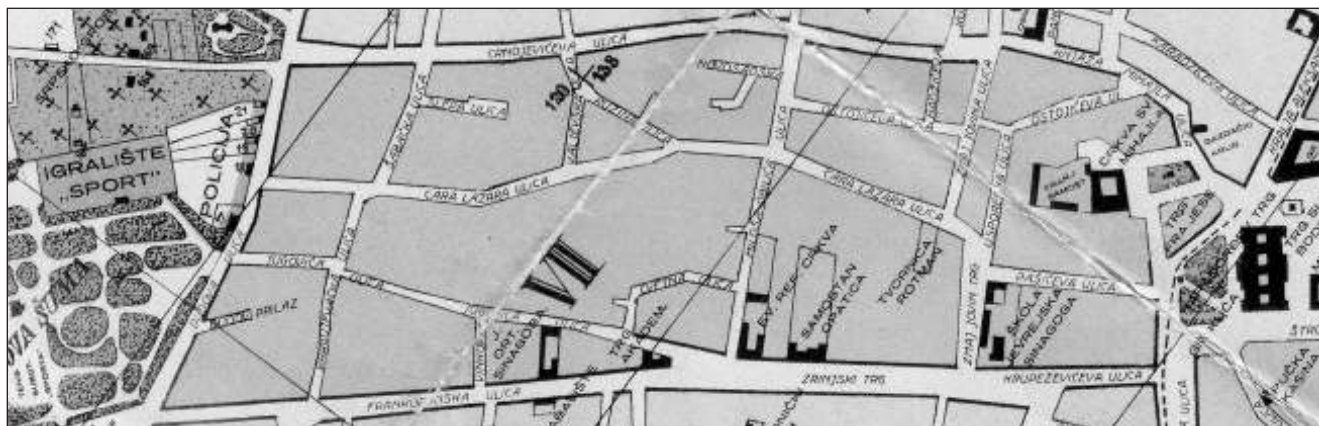

Plan iz 1910. godine

¹ 200 godina urbanizma Subotice (katalog sa izložbe), Biblioteka Istorijiski arhiv Subotica (u daljem tekstu IASu), broj 1999.

² IASu, F: 47, I, 2/1930. godina.

³ Isto kao 2.

Deo sa karte Subotice iz 1928.

širokim putem (ul. Matka Vukovića) prema zapadu, na „Somborsku kapiju”. To nije izlazni put jer je na njegovom kraju tada prazan prostor (Stočna pijaca) na kome se projektuje glavni fiskulturni centar i park, uz već postojeća Bačkina igrališta.

Druga avenija je široki, zelenilom ispunjeni šetališni put, koji polazi iz gradskog centra, jedan prema severu u park Dudova šuma a drugi na jug, u veliki Narodni park i sportska igrališta.

Taj plan međunarodni put izmešta izvan grada a prstenaste zaobilaznice služe transportu i saobraćaju.⁴

IASu, F:180. Zbirka fotografija

Radijalni put, kolokvijalno Radijalac, jeste ostvarenje četvrtine te velike ideje, dok je Narodni park (danas promenada Prozivka), stao na pola puta do centra, do kojeg je trebao da proдре Prvomajskom ulicom kao osovinom.

U 1957. godini, počela je izgradnja prvih stambenih zgrada na budućoj Aleji Maršala Tita.

Stanove u njima zauzimaju državni službenici, pripadnici JNA i milicije. Novo naselje prodire kroz ruralno tkivo te je u tim godinama to i fizički i metaforički granica susreta dve Subotice - one gradske i one izrazito seoske. Koliko su potok, bare i krive tarabe bili savršena kulisa za bezbrižno detinjstvo, toliko je ta pastorala bila nesnosna mladosti koja je želela da živi po savremenim uzorima. Pred starijima je bio teži zadatak. Odreći se starih navika i shvatiti šta sve znači moderno stanovanje. Sa tim starim

navikama, neki bi ih nazvali tradicijama, išlo je teže. Još krajem šezdesetih, klanje svinja iza zgrada, bio je uobičajen prizor.

U Investicionom elaboratu se kaže:

*Prva faza izgradnje Radijalca (1961),
IASu, F:180.*

„Ostvarenjem ovog investicionog programa naš grad ne samo što bi dobio nove kvalitetne stambene površine, nego bi se njegov uži centar u urbanističkom smislu pravilno formirao, jer bi ove impozantne građevine uticale na formiranje gradskog lika, što je veoma važno u sadašnjim uslovima, kada naš, relativno veliki grad, ima još uvek seoski karakter, usled krajnje slabo rešenih urbanističkih problema.“⁵

U cilju iznalaženja najekonomičnijeg rešenja za problem koji postoji u stambenoj izgradnji Subotice, Direkcija za stambenu izgradnju je sačinila investicioni program za izgradnju „stambene kule” sa podrumom, prizemljem i 8 spratova. Zgrada sa 36 stanova bi u podrumu imala kotlarnicu a u potkrovlju potpuno automatizovanu praonicu i prostor za sušenje veša.

„Stanovanje u višespratnicama ima svoje prednosti nad prizemnim zgradama. Prva prednost je čist zrak na većim visinama i više sunca. Daljnje prednosti su u tome, što se sa ove zgrade lakše može naći tehničko rešenje za mnoge stvari u izgradnji prema broju stanova, nego sa prizemne zgrade, kao što je centralno grejanje, lift sa višespratnice, bacanje otpadaka i sl.“

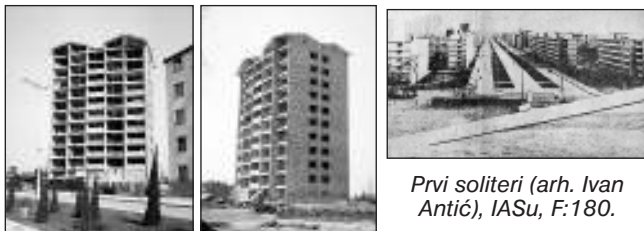
„Nezgodna strana je za familije koje imaju malu decu
usled ograničenog prostora i stepenica.“⁶

Ravničarski grad željan vidika, 1962. godine dobio je prva dva stambena solitera. U njih se većinom uselila tadašnja društvena elita. Bili su to obrazovani mladi i ljudi srednje generacije koji su zauzimali značajnije pozicije u društvu.

⁴ Biblioteka IASu, arh. Žombor Sabo, Stepski grad, 2002, str. 47 i 48.

⁵ IASu, F: 138, bez broja /1959. godina, Investicioni elaborat „Stambene Kule” na Radijalnom putu u Subotici.

⁶ Isto kao 5.

Prvi soliteri (arh. Ivan Antić), IASu, F:180.

Tih šezdesetih, gradi se u kontinuitetu ali planovi trpe određene izmene u delu prema Dudovoj šumi. Izostaje i izgradnja takozvanog tržno - opslužnog centra, sa kafanama, radnjama i servisima. Od svega je podignuta samo samoposluga.

Upravo tu treba tražiti razlog zašto Radijalac nije zameo Korzo kao omiljena gradska promenada. Ni jedna kafanica ili bašta, nije našla svoje mesto ovde. U tadašnjoj planskoj ekonomiji, ne vladaju tržišni zakoni kakve danas znamo.

Razglednica iz polovine 1960-tih godina.

Istini za volju, u svojim prvih petnaestak godina postojanja, šetalištem je zagospodarila omladina ovog kraja, sve dok redukcije struje krajem sedamdesetih nisu ostavile Radijalac u mraku.

Krajem osamdesetih biće izgrađena dva mala zanatsko trgovačka centra, za malu privredu, kako se tada zvanično nazivao mali privatni biznis. Međutim, ni poslovno ni arhitektonski, oni nisu bili dorasli najlepšoj subotičkoj aleji.

Ipak, to je prijatno mesto za stanovanje. Najkomfortnije i daleko najmodernije u ono vreme. Po rezultatima popisa iz 1971. godine, u tom momentu je tek nešto više od 30 procenata subotičkog stambenog fonda sagrađeno od tvrdog materijala, vodovod ima svaki četvrti stan a kupatilo tek svaki peti.⁷

Sajamsko-sportska hala

Na kraju prve decenije postojanja, 1970. godine, kao kruna na kraju Aleje, izgrađena je sajamsko sportska hala kvadratne osnove i atraktivnog krova zvanog hiperbolični paraboloid.

ABSTRACT

Radijalac - Maršala Tita Avenue

The idea of connecting The Mulberry Forest (Dudova šuma) with the city's center with one wide boulevard has waited for its realization half a century.

The realization of that big venture has occurred in the period of contemporary architecture flourishing, at the beginning of the sixties. The city of Subotica got her first residential skyscrapers and the first modern urban region

which had to pass through highly rural surroundings pushing its way to the Mulberry Forest.

With the speed of construction and its appearance, Maršala Tita Avenue has convinced the residents that the city might change its appearance completely by the end of the century. Since nothing similar happened, Radijalac has remained the city boulevard to this day.

ÖSSZEFOGLALÓ

Titó marsall sugárút

Az ötlet megvalósítása, a városi központot összekötni a Kiserdővel, fél évszázadot váratott magára. A modern építészművészet felvirágzása idejében, a hatvanas évek kezdetén, végre sor kerül e terv megvalósítására is. Ekkor épülnek Szabadkán az első lakótömbök és egy egészen új városrész melynek a Kiserdőig kimondottan falusi tele-

pülésen keresztül kellett átvágnia. A Sugárút gyors kiépítése és szép kinézése a lakosokban azt a reményt ébresztette, hogy a század végéig a város továbbra is fejlődni és változni fog. Ez azonban nem következett be, úgyhogy a Sugárút továbbra is Szabadka legreprezentatívabb városrészét képezi.

⁷ Subotičke novine, 1972. godina.

Dr Libman Emil, dr Novak Karoli

Osnivanje Odeljenja za patološku anatomiju i patohistologiju Opšte bolnice u Subotici

Povodom 50 godina rada Odeljenja (1961–2011)

U jednom ranijem saopštenju izneli smo detaljnije o Službi za patologiju u Subotici od polovine XVIII do pedesetih godina XX stoleća.¹

Treba reči da ova Služba u našem gradu u tom periodu nije postojala u današnjem smislu reči. Zdravstvo se u poslednjim decenijama XVIII stoleća temeljilo na radu ranara - berbera, koje je Gradska uprava u popisu stanovništva vodila kao „hirurzi“² te na radu drugih medicinski neškolovanih lica.³ Ranari - berberi su konstatovali smrt bolesnika kako bi gradski fizikus mogao da odobri sahranu (mrtvozorstvo, razgled mrtvaca) a kod iznenadne i nasilne smrti (ubistvo, samoubistvo) i težih nanetih telesnih povreda da izvrše, na zahtev policijske ili sudske vlasti, pregled usmrćenih odnosno teško povređenih i da podnesu izveštaj o promenama na njihovim telima (veštačenje), što bi uz potvrdu prisutnog člana Gradskog senata bilo dovoljno da sudija odredi kaznu počinitelju ubistva/telesnih povreda.⁴ I zajednička izjava ranara - berbera i neškolovane babice nakon pregleda žena koje su silovane, izvršile pobačaj ili umrle tokom ili nakon porođaja, bila bi verodostojna da se donese odgovarajuća kazna.⁵

Kada je grad 1779. godine dobio status Slobodnog kraljevskog grada (Libera Regiae Civitas Mária Theresiopolis), subotičko zdravstvo se moralo pridržavati propisa *Opšteg normativa u zdravstvu* (Normativum Generale in Re Sanitatis)⁶ koji je 1770. godine napisao tada poznati bečki lekar Gerhard van Sviten (Swieten Gerhard van, 1700-1772).⁷

Specifikacija lekova izdata iz apoteke za Uboški dom

¹ Libman, E., Novak K., Istorijiat Službe za patologiju u Subotici (1743-1961). *Ex Pannonia*, br. 5-6-7 (2003): 67-74.

² Ulmer, G. *Zanatstvo u Subotici 1686-1779*. Subotica, 1995: 140-147.

³ IASu (Istorijski Arhiv Subotica, u daljem tekstu IASu), F: 261 (Magistrat povlašćene kraljevsko-komorske varoši Sent Marija 1743-1779, u daljem tekstu F: 261), pred. br. 86/1766.

⁴ Jeremić, R. *Prilog istoriji zdravstvene kulture Vojvodstva Srbije*, SANU, knj. XVII, Odeljenje medicinskih nauka, knj. 3. Beograd, 1976: 72.

⁵ Navedeno delo, str. 80.

⁶ IASu, F: 261, pred. br. 23/1771.

⁷ Glesinger, L. Gerhard van Switen (Swieten Gerhard van, Leyden, 1700- Schönbrunn kraj Beča, 1772). Med. Enciklopedija, knj. 9. Zagreb, 1964: 395. Studirao je filozofiju, pravo i medicinu. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Leydenu 1725. Tu je počeo predavati, no profesori – protestanti Fakulteta nisu bili saglasni da se on kao katolik postavi za redovnog profesora. Napustio je Leyden i došao u Beč 1745. Postao je dvorski lekar carice Marije Terezije (Theresia Maria, 1717-1780), organizator Medicinskog fakulteta, osnivač Botaničkog vrta, Hemijskog laboratorija, Babičke škole, podigao novi Anatomski institut i Opštu bolnicu u Beču, pozvao poznate lekare da budu profesori Fakulteta a sâm je držao predavanja iz anatomije, patologije i fiziologije, sačinio novi Statut bečkog Univerziteta (1754) i Opšti normativ u zdravstvu (Normativum Generale in Re Sanitatis, 1770) kojim su regulisane dužnosti i prava lekara, hirurga i drugih medicinskih radnika, a u drugom delu organizacija zaštite i zdravstvenih mera na državnim granicama (karantini, kontumaci i dr.).

Po tom *Normativu* u Subotici su 1780. godine bili diplomirani fizikus (Goglák Emericus, počeo sa radom 1781)⁸, diplomirani hirurg (Siebenburger Johanneus)⁹, diplomirani apotekar (Czorda Ferencz, 1749-1823)¹⁰, i postojao je Uboški dom¹¹ dok bolnica nije evidentirana. Da bi se zadovoljile propisane norme, dr Anton Štrobl (Štrobl Antonius, 1765-1830) pokušavao je da za vreme dok je bio gradski fizikus (1792-1828), leči u Domu nepokretne i teško pokretne bolesne siromahe i beskućnike propisujući i donoseći lekove iz apoteke, a sam se potpisivao kao „upravnik bolnice“ (Antonius Štrobl, Physicus Loci ordinarius et Nosocomii Civici Dirigens Medicus).¹²

Nađen je spis iz 1775. godine u kojem je opis obdukcije umrlog Jakoba Lukasa Edera - prve izvršene obdukcije u Subotici, sa potpisom hirurga Sibenburger Johana.¹³ Kasnije, tokom XIX stoleća, hirurzi su vršili mrtvozorstvo i po potrebi, na zahtev sudske ili policijske vlasti, i obdukciju uz prisustvo glavnog fizikusa grada. Od 1815. godine, gradski fizikus je bio obavezan da svoj *Godišnji izveštaj* o zdravstvenom stanju stanovništva i zdravstvenim prilikama u gradu podnese višim vlastima prema jednom obrascu u kojem je bila tačka 13: De sectionibus et obductionibus legalibus. Tako je u dostupnom *Izveštaju* dr A. Štrobla iz 1826. godine u toj tački napisano: Visa reperta per decursum unius anni admodum numerosa illico iurisdictioni exhibentur (Tokom prošle godine bilo je brojnih veštačenja evidentiranih kod sudske vlasti).¹⁴ *Bolnički izveštaj* iz 1844. godine upoznaje nas da su učinjene i prve obdukcije u bolničkim uslovima. U bolnici je maja 1844. godine primljen 32-godišnji Petar Budinčević koji je po mišljenju kvartovnog lekara bio otrovan. Nakon njegove smrti, po nalogu sudske vlasti, izvršena je obdukcija. Honorarno zaposleni hirurg u bolnici dr Ferenc Romančik (Románcsik Ferencz, ?-1855) i dr Antun Kovač (Kovács Antonius, 1804-1880), gradski fizikus i upravnik bolnice, utvrdili su da je bolesnik umro od upale žučne kesice.¹⁵

U *Pravilniku* o radu novoizgrađene bolnice iz 1897. godine, koja je imala poseban paviljon - mrtvačnicu i u kojoj su se vršile obdukcije, nalazimo među bolničkim osobljem obducenta - parača (bonczolo szolga)¹⁶ koji se spominje sve do 1961. godine¹⁷ a dužnost mrtvozornika vršio je od 1891. do 1914. godine dr Jene Veče (Vecsei Jenő, 1863-?) gradski mrtvozornik. Posle njega su to obavljali kvartovni lekari (kerületi halottvizsgáló orvos) na čijoj teritoriji je bilo smrtnih slučajeva.¹⁸

Amplissime Magistratus!
In obsequium Benigno-Gratiosi Intimati Excelsi Concilii Regii Locumtenentis Hungarici Do. p. Augusti 1815 ad No. 22027 super sequentibus punctis humilime referendum habeo quidem:
Slatni Magistrat!
Povodom naredbe mađarskog Kraljevskog Namesničkog veća od 1. avgusta 1815. godine, br. 22027 izveštavam na sledeće tačke:

- I. Super statu Sanitatis
O zdravstvenom stanju
- II. Super Visitatione Pharmacopolorum
O pregledu apoteke
- III. De Institutione Vaccinae
O davanju vaccine
- IV. De casu animalium rabidorum
O slučaju besnila životinja
- V. De Lue pecorum
O zaraznim bolestima domaće životinje
- VI. De morbis epidemicis
O epidemijским bolestima
- VII. De Aquas solenis
O lekovitim vodama
- VIII. De carbunculo sporadico
O gnojnim oboljenjima pojedinačno
- IX. De Phaenomenis rarioribus
O retkim slučajevima oboljenja
- X. De statu instrumentorum chirurgicorum, obstetriciorum et veterinariae
O stanju instrumentarija hirurģije, obstetricije i veterine
- XI. De statu personali medico
O stanju medicinskog osoblja
- XII. De vacantibus officiis Physicorum, chyrurgorum et obstetriciorum
O upruženim službama fizikusa, hirurga i babica
- XIII. De Sectionibus et obductionibus legalibus
O propisanim sekcijama i obdukcijama
- XIV. De Nosocomiis aut aliis Sanitatis Institutis
O bolnicama ili ostalim zdravstvenim institucijama
- XV. De obiectis Policiam medicam attinentibus
O predmetima o kojima se med. policija bavi

Obavezne tačke izveštaja gradskog fizikusa

Godine 1961, naša bolnica je dobila svog prvog lekara specijalistu - patologa, dr Ladislava Švraku (Švraka Ládiszlav, Kula, 1930).

Prilikom podnošenja molbe za prijem na rad, dr L. Švraka je zamolio Upravu bolnice da izvrši izvesne građevinske radove na postojećem paviljonu - mrtvačnici, kako bi se posao odvijao po savremenim principima rada jednog takvog odeljenja. Uprava bolnice je podnela 1960. godine Sekretarijatu za urbanizam, komunalne poslove i puteve pri Narodnom odboru Opštine Subotica, zahtev za adaptaciju, što je prema odobrenom planu - projektu iste

⁸ Dimitrijević, Mirjana. Zdravstvo u Subotici (arhivski fondovi za njegovo proučavanje). Rukovet, god. 22, br. 9-10 (1976): 540-545.

⁹ IASu, F: 261, pred. br. 4/1771.

¹⁰ IASu, F: 272 (Magistrat slobodnog kraljevskog grada 1779-1849, u daljem tekstu F: 272), pred. br. 18-A-28/pol. 1781. - Grlica, M. Galenovi sledbenici - subotičke apoteke i apotekari kroz istoriju. Subotica, 2010: 13-25.

¹¹ Iványi, I. Szabadka, szabad királyi város története, II rész. Szabadka, 1892: 565.

¹² IASu, F: 272, pred. br. 12-A-11/pol. 1813. - IASu, F: 272, pred. br. 1-A-1/aec. 1812.

¹³ IASu, F: 261, pred. br. 104/1775.

¹⁴ IASu, F: 272, pred. br. 12-D-279/pol. 1826.

¹⁵ IASu, F: 272, pred. br. 11-C-93/pol. 1844. - IASu, F: 272, pred. br. 16-A-93/aec. 1844.

¹⁶ Szabadka, szabad kir. város „Mária Valéria“ közkórházának Alapszabályzata 1894. U: IASu, F: 002 (Gradsko veće slobodnog kraljevskog grada Subotice 1861-1918, u daljem tekstu F: 002), zapisnici skupštine iz 1894. godine, odluka br. 255 od 24.VII 1894.

¹⁷ IASu, F: 047 (Gradsko poglavarstvo Subotice 1919-1941, u daljem tekstu F: 047), pred. br. XIII-59/1924, kut. 1302. - Arhivski podaci Opšte bolnice Subotica.

¹⁸ IASu, F: 047, inv. br. 1003. Imenik zubnih lekara, zubnih tehničara, babica, privatnih i gradskih lekara od 1922. do 1937. i neki podaci o lekarima od 1887. godine.

[illegible]

Deo bolničkog izveštaja iz 1844. godine

godine i izvršeno.^{19 20} Na taj način dobijena je sala za produkciju sa odgovarajućim nameštajem, soba za laboratoriju (u kojoj se vršila priprema pato-histoloških preparata za mikroskopske preglede sa specijalnim bojadisanjem radi diferencijalne dijagnostike pojedinih promena tkiva i u kojoj su bili mikroskop, klizajući mikrotom, aparat za brzo smrzavanje operativnog materijala za „ex tempore“ preglede), soba za odar, hladnjak za smeštaj umrlih, kancelarija i prateće nusprostorije.

Tako preuređeno i opremljeno za kvalitetan rad, Ode-
ljenje je otvoreno i počelo sa radom 1. aprila 1961. godi-
 ne, pod rukovodstvom dr L. Švrake.²¹

Ladislav Švraka, po završenoj osnovnoj i srednjoj školi u Kuli i Subotici, te promocije na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1955. godine, dobio je specijalizaci-

[illegible]

Deo Izveštaja o prvoj bolničkoj obdukciji iz 1844. godine

ju iz patološke anatomije 1. juna 1957. godine. Specijalistički ispit je položio na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1960. godine. Od januara do aprila 1961. godine radio je u Zavodu za sudsku medicinu u Zagrebu, a zatim u Opštoj bolnici u Subotici. Decembra 1961. godine postavljen je za prvog načelnika Odeljenja za patološku anatomiju sa patohistologijom. Od 1. avgusta 1965. do 15. januara 1966. godine bio je asistent na Katedri Zavoda za patološku anatomiju Medicinskog fakulteta u Novom Sadu ali je dolazio u Suboticu i honorarno obavljao dužnost patologa u našoj bolnici.

Prvu obdukciju načinio je „lege artis“ u novootvorenom Odeljenju 7. maja 1961. godine – obdukcioni protokol br. 1/61 sa zaključkom: Pneumonia caseosa confluens lobi superioris et inferioris pulmonis utriusque, Caverna exudativa lobi superioris pulmonis dextri, Dilatatio cordis totius, Degeneratio adiposa myocardii et hepatis, Anæmia universalis, Cachexia gravis, a drugu 12. maja iste godine.

Bio je član grupe patologa koja je 1963. godine osnovala Sekciju za patologiju Srpskog lekarskog društva (SLD), kada je sačinjen i Pravilnik o radu Sekcije.²² Postao je član Udruženja patologa Jugoslavije koje je 1967. godine osnovano u okviru Saveza lekarskih društava Jugoslavije.

Bio je aktivni član Podružnice SLD u Subotici, podnio je referate na Prvim memorijalnim danima prof. dr Sergeja Saltykowa (Zagreb, 1966),²³ na Prvom kongresu gastroenterologa Jugoslavije (Opatija, 1967) i Prvom kon-

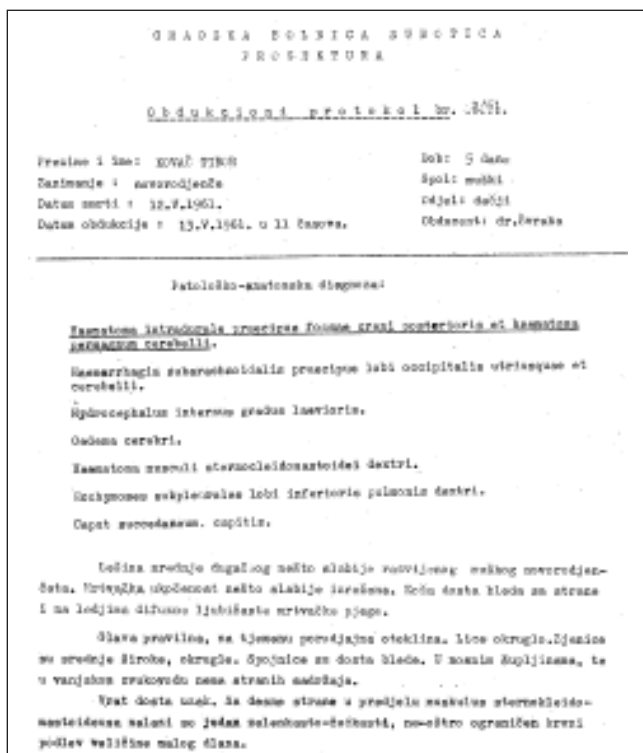
¹⁹ IASu, F: 425 (Narodni odbor Opštine Subotica, 1960-1965), pred. br. 0516 - 25653/1960.

²⁰ IASu, F. 138 (Narodni odbor Sreza Subotica, 1955-1965), pred. br. 0467 - 18938/1960; pred. br. 0467 - 11105/1960; pred. br. 0466 - 6755/1961.

²¹ Arhivski podaci Opšte bolnice Subotica.

²² Dimitrijević, J., Eri, Živka. Istorija Službe patologije – Povodom četiri decenije organizovanog rada Službe patologije u Srbiji. *Materia medica*, god. 22, br. 2, suppl. 1 (2006): 1-6.

²³ ...Dekani Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb, 1985: 299; Saltykow, Sergej Nikolajevič (Višnji Volčok, 1.IV 1874. – Zagreb, 2.X 1964) završio je gimnaziju i Medicinski fakultet u Harkovu 1987. Posvetio se izučavanju patološke anatomije. Boravio je na institutima za patologiju u Zürichu, Marburgu, Pragu, Parizu. Bio je asistent na Institutu za patologiju u Groningenu (1900) i Baselu (1902). Habilitovao je za privatnog docenta i izabran za počasnog doktora medicine Univerziteta u Baselu (1904). Radio je kao prosekter kantonalne bolnice u St. Gallenu (1906-1915). Vratio se u Rusiju i 1915. osnovao Centralni institut za patologiju pri IX bolnici Saveza gradova u Harkovu. Postao je redovni profesor patološke anatomije Med. fakulteta u Jekaterinoslovu. U Švajcarskoj je 1921. a od 1922. je u Zagrebu gde je ugovoreni profesor Katedre za

Deo obdukcionog protokola druge obdukcije iz 1961. godine gresu patologa Jugoslavije (Zagreb, 1969), objavio je veći broj radova u medicinskoj literaturi.²⁴

Otišao je 1972. godine u Zap. Nemačku.

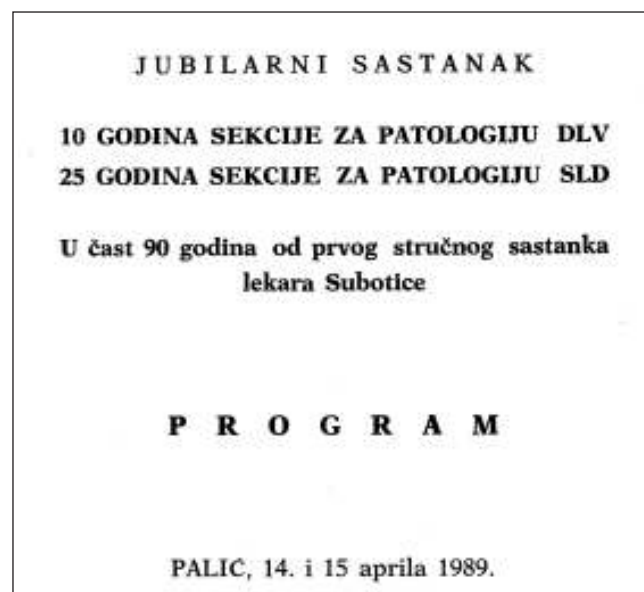
Po izgradnji nove bolničke zgrade 1971/72. godine, Odeljenje za patološku anatomiju preseljeno je u adekvatnije prostorije nove zgrade. Tu su savremena sala za obdukciju, moderna laboratorija, sobe za lekare, načelnika i osoblje, rashladna komora, soba za fotolaboratoriju i druge neophodne prostorije. Nabavljen je savremeni binokularni mikroskop sa foto aparatom, aparat za smrzanje tkiva za histološku obradu, kriostat za „ex tempore“ analize, sterilizator za instrumente, termostad, precizna vaga i ostali potrebni aparati i instrumenti.

Izgled obdukcione sale u novoj bolnici

Za načelnika Odeljenja, posle odlaska dr L. Švrake, imenovan je *dr Karolj Novak* (Novák Károly, M. Idoš, 5. juli 1942). Osnovnu školu je završio u mestu rođenja a klasičnu gimnaziju u Zagrebu 1961. godine. Studirao je na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu i za to vreme bio demonstrator na Klinici za patološku anatomiju i histologiju. Posle diplomiranja (1966) bio je asistent na Katedri za patologiju Kliničke bolnice pri Medicinskom fakultetu u Novom Sadu do 1972. godine. U tom periodu položio je specijalistički ispit i pohađao post-diplomske studije za akademski stepen magistra. Položio je sve potrebne ispite ali magistarski rad nije dao iz objektivnih razloga (koji su se pojavili na Fakultetu u Beogradu). Imenovan je za načelnika Odeljenja 1973. godine. Godine 1975. otišao je u Zap. Nemačku. Po povratku u Jugoslaviju zaposlio se u bolničkom centru Osijek gde je radio od 1983. do 1985. godine kao specijalista-patolog i sudski veštak a od 1985. do 1989. godine je na Odeljenju za onkološku patologiju Instituta u Srem. Kamenici. U subotičkoj bolnici je od 1989. i 1997. godine ponovo postavljen za načelnika Odeljenja.²⁵

Uspešno je vodio Odeljenje a pokazao se i kao dobar organizator stručnih sastanaka na kojima su lekari kroz svoje referate izneli rad Odeljenja. Aprila 1989. godine organizovao je *Jubilarni sastanak patologa Vojvodine i Srbije* povodom 10-godišnjice rada Sekcije za patologiju Društva lekara Vojvodine (DLV) i 25-godišnjice rada Sekcije za patologiju Srpskog lekarskog društva (SLD) a u okviru 90-godišnjice Prvog stručnog skupa lekara u Subotici (1899) tada pod imenom XXX putujući Sastanak lekara i prirodoslovaca Ugarske. Teme sastanka su bile: savremene metode i iskustva u mikroskopskoj dijagnostici malignih tumora. Tokom 1990. godine održao je sastanak Sekcije za patologiju SLD-DLV na Paliću – *Simpozijum*

Naslovna strana jubilarnog sastanka patologa 1989. godine

patološku anatomiju Med. fakulteta i organizator stručnog, nastavnog i istraživačkog rada. Primio je jugoslovensko državljanstvo i 1932. izabran za redovnog profesora a školske 1932/33. i za dekana Med. fakulteta. Bio je član Jugoslovenske Akademije znanosti i umjetnosti, počasni član Zbora liječnika Hrvatske, član Zdravstvenog saveta Federacije (1947). Odlikovan je Ordenom rada I reda (1949), Penzionisan je 1952. Njegovi radovi obuhvataju sva područja patološke anatomije i odražavaju raznovrstan i originalan naučno-istraživački rad. Napisao je dve knjige Opće patološke anatomije i više knjiga Specijalne patološke anatomije.

²⁴ Libman, E. Medicinska bibliografija Subotice (1828-2005), Subotica, 2005.

²⁵ Biografski podaci dr Karolja Novaka (lično saopštenje).

gastrointestinalne patologije u spomen rano preminulog profesora dr Đorđa Ristića, patologa na Medicinskom fakultetu u Novom Sadu i predsednika Sekcije patologa DLV uz učešće lekara iz Beograda, Novog Sada, Segedina, Pečuja.²⁶ Juna 1991. godine organizovao je Drugi sastanak Sekcije za patologiju SLD-DLV na kojem su sudelovali lekari iz Beograda, Niša, Novog Sada, Segedina. U okviru Sastanka održana je „Diskusija okruglog stola“ sa temom „Obdukcija – da ili ne“. Zaključak diskusije je bio: obdukciju treba vršiti bez obzira na savremene dijagnostičke mogućnosti pri postavljanju dijagnoze tokom lečenja. Sastanak je održan povodom 600 godina postojanja i razvoja grada Subotice (1391-1991) i 250 godina zdravstvene zaštite u Subotici (1740-1990).²⁷ Vredno je spomenuti gostovanje prof. dr sc. med. Dragiše Popovića, šefa Katedre za sudsku medicinu i Katedre za medicinsku etiku Medicinskog fakulteta u Novom Sadu decembra 1998. godine, kada je održao predavanje „O eutanaziji sa medicinskog, pravnog i moralnog aspekta“. Tema je bila aktuelna jer najnovija mišljenja u svetskoj javnosti su različita: jedni su protiv a drugi za legalizaciju eutanazije. „Motivacija za postavljanje ove teme na dnevni red je isključivo radi toga da se podstakne na razmišljanje“, rekao je prof. dr D. Popović. „Suštinski problem rasprave i razjašnjenje o eutanaziji praktično se svodi na pitanje odnosa prema životu i prema smrti, kako društva tako i pojedinca, kako civilizacije tako i pojedinca u civilizaciji“. U zaključku prof. dr D. Popović je rekao: „Ko može da odredi meru za kvalitet življenja da bi se vrednovao kao dobar ili tragičan i bezvredan? Ko je srećniji: onaj ko umire na aparatima ili ko umire u svom krevetu uz svoje najbliže?“^{28 29}

Na sastanku povodom 40-godišnjice rada Odeljenja za patološku anatomiju, dr K. Novak je podneo referat: Služba patologije u Subotici od 1743-1961. godine. Bio je član organizacijskog komiteta kada je Udruženje patologa Srbije i Crne Gore organizovalo XII kongres patologa sa međunarodnim učešćem u Subotici (Palić, 31.V-3. VI 2006).

Objavio je veći broj stručnih radova u medicinskoj literaturi. Otišao je u penziju 2006. godine.

U vreme od 1975. do 1977. godine, na Odeljenju nije bilo lekara. Tek 1977. godine imenovana je za načelnika *dr Magdolna Baltašić - Varnai* (Baltásity - Varnai Magdolna, Suza, srez Osijek, I.VIII 1948). Diplomirala je na Medicinskom fakultetu u Pečuju (Pécs) i specijalistički ispit iz patološke anatomije položila decembra 1976. godine na istom fakultetu. Ima nekoliko objavljenih radova. Tokom 1980. godine odlazi u Osijek.³⁰

U bolnici ponovo nema lekara-patologa od 1980. do 1984. godine. Za to vreme dolaze naizmenično patolozi iz Sente (dr Tot-Abonji Istvan) i Novog Sada (dr M. Hadžić, dr I. Klem, dr J. Kolin, dr A. Mutibarić).

Od 1984. do 1987. godine na rukovodećem mestu Odeljenja bio je *dr Stipan Vojnić*.

Rođen je u Subotici 22. maja 1949. godine. Osnovnu i srednju školu završio je u Subotici i diplomirao na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, 1978. godine. Radio je u Stanici za hitnu medicinsku pomoć u Subotici. Specijalizaciju iz patološke anatomije i patohistologije dobio je 1980. i ispit položio 1984. godine na Medicinskom fakultetu u Novom Sadu. Iste godine imenovan je za načelnika Odeljenja za patološku anatomiju naše bolnice. Na tom mestu ostao je do 1986. godine.

Učestvovao je u radu nekoliko seminara i naučnih sastanaka. Sarađivao je aktivno prilikom održavanja stručnih skupova iz patologije koji su se održavali u Subotici. Koautor je u više radova.³¹

Odeljenjem rukovodi *dr Arpad Novak* od 1987. do 1997. i ponovo od kraja 2005.

Rođen je u Subotici 2. oktobra 1953. godine. Gimnaziju je završio u Subotici. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu 1979. godine. Radio je kao lekar opšte prakse u ambulantama u Subotici i Čantaviru kao i u Stanici za hitnu medicinsku pomoć u Subotici. Specijalizaciju iz patološke anatomije i patohistologije dobio je 1984. a ispit položio 1987. godine na Medicinskom fakultetu u Novom Sadu. Koautor je u nekoliko stručnih radova publikovanih u medicinskim časopisima.³²

Na Odeljenju od 1980. do 2002. godine bilo je nekoliko lekara koji su specijalizirali patološku anatomiju ali su

²⁶ Smuđi, S. Biografski podaci prof. dr Đorđa Ristića. Biblioteka Med. fakulteta Univerziteta u Novom Sadu i Spomenica povodom 40 godina postojanja Med. Fakulteta u Novom Sadu. Dr Đorđe Ristić (Beograd, 1937- N. Sad, 1990) završio je gimnaziju (1955) i Med. fakultet (1961) u Beogradu. Od 1964. je radio u Zavodu za patološku anatomiju u Beogradu. Specijalistički ispit dao je 1970. u Beogradu a doktorsku disertaciju „Prilog proučavanju dijagnostike hroničnih oboljenja jetre“ odbranio na Med. fakultetu u Novom Sadu 1977. Bio je v.d. direktor Zavoda za patološku anatomiju u Novom Sadu a od 1978. do 1984. šef Katedre za patološku anatomiju Med. fakulteta u Novom Sadu. Izabran je za vanrednog 1984. a 1990. za redovnog profesora Med. fakulteta. Bavio se dijagnostikom gastrointestinalnih oboljenja, naročito jetre. Objavio je veći broj radova u stručnoj literaturi.

²⁷ Libman, E. Lekarska društva u Subotici 1880-2005. Subotica, 2005: 111-112.

²⁸ Navedeno delo, str. 116-117.

²⁹ Smuđi, S. Iz biografije dr Dragiše Popovića (rukopis). Popović, Dragiša (Podgora, kod Žabljaka, 16.X 1938) završio je gimnaziju u Pljevljima a Med. fakultet u Beogradu 1962. Radio je u Insititutu za sudsku medicinu u Beogradu a od 1964. u Zavodu za sudsku medicinu u Novom Sadu sve do odlaska u penziju. Specijalistički ispit iz sudske medicine dao je 1967. u Beogradu, magistarske studije završio je 1970. u Beogradu a doktorat odbranio 1972. u Novom Sadu. Biran je za redovnog profesora sudske medicine 1984. a 1992. imenovan i za profesora medicinske etike. Postao je šef Katedre za medicinsku etiku i istoriju medicine 1993. Predavao je i na Med. fakultetu u Banja Luci i na Pravnom fakultetu u Novom Sadu (1973-2004). Svojim brojnim radovima dao je veliki doprinos medicini i pravu u mnogim udžbenicima iz sudske medicine, ginekologije, perinatologije, medicinske etike i hirurgije. Jedan je od osnivača forenzične ginekologije i perinatologije. Bio je prodekan Med. fakulteta i prorektor Univerziteta u Novom Sadu. Stalni je član u Matici srpskoj i njen član-saradnik u Odboru za prirodne nauke, te član mnogih stručnih udruženja u zemlji i inostranstvu. Nosilac je brojnih nagrada i odlikovanja.

³⁰ Arhivski podaci Odeljenja za patološku anatomiju Opšte bolnice Subotica.

³¹ Vojnić, S. Iz moje biografije (rukopis).

³² Novak, A. Iz moje biografije (rukopis).

odlazili tokom svoje specijalizacije u Novi Sad ili Beograd (dr Ištvan Klem, dr Kokai Karolj, dr Pfau Đurđinka). Tek 2002. godine nakon obavljenog lekarskog staža primljena je i ostala da radi *dr Snežana Božanić*.

Rođena je u Subotici 1. februara 1972. godine. Završila je škole u Subotici a diplomirala na Medicinskom fakultetu u Beogradu 2001. godine. Dobila je specijalizaciju iz patološke anatomije i patohistologije 2005. i položila ispit 2008. godine na Medicinskom fakultetu u Novom Sadu.³³ Učestvovala je u radu XII kongresa patologa Srbije i Crne Gore (Palić, maj-jun 2006) kao koautor referata.³⁴

I pored toga što nije bilo stalnog lekara-patologa, rad na Odeljenju se odvijao uspešno i na zadovoljavajući način, zahvaljujući dolascima specijalista-patologa iz drugih medicinskih centara kao i zalaganjem medicinskog osoblja na Odeljenju.

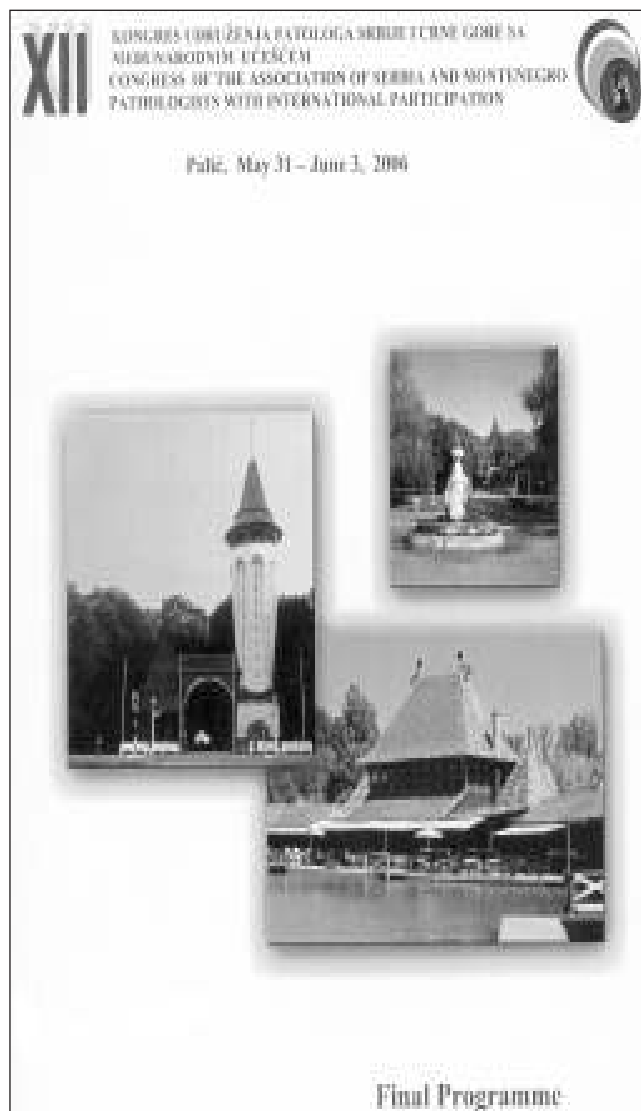
Na Odeljenju su radili ili još rade:

U laboratoriji:

- Bajić Zlata (Subotica, 1929 - Subotica, 1996), bolničarka sa završenom školom za bolničare, od 1962. do 1990. godine,
- Danielfi Jolan (Subotica, 1931), priučeni laborant sa završenom gimnazijom i trogodišnjim studijama na Medicinskom fakultetu, od 1967. do 1994. godine,
- Letić Katalin (Subotica, 1.IX 1952), hemijski tehničar sa završenom srednjom tehničkom školom, od 1974. do 2010. godine,
- Obradović Snežana (Subotica, 28.VIII 1975), medicinski laboratorijski tehničar sa završenom srednjom medicinskom školom, od 1994. godine,
- Nađ Izabela (Nagy Izabella, Subotica, 6.VIII 1975), medicinski laboratorijski tehničar sa završenom srednjom medicinskom školom, od 1998. godine.

U Sali za obdukciju:

- Kaćanski Sava (Subotica, 1931 - Subotica, 2008), bio je fizički radnik a od 1961. do 1991. godine pomoćni radnik u prosekturi,
- Kormoš Imre (Kormos Imre, Subotica, 5.V 1946), kao priučeni bolničar radio je na pojedinim odeljenjima bolnice a od 1978. godine je pomoćni radnik u prosekturi,

Naslovna strana programa XII kongresa patologa na Paliću 2006. godine

- Keseg Robert (Keszég Robert, Subotica, 18. III 1969), bolničar sa završenom školom za bolničare, radio je na Odeljenju neuropsihijatrije a od 1991. godine je pomoćnik radnik u prosekturi.³⁵

³³ Podaci kadrovske službe Opšte bolnice Subotica.

³⁴ Skipina-Batinić, D. et al. Morphological parameters of the aggressiveness of renal cell carcinoma. *Materia medica*, god. 22, br. 2, suppl. 1 (2006): 91 - Abstract No 115.

³⁵ Arhivski podaci Odeljenja za patološku anatomiju Opšte bolnice u Subotici.

ÖSSZEFOGLALÓ

A szabadkai Általános kórház patológiai és patohisztológiai osztályának alapítása – a szakosztály fennállásának 50-ik évfordulója alkalmából

A tanulmány bemutatja a patológiai – anatómiai és patohisztológiai szolgálat 1961-2011 évek közötti fejlődését és munkásságát. Városunkban már a XVIII. század végén és a XIX. század folyamán működött patológiai szolgálat. A boncolást a városi főorvos jelenlétében, ügyészi vagy rendőrhatalósági felkérésre, sebészek végezték. Korszerű és állandó Patológiai szolgálat a XX. század második felében alakult, amikor patológus szakorvos érkezésével a városba

lehetőség nyílt a Patológiai – anatómiai és patohisztológiai szakosztály megnyitására. Ennek jelentősége a mai orvostudomány részére is óriási, tekintettel arra, hogy minden ember halálának okát – a legmodernebb diagnosztikai módok ellenére is – pato-anatómiailag és pato-hisztológiailag is diagnosztozni kellene.

A munka az ezen a szakosztályon dolgozó orvosok életrajzi adatait is tartalmazza.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gründung der Patologie – und Patohistologischen Abteilung im städtischen Krankenhaus in Subotica – zur 50. Jahresfeier der Abteilung

Im Text wird der Patologie – und Patohistologiedienst zwischen 1961-2011 beschrieben. Schon am XVIII. Jahrhundertende und während des XIX. Jahrhunderts hatte unsere Stadt einen Patologie – Dienst. Die Obduktionen wurden unter Führung des städtischen Physikus und im Auftrag des Staatsanwaltes und der Polizei von dem Chirurgen durchgeführt. In der zweiten Hälfte des XX. Jahrhunderts das Ankommen eines Facharztes für Patologie in die Stadt

ermöglichte die Eröffnung einer Abteilung für Patologie und Patohistologie. Das ist von grosser Bedeutung im Bereiche der Medizinwissenschaft, wenn man weiss, dass jeder Todesfall – trotz allen modernen Diagnostiken – pato-anatomisch und patohistologisch bearbeitet sein sollte.

Der Text enthält auch biografische Daten von Ärzten, die in diesem Fachbereich gearbeitet haben.

Зоран Вељановић,
историчар, виши архивиста

Немачко бомбардовање Суботице током Другог светског рата

Прилог за историју бомбардовања Суботице у Другом светском рату

САЖЕТАК: Аутор у раду износи податке о ваздушном бомбардовању Суботице које су извеле ваздухопловне снаге Вермахта током јесени 1944. године. Ваздушна бомбардовања Суботице немачке авијације однела су додатне људске жртве и материјална разарања у већ разореном граду који је претрпео жестока англо-америчка бомбардовања. У раду су дати архивска грађа и извори за бомбардовање и разарање Суботице током Другог светског рата, односно почетком јесени (октобар-новембар) 1944. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Други светски рат, Немачка-Србија, Суботица, ваздушна бомбардовања, рушења и разарања, архивска грађа, извори.

Ваздушна бомбардовања Србије током Другог светског рата

Током Другог светског рата бомбардовани су циљеви широм Краљевине Југославије, односно Србије, дакле где год да су фашистичке силе или англо-американци имали интерес за дејства без обзира да ли је то било на крајњем југу, северу, истоку или западу.¹

Србија, односно њени градови, комуникациони и привредни ресурси су током Другог светског рата била изложени бомбардовању најпре окупационих а потом и савезничких авијација. Бомбардовања су отпочела 6. априла 1941, када је авијација Сила осовине, односно немачка авијација, извршила бомбардовања Београда.

Ваздушна бомбардовања су била усмерена по војним аеродромима Краљевине Југославије у циљу уништења војне технике, првенствено авиона којих је

било 459.² Ове операције су изводиле првенствено ловачке ескадриле, да би затим наступили бомбардери који су скоро без ометања своје товари бомби просули по војним објектима али и незаштићеним градовима, од којих је Београд био главна мета.

Њихова бомбардовања су вршена у оквиру општег плана напада на Југославију „Директива бр. 25“ према коме су основни задаци ваздухопловних снага Вермахта и његових трабаната били:

1. Уништити југословенско ваздухопловство на земљи или у ваздуху;
2. Уништити југословенску војску и технику и тиме подупрети копнене снаге Вермахта и њених трабаната (Мађарске, Бугарске, Италије) у окупацији Краљевине Југославије;
3. Казнити становништво Краљевине Југославије за раскид потписаног пакта.

Авиони немачких ваздухопловних снага у борбеној формацији

¹ Зоран Вељановић, *Бомбардовање Суботице 1944. Прилог за историју бомбардовања и разарања Србије у Другом светском рату*, Нови Сад, 2010. Како у овом тексту говоримо само о Србији, односно Суботици, не износимо шире податке о бомбардовању других градова у Краљевини Југославији.

² Nikola Žutić, *Avioindustrija i vazduhoplovstvo u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1945*, Beograd, 2004; *Vojna enciklopedija*, Beograd, 1970, str. 188. Дакле, ратну авијацију Краљевине Југославије која је била распоређена по војним аеродромима широм земље чинило је 459 авиона, од чега је у четири бригаде (8 пукова) и 2 самосталне групе оперативног ваздухопловства било укупно 309 авиона, од којих је било 38 застарелих ловаца и 150 извиђачких авиона застарелог типа.

У нападу на Краљевину Југославију априла 1941. године, ваздухопловне снаге Вермахта нису бомбардовале Суботицу, нити градове и насеља у њеној околини.

Циљ бомбардовања и једних и других, дакле и фашистичких сила и англо-американаца, је био да се непријатељу нанесу што већи губици, униште војни, комуникациони, привредни и сваки други економски потенцијали, али и гледано војно-стратешки. При том, цивилни губици односно жртве, без обзиром да ли су биле планиране или не, нису могле да се избегну. И колико су први (планери авијација Сила осовине) на њих рачунали у циљу кажњавања и одмазде Краљевине Југославије, односно Србије, за отказивање потписаног пакта и пуча,³ други (планери савезничких авијација, англо-американци) су на њих гледали као неизбежност у дејствима у првом реду војних а потом стратешки привредних циљева који су требали да униште, или бар ослабе и онемогуће дејствовање сила осовина и њихових сателита у Србији, али и као садејства у војно-оперативним плановима, у првом реду САД, Велике Британије и СССР-а.⁴

По распаду СФР Југославије, питање бомбардовања српских градова, како немачког тако и англо-америчког, стављено је под лупу нових истраживања и тумачења најпре у публицистици али потом, мада још увек стидљиво, и у историографији. У сваком случају, ово питање ће бити још једно у низу оних о којима ће се још писати и ломити пера историчара.⁵

Суботица није била бомбардована од стране Сила осовине приликом напада на Краљевину Југославију априла 1941. године, баш као што није била бомбардована од фашистичке авијације ни током окупационог периода, из разлога што су град чврсто држале мађарске окупационе војне снаге потпомогнуте регрутованим домаћим становништвом мађарског порекла, те у његовој ближој или широкој околини није

било ратних дејства нити других оружаних борби.⁶

До првих налета авиона-бомбардера и бомбардовања Суботице доћи ће у лето и рану јесен 1944. године, а они се са сигурношћу могу повезати са општим плановима и војним операцијама великих савезничких сила САД, Велике Британије и СССР-а, у коме је требало уништити или онемогућити извлачење окупационих војних и материјалних снага из Србије.

Иако је ово „само“ савезничко бомбардовање усмерено на војне и материјално-комуникацијске циљеве, као и у свим другим бомбардованим градовима у Србији однело је и људске жртве и стравична разарања стамбених делова града.⁷

Након савезничких бомбардовања Суботице, која су завршена 21. септембра 1944. године,⁸ врло брзо су уследила бомбардовања Сила осовине, односно немачке авијације која су се догодила већ 31. октобра 1944. године.⁹

Немачка бомбардовања Суботице октобра и новембра 1944. године

До обрта у странама које су бомбардовале Суботицу (англо-америчке бомбардере заменили су немачки бомбардери) дошло је стога што је Суботица, заједно са осталим градовима и насељима на простору северне и западне Бачке, била ослобођена окупаторске војске те се нашла у непосредној позадини фронта који се формирао на северозападу на реци Дунаву. Надлетања преко линије фронта, осим примарних циљева (у стратешком и тактичком бомбардовању) чињена су и ради извиђања непријатељских положаја и кретања која су и у овој фази рата била уобичајена појава за авијације обе зараћене стране. Дешавало се да авиони Сила осовине, односно немачки авиони надлећу осим положаја, и насељена места и градове који нису били директно на линији фронта већ у позадини. Такву појаву забележила је и

³ Миодраг Јанковић, *Кнез Павле истина о 27. марту*, Београд, 2007.

⁴ Мисли се на изјаве да се ни једно бомбардовање у Србији, а и потом, није вршило без сазнања врховног команданта НОВЈ, Ј. Б. Тита, који се за време ослобађања Србије и Војводине налазио у СССР-у. Branko Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941-1945)*, Beograd, 1983, str. 623-632; Руководство Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ) тиме је желело да прикаже јавности свој већи утицај него што је био у стварности. Истина је да је свега око 6,7% бомбардовања било на захтев врха НОВЈ.

⁵ Перо Симић, *Иде бомба - „Срећан Ускр!“*, *Зашто су Енглези и Американци 1944. једанаест пута бомбардовали Београд*, у: Вечерње новости, Београд, 2010, стр. 20. Историографија и публицистика се слажу у једном, да је број цивилних жртава (дакле домицијалног становништва) у англо-америчком бомбардовању далеко надмашио број жртава у немачком бомбардовању Србије током Другог светског рата.

⁶ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd, 1992. По нападу на Краљевину Југославију војне јединице Краљевине Југославије су се неупуштајући у борбу повукле са територије Бачке. Током рата Југословенска војска у отаџбини нити је планирала нити је имала снаге да предузме војне кораке ка Војводини и Бачкој. Такође, током окупације у Северној Бачкој није било партизанских војних јединица. То је био основни разлог што није било војног сукоба и ратних дејстава током целог периода окупације све до пред крај лета и почетком јесени 1944. године када долази до бомбардовања градова, а затим по продору Црвене армије и НОВЈ у Срем, Банат и Бачку.

⁷ Историјски архив Суботица (даље: ИАСу), Ф. 69 Градска комисија за ратну штету Суботица (1945-46); Ф. 71 Среска комисија за ратну штету Суботица (1945-1946).

⁸ Зоран Вељановић, *Бомбардовање Суботице 1944*. Прилог за историју бомбардовања и разарања Србије у Другом светском рату. Архивска грађа и извори, Нови Сад, 2010; Зоран Вељановић, *Савезничко бомбардовање Суботице у лето и јесен 1944. године. Прилог за историју бомбардовања Суботице у Другом светском рату*, у: EX PANNONIA 14/2011, str. 42-51.

⁹ ИАСу, Ф. 70.1629/1945. *Ратна штета: Извештај о бомбардовању хемијске фабрике „Зорка“*. Од 31. октобра 1944.

оновремена штампа,¹⁰ која је иначе била веома опширна када се радило о губицима непријатеља а са друге стране оскудна у директним информацијама о било каквом успеху непријатеља, као што је на пример, непријатељско бомбардовање градова у Србији.¹¹

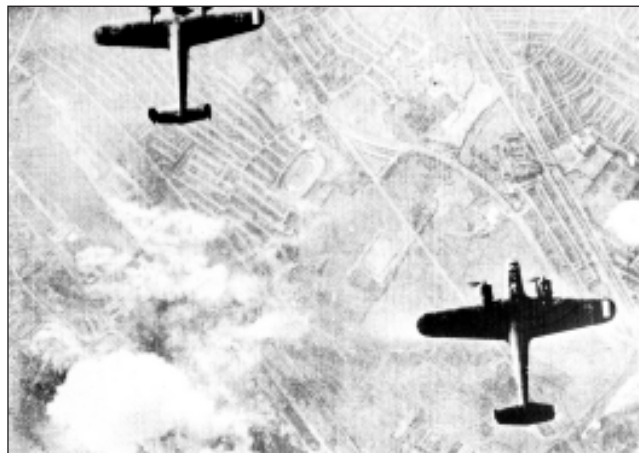
Често надлетање Суботице а потом и прва бомбардовања авијације Вермахта, узроковала су увођење мера замрачења које је убрзо по ослобођењу града, дакле већ од средине октобра 1944. године, НОО за срез Суботицу издало и објавило грађанству преко свог штампаног гласила новина „Радио вести“: „... Наређује се да се замрачење града то јест: замрачење станова, радњи... тако да осветљење споља не може бити нигде примећено.“¹² Замрачење је било обавезно од 18 сати увече до 6 часова ујутро, и важило је за све становнике под претњом да „Ко ово наређење прекрши биће строго кажњен“.¹³ Осим ових мера НОО је објавио и меру забране слободног кретања у граду у сличном временском распону.¹⁴

Бомбардовања авијације Вермахта била су усмерена, по већ толико познатој тактици, у исто време на војне циљеве, пре свега војску и технику Црвене армије која се налазила у Суботици и била размештена у већим објектима попут фабричких зграда, саобраћајних праваца, односно железничке пруге, али и због ширења панике код становништва. Тако су извршена четири бомбардовања према следећој хронологији:

1.

Прво од тих бомбардовања, када је у питању Суботица, да се нешто предузме у већ изгубљеним позицијама, извршила је немачка авијација током октобра и новембра 1944. бомбардујући одабране циљеве на којима су по њиховим изворима требало да буду војна стоваришта, складишта бензина итд., пре свега Црвене армије, али и НОВЈ.¹⁵ Бомбардовање су извршиле ваздухопловне снаге немачке авијације са два

авиона у рано поподне (у 14.35) 31. октобра 1944. године.

Бомбардери немачких ваздухопловних снага типа Јункерс ЈУ-87 познатији као „Штука“ (Junkers JU-87). У бомбардерским мисијама немачке авијације на циљеве у Суботици обично су учествовала по два авиона, баш као што ова документарна фотографија показује.

У бришућем лету избацили су две бомбе „средњег калибра. Први погодак пао је на стовариште пирита, пробивши кровну конструкцију и први спрат бомба се угушила у меканој земљаној подлози пирита. Друга бомба пала је на слободан простор у мекану подлогу и није нанела никакве штете.“¹⁶ Штета није тако мала како текст гласи јер се даље наводи детаљан попис са преко стотину јединица уништеног материјала, те уништених сировина: горива, сумпорне и акумулаторне киселине, дрвеног угља, магнезита, натријум бисулфата и кристалног натријумовог сулфата.¹⁷ Осим фабрике, немачки авиони направили су штете и код осам стамбених објеката у улицама дуж и око железничких пруга: Западни виногради и Бајски виногради, те железничке станице – Предграђе.¹⁸ Фабрика „Зорка“, односно десетине њених објеката, налазила се између

¹⁰ „Радио вести“ год. I, бр. 21 Суботица, недеља 19. новембар, стр. 6, и „Radio vijesti“ год. I, бр. 28 Суботица, недеља 19. новембар, стр. 6, које је издавао НОО Суботице биле су, поред тога што су имале необично име, и једине новине које су у то време излазиле у Суботици: „Последњих дана немачки бомбардери у групама од по два и три авиона вршили су надлетања над Суботицом. Они су летели врло ниско“...

¹¹ У ствари она и не доноси било какве вести о успеху непријатеља, већ се такви подаци могу назрети пажљивим ишчитавањем одштампаних текстова отиснутих на новинским ступцима након брижљиве обраде ревносног цензуре. На сличан, ако не и гори начин се понашала и окупациона и колаборационистичка штампа која је на страницама својих новина писала, на пример, како је немачка противваздушна артиљерија само за осам месеци 1944. године оборила 24.000 непријатељских авиона „четворомоторних бомбаша“ (што англо-америчких, што совјетских) што је потпуна бесмислица – *Naše novine, politički, gospodarski i društveni list*, год. I, бр. 37, Zombor, 15. septembar 1944, стр. 2.

¹² „Radio vijesti“, год. I, бр. 8, Subotica, 27. oktobar 1944, стр. 4.

¹³ Исто.

¹⁴ „Радио вести“, год. I, бр. 3, Суботица, 30. октобар 1944, стр. 4.

¹⁵ ИАСу, Ф. 70.1629/1945. Стварни циљ напада је било складиште бензина (како каже извештај „...наш завод је преко два месеца био главна бензинска станица за снабдевање руске војске, према томе нисмо имали приступа у поједина одељења наше фабрике...“), но из пријаве ратне штете у вези са бомбардовањем не наводи се у којој мери је складиште бензина оштећено, већ наводи материјалну штету из осталих погона и зграда. Слично је и са другим извештајима у којима се наводе разарања стамбених или других објеката. Како до сада нисмо успели да дођемо до знања о губицима или уништењу које је евентуално имала малобројна НОВЈ стационирана у Суботици, мислимо да су главни циљеви били војска и опрема Црвене армије.

¹⁶ ИАСу, Ф. 70.6078/1945. Извештај о бомбардовању хемијске фабрике „Зорка“, стр. 1.

¹⁷ Исто, стр. 1-4, прилог 1, 2 и 3.

¹⁸ ИАСу, Ф. 70.1629/1945. Искази о штети почињене 31. октобра 1944. године у Суботици приликом бомбардовања из ваздуха.

два железничка правца: један који је водио на северозапад за Бају, а други на запад ка Сомбору. Иако *Искази* штуро спомињу оштећење железничке станице – Предграђе, а суботичке новине „Радио вести“ их једноставно прећуткују, могуће је да је за напад планирано и оштећење ова два железничка правца која воде војску Црвене армије и НОВЈ право на немачке одбрамбене положаје.

2.

Следеће бомбардовање Суботице, дакле друго које су начиниле снаге Вермахта, извршено је 15. новембра 1944. године. О догађају говоре два извора: *Исказ о штети почињеној 15. новембра 1944. године у Суботици приликом бомбардовања из ваздуха* и новине „Радио вести“. Како штета није била велика може се закључити да је лет односно циљ мисије немачких авиона био пре свега извиђачки а бомбардовање тактичко, са циљем ширења панике и узнемиравања становништва. Бомбардовања је извела немачка авијација, са најмање два авиона,¹⁹ била су усмерена на један циљ а то је улица Марије Војнић Тошинеце у којој је страдало 19 стамбених објеката (приземних и спратних) баш као и сама зграда задужбине у којој су се налазили војници Црвене армије.²⁰

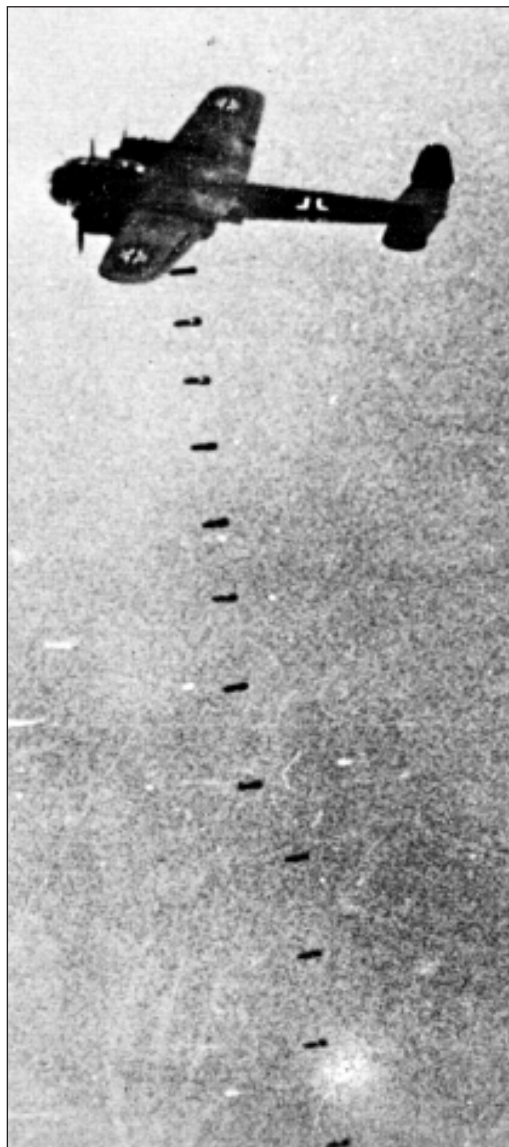
3.

Треће бомбардовање Суботице извршено је 17. новембра 1944. године. О догађају говоре два извора: *Исказ о штети почињеној 17. новембра 1944. године у Суботици приликом бомбардовања из ваздуха* и новине „Радио вести“. Како штета није била велика може се закључити да је лет, односно циљ мисије немачких авиона био као и пре два дана пре свега извиђачки а бомбардовање тактичко, са циљем ширења панике и узнемиравања становништва. Бомбардовања је извела немачка авијација са најмање два авиона,²¹ а овога пута гађан је центар града и оштећено 11 стамбених објеката (приземних и спратних) у улицама: Бенерала Милојевића, Парк краља Петра, Даничићев пут и Паралелни пут.²²

4.

Последње ваздушно бомбардовање Суботице у Другом светском рату извршено је 18. новембра, дакле у другом месецу после ослобођења града, у часу када се фронт чврсто и неповратно померио ка западу и северу, а у граду формирана војна управа, односно Народноослободилачки одбор који је предузимао

радње на успостављању реда и мира те отклањању последица рушења и разарања која су се догодила током ратних година. Погођени су и оштећени стамбени објекти на Даничићевом путу као и фабрика кекса. Оштећења су претрпеле стамбене зграде и у Муковићевој улици.

Бомбардер немачких ваздухопловних снага типа Јункерс ЈУ- 87 (Junkers JU- 87) у тренутку бомбардовања.

О овом бомбардовању, на посредан начин, писале су локалне новине „Радио вести“ и „Radio vijesti“ које су изашле следећег дана.²³ Текст са насловом *Јуче крај*

¹⁹ „Радио вести“ год. I, бр. 21 Суботица, недеља 19. новембар, стр. 6. Иако се изричито не каже да је било бомбардовања, у чланку се наводи број авиона који су „летели“ изнад Суботице: „...немачки бомбардери у групама од по два и три авиона вршили су надлетања над Суботицом.“

²⁰ ИАСу, Ф. 70.1629/1945. *Искази о штети почињеној 15. новембра 1944. године у Суботици приликом бомбардовања из ваздуха.*

²¹ „Радио вести“ год. I, бр. 21 Суботица, недеља 19. новембар, стр. 6.

²² ИАСу, Ф. 70.1629/1945. *Искази о штети почињеној 17. новембра 1944. године у Суботици приликом бомбардовања из ваздуха.*

²³ „Радио вести“ год. I, бр. 21 Суботица, недеља 19. новембар, стр. 6, и „Radio vijesti“ год. I, бр. 28 Суботица, недеља 19. новембар, стр. 6. Иако су наслови новина идентични, а на први поглед се новине разликују само по писмима на којима су штампана (ћирилица и екавски, односно латиница и ијекавски) постоји разлика у текстовима који су објављивани.

Суботице оборен немачки бомбардер и поред свих напора цензуре,²⁴ ипак нам доста говори о бомбардовањима²⁵ Суботице током средине новембра:

„Последњих дана немачки бомбардери у групама од по два и три авиона вршили су надлетања над Суботицом. Они су летели доста ниско.

Јуче по подне појавио се над Суботицом поново један немачки бомбардер типа Јункерс 88. Противваздушна одбрана ступила је у дејство и када се немачки бомбардер враћао у своју базу, био је погођен и срушио се. Пао је на путу између Суботице и Шебешића. Погођен је мецима тешког митраљеза којим је руковао један подофицир Црвене армије родом из Батума, у Кавказу. Авион се срушио горећи као бакља. Тако је посада која је била у авиону, изгорела.

*На лицу места изашла је комисија која је утврдила да је ватра потпуно уништила авион, заједно са посадом.*²⁶

Авиони немачких ваздухопловних снага у борбеној формацији

Немачко бомбардовање Суботице 1944. године:		
Редни број	Датум бомбардовања	Број разорених или оштећених објеката
1	31. октобар 1944.	8
2	15. новембар 1944.	19
3	17. новембар 1944.	11
4	18. новембар 1944.	11
Укупно:		49 објеката

Дакле, поподне 18. новембра 1944. године, последње ваздушно бомбардовање Суботице извршио је један немачки бомбардер типа Јункерс 88, и том приликом су погођене три фабричке зграде на Даничићевом путу.²⁷ Зграде су претрпеле знатна оштећења тако да нису више биле за употребу, већ само за рушење. Осим тога, оштећења су нанета и на девет стамбених зграда које су се налазиле у непосредној близини „главне мете“ а налазили су се у улици Даничићев пут и Пиуковићева улица.²⁸ Војници Црвене армије су на бомбардовање узвратили ватром из својих тешких митраљеза и успели да погоде авион који се запањен срушио у атар у близини Суботице.

* * *

У немачком, односно Вермахтовом бомбардовању Суботице, када се подвуче црта, не узимајући у обзир оно што је најважније а то су цивилне жртве, штета је била велика, али ни приближно као она коју је проузроковала англо-америчка авијација.²⁹ Узрок за такав биланс било је неколико тона бачених бомби.³⁰ Порушени су или оштећени већи или мањи делови читавих улица.

Извори за ваздушна бомбардовања Суботице током Другог светског рата

Одмах након завршетка војних операција и ослобођења Суботице у Другом светском рату, 10. октобра 1944. године, наредбом врховног команданта НОВЈ-а Ј. Б. Тита заведена је октобра исте године војна управа за Банат, Бачку и Барању (БББ), те њени тј. војни органи укинули су окупационе системе управљања а поставили своје. Осим тога, војна управа имала је за циљ да профункционише нови систем и државу у настајању. Осим војног и политичког обједињавања радило се и на стварању новог система управе, у почетку кроз рад комисија. Стога, образоване су бројне комисије које су почињале своје деловање. Тако су, између осталих, створене комисије за ратну штету у циљу евидентирања, сакупљања података о насталој ратној штети коју су проузроковали окупатори али и о штети коју су становништво и град претрпели приликом бомбардовања Суботице током лета и ране јесени 1944. године.

Крајем 1944. године створене су најпре две комисије. Прва, Градска комисија за ратну штету Субо-

²⁴ Војна цензура коју је увео Врховни штаб НОВЈ обнародована је 13. новембра 1944. године. „Radio vijesti“ бр. 23 од 14. новембра 1944. године, стр. 4, следећег дана преносе: „Врховни штаб НВОЈ издаје наредбу о увођењу војне цензуре за све листове, књиге, летке и друге штампане ствари које се не смеју пустити у промет без претходне цензуре...“ Стога у „Вестима“ су се писали текстови који су величали Црвену армију, НОВЈ, Савезнике (и њене истакнуте личности), док су у исто време осуђивали непријатељску страну. Стога није било речи о бомбардовању града и нанетим разарањима и рушењима.

²⁵ Новинским чланком су потврђена бомбардовања.

²⁶ „Radio vijesti“ год. I, бр. 28 Суботица, недеља 19. новембар, стр. 6.

²⁷ Највероватније су у њима били смештени војници Црвене армије.

²⁸ ИАСу, Ф. 70.1629/1945. *Искази о штети почињеној 18. новембра 1944. године у Суботици приликом бомбардовања из ваздуха.*

²⁹ Зоран Вељановић, *Бомбардовање Суботице 1944.* Нови Сад, 2010.

³⁰ Тачна количина бачених бомби није позната али се може претпоставити да их је било неколико тона.

тица,³¹ а потом и друга, Среска комисија за ратну штету Суботица,³² и најзад, две године дана касније и трећа, Комисија за ратну штету среза и града Суботице.³³ Рад ових комисија се надовезивао са радом Градског народног одбора Суботица 1944-1955, Одељење 1. Градски народни одбор (1944-1955), који је прикупљао документа о утврђивању штете проузроковане од окупатора. Суштински, становништву које је сарађивало у раду ових државних тела и пријављивало штету на својој имовини или поседу, било је свеједно од кога је штета настала. Јер на крају крајева, штета је била проузрокована за време рата.

Архивски Фонд 69 Градска комисија за ратну штету Суботица (1945-46) садржи списе о примању, проверавању и процени ратне штете нанесене физичким и приватним лицима у најужем подручју града Суботице, регистровање података о ратној штети и достављању извештаја о раду Комисије Среској и Земаљској комисији за ратну штету. Језик грађе је српски, а укупна количину фонда чине 8 књига и 25 кутија.

Архивски Фонд 71 Среска комисија за ратну штету Суботица (1945-1946), садржи списе односно одлуке по жалбама против налаза месних одбора о висини пријављене ратне штете, примања пријава ратне штете на бивше територије среза Суботица, те списе о примању, проверавању и процени ратне штете нанесене физичким и приватним лицима, те имовини која је под управом државне и земаљске управе народних добара, на подручју бившег среза Суботице, регистровање података о ратној штети и достављању извештаја о раду Комисије Среској и Земаљској комисији за ратну штету. Језик грађе је српски, а укупну количину фонда чине 10 књига и 30 кутија.

Највероватније на основу рада поменутих комисија израђена је и карта бомбардовања Суботице, односно како на њој стоји назив „Бачене бомбе из авиона и оштећени блокови зграда у 1944. и 1945. години“. Карта се са осталим фондовима Комисија налази у Историјском архиву Суботица али без икакве сигнатуре и податка о њеном настанку.³⁴

Архивски Фонд 385 Комисија за ратну штету среза и града Суботице (1946-1947), садржи списе Комисије која је имала задатак да оконча започете и незавршене предмете утврђивања и процене ратне штете, па су основне карактеристике садржаја овог фонда исте као и код претходна два фонда, с тим да садржи и документе о утврђивању ратне штете настале радом војних болница, војних команди и других установа, које су деловале од ослобођења Суботице до краја рата, као и неко време по окончању рата. Језик грађе је српски, а укупну количину фонду чине 1 књига и 3 кутије.

По преласку са војне управе на цивилну управу, сходно државном централизованом административ-

„ВОЈНА“ ТРГО ИГРОСЛОВНОГ ДРУШТВА БЕОГРАД НА ПОШТУ Народна Милиција Subotica IZ OBLASTI SUBOTICE I OKOLNOSTI Ратна штета: Извештај о бомбардовању хемичке фабрике „Зорка“. На дан 31. октобра 1944 год. у 14,35 сати две непријатељске авионе /бомбаре/ бацили су на нашу фабрику две бомбе средњег калибра. Први погодак пао је на стовариште пирита, пробио је кровну конструкцију и први спрат бомба се угасила у некакој занатској подлози пирита. Друга бомба пала је на слободан простор у некакој подлози и није нанела никакве штете. Приčinjena штета: Кровна конструкција и први спрат у простору од 30 x 20 м. су порушени. Врста околних зграда и просторске околне су такође уништене. Материјална штета проценјено у вредности од 150.000 динара. Детаљан опис о причинјеној штети наведен је у прилогу број 1. и 2. п. 3. Извршени радови на поправљању штетина уз употребу материјала. А рачуна од 15.11. - 30.11.1944. Истурени материјал: <table border="1"> <thead> <tr> <th>Истурени материјал:</th> <th>Наре:</th> <th>Колџина:</th> <th>Вредност:</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Округло ђелезо</td> <td>Ø 12 мм</td> <td>6 кг</td> <td>3,61 Din.</td> </tr> <tr> <td></td> <td>6 x 40</td> <td>12 кг</td> <td>7,42 "</td> </tr> <tr> <td>Дрвље за бучак</td> <td>---</td> <td>1 ком.</td> <td>9,90 "</td> </tr> <tr> <td>Чевл од кромс</td> <td>10/15 мм</td> <td>3 кг</td> <td>152,-- "</td> </tr> <tr> <td>Тврда гумена шипка</td> <td>30 мм</td> <td>0,15 кг</td> <td>1,14 "</td> </tr> <tr> <td>Поран завртан</td> <td>3" - 130</td> <td>3 ком.</td> <td>3,30 "</td> </tr> <tr> <td>Лича са заваривање</td> <td>3 мм</td> <td>100 ком.</td> <td>27,-- "</td> </tr> <tr> <td>Лична бакрена шипка</td> <td>25 мм</td> <td>1 кг</td> <td>2,36 "</td> </tr> <tr> <td>Натиса</td> <td>1/8"</td> <td>10 ком.</td> <td>2,08 "</td> </tr> <tr> <td>Кисел</td> <td>1/2 мм</td> <td>10 ком.</td> <td>3,17 "</td> </tr> <tr> <td>Завртан са прозор</td> <td>00 мм</td> <td>24 ком.</td> <td>10,64 "</td> </tr> <tr> <td>У ђелезо</td> <td>00 мм</td> <td>28 кг</td> <td>10,64 "</td> </tr> <tr> <td>Завртан са гвођенон гвинтом</td> <td>1 мм</td> <td>3 кг</td> <td>1,19 "</td> </tr> <tr> <td>Натиса</td> <td>1 мм</td> <td>3 кг</td> <td>1,45 "</td> </tr> <tr> <td>Подлошиса</td> <td>1 мм</td> <td>6 кг</td> <td>1,96 "</td> </tr> <tr> <td>Варниш сев</td> <td>---</td> <td>1 кг</td> <td>1,84 "</td> </tr> <tr> <td>Лича са гвођен</td> <td>---</td> <td>10 ком.</td> <td>1,35 "</td> </tr> <tr> <td>Лича са заваривање</td> <td>2 мм</td> <td>100 ком.</td> <td>23,-- "</td> </tr> <tr> <td>Округло ђелезо</td> <td>50"</td> <td>3 ком.</td> <td>2,04 "</td> </tr> <tr> <td>Округло ђелезо</td> <td>20 мм</td> <td>9,5 кг</td> <td>3,47 "</td> </tr> <tr> <td>Округло ђелезо</td> <td>16 мм</td> <td>5 кг</td> <td>3,15 "</td> </tr> </tbody> </table> П и с а к Зграда наспратна оштећена приликом бомбардовања на дан 31. окт. 1944. Зграда наспратна оштећена приликом бомбардовања и површено са лепком од бетона. Завршено 1942-1944 год. <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>1802.20 м2</th> <th>оштећено:</th> <th>900 м2</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Кров двоstrukи покривен са лепком</td> <td>1802.20 м2</td> <td>"</td> <td>900 м2</td> </tr> <tr> <td>3/4" кровна даска</td> <td>95.27 м3</td> <td>"</td> <td>47 м3</td> </tr> <tr> <td>Дрвена кровна конструкција</td> <td>33.22 м3</td> <td>"</td> <td>12 м3</td> </tr> <tr> <td>Дрвена конструкција са подупирање крова</td> <td>367.06 кг.</td> <td>"</td> <td>367.06 кг.</td> </tr> <tr> <td>Полунапоп конструкција</td> <td>8 ком.</td> <td>"</td> <td>8 ком.</td> </tr> <tr> <td>Оштере конструкција са гвођен</td> <td>75.54 м3</td> <td>"</td> <td>8,5 м3</td> </tr> <tr> <td>Осци шид од цигла</td> <td>302.93 м3</td> <td>"</td> <td>45 м3</td> </tr> <tr> <td>Осци од цигла</td> <td>620.20 м3</td> <td>"</td> <td>5 м3</td> </tr> <tr> <td>Осци шид од цигла</td> <td>66.30 м</td> <td>"</td> <td>33 м</td> </tr> </tbody> </table>				Истурени материјал:	Наре:	Колџина:	Вредност:	Округло ђелезо	Ø 12 мм	6 кг	3,61 Din.		6 x 40	12 кг	7,42 "	Дрвље за бучак	---	1 ком.	9,90 "	Чевл од кромс	10/15 мм	3 кг	152,-- "	Тврда гумена шипка	30 мм	0,15 кг	1,14 "	Поран завртан	3" - 130	3 ком.	3,30 "	Лича са заваривање	3 мм	100 ком.	27,-- "	Лична бакрена шипка	25 мм	1 кг	2,36 "	Натиса	1/8"	10 ком.	2,08 "	Кисел	1/2 мм	10 ком.	3,17 "	Завртан са прозор	00 мм	24 ком.	10,64 "	У ђелезо	00 мм	28 кг	10,64 "	Завртан са гвођенон гвинтом	1 мм	3 кг	1,19 "	Натиса	1 мм	3 кг	1,45 "	Подлошиса	1 мм	6 кг	1,96 "	Варниш сев	---	1 кг	1,84 "	Лича са гвођен	---	10 ком.	1,35 "	Лича са заваривање	2 мм	100 ком.	23,-- "	Округло ђелезо	50"	3 ком.	2,04 "	Округло ђелезо	20 мм	9,5 кг	3,47 "	Округло ђелезо	16 мм	5 кг	3,15 "		1802.20 м2	оштећено:	900 м2	Кров двоstrukи покривен са лепком	1802.20 м2	"	900 м2	3/4" кровна даска	95.27 м3	"	47 м3	Дрвена кровна конструкција	33.22 м3	"	12 м3	Дрвена конструкција са подупирање крова	367.06 кг.	"	367.06 кг.	Полунапоп конструкција	8 ком.	"	8 ком.	Оштере конструкција са гвођен	75.54 м3	"	8,5 м3	Осци шид од цигла	302.93 м3	"	45 м3	Осци од цигла	620.20 м3	"	5 м3	Осци шид од цигла	66.30 м	"	33 м
Истурени материјал:	Наре:	Колџина:	Вредност:																																																																																																																																
Округло ђелезо	Ø 12 мм	6 кг	3,61 Din.																																																																																																																																
	6 x 40	12 кг	7,42 "																																																																																																																																
Дрвље за бучак	---	1 ком.	9,90 "																																																																																																																																
Чевл од кромс	10/15 мм	3 кг	152,-- "																																																																																																																																
Тврда гумена шипка	30 мм	0,15 кг	1,14 "																																																																																																																																
Поран завртан	3" - 130	3 ком.	3,30 "																																																																																																																																
Лича са заваривање	3 мм	100 ком.	27,-- "																																																																																																																																
Лична бакрена шипка	25 мм	1 кг	2,36 "																																																																																																																																
Натиса	1/8"	10 ком.	2,08 "																																																																																																																																
Кисел	1/2 мм	10 ком.	3,17 "																																																																																																																																
Завртан са прозор	00 мм	24 ком.	10,64 "																																																																																																																																
У ђелезо	00 мм	28 кг	10,64 "																																																																																																																																
Завртан са гвођенон гвинтом	1 мм	3 кг	1,19 "																																																																																																																																
Натиса	1 мм	3 кг	1,45 "																																																																																																																																
Подлошиса	1 мм	6 кг	1,96 "																																																																																																																																
Варниш сев	---	1 кг	1,84 "																																																																																																																																
Лича са гвођен	---	10 ком.	1,35 "																																																																																																																																
Лича са заваривање	2 мм	100 ком.	23,-- "																																																																																																																																
Округло ђелезо	50"	3 ком.	2,04 "																																																																																																																																
Округло ђелезо	20 мм	9,5 кг	3,47 "																																																																																																																																
Округло ђелезо	16 мм	5 кг	3,15 "																																																																																																																																
	1802.20 м2	оштећено:	900 м2																																																																																																																																
Кров двоstrukи покривен са лепком	1802.20 м2	"	900 м2																																																																																																																																
3/4" кровна даска	95.27 м3	"	47 м3																																																																																																																																
Дрвена кровна конструкција	33.22 м3	"	12 м3																																																																																																																																
Дрвена конструкција са подупирање крова	367.06 кг.	"	367.06 кг.																																																																																																																																
Полунапоп конструкција	8 ком.	"	8 ком.																																																																																																																																
Оштере конструкција са гвођен	75.54 м3	"	8,5 м3																																																																																																																																
Осци шид од цигла	302.93 м3	"	45 м3																																																																																																																																
Осци од цигла	620.20 м3	"	5 м3																																																																																																																																
Осци шид од цигла	66.30 м	"	33 м																																																																																																																																

ном апарату, у Аутономној покрајини Војводини почела су да се успостављају архивска подручја у циљу евидентирања, прикупљања и заштите архивске грађе.³⁵ Током 1952. године на основу решења Извршног одбора Града, била је основана самостална установа са називом Градска државна архива у Суботици, да би 1964. године добила данашњи назив – Историјски архив.³⁶

Архивска грађа настала радом поменуте три комисије и ГНО предата је Историјском архиву где се и данас налази.

Доступна је истраживачима.

³¹ ИАСу, Ф. 69 Градска комисија за ратну штету Суботица (1945-46)

³² Ф. 71 Среска комисија за ратну штету Суботица (1945-1946)

³³ Ф. 385 Комисија за ратну штету среза и града Суботице (1946-1947), Градски народни одбор Суботица 1944-1955, Одељење 1. Градски народни одбор (1944-1955).

³⁴ ИАСу, Бачене бомбе из авиона и оштећени блокови зграда у 1944-1945. години, документ без сигнатуре.

³⁵ Средоје Лалић, *Архивска служба у САП Војводини 1944-1974*, Сремски Карловци, 1986, стр. 9.

³⁶ Зоран Вељановић, *Историјски архив у Суботици*, у: *Енциклопедија српске историографије*, Београд, 1997, стр. 198-199; Зоран Вељановић, *Историјски архив Суботица*, у: *Архиви у Србији*, књ. 2, Београд, 2000, стр. 279-285.

ABSTRACT**GERMAN BOMBARDMENT OF SUBOTICA DURING THE WORLD WAR II***Contribution to the history of Bombing of Subotica in World War II*

The bombing and destruction of Subotica during the World War II, in the autumn of 1944, executed by the Air Force of Wehrmacht, with primarily aim to destruct the enemy military forces and military and economic facilities, additionally caused civilian victims and destruction of the city.

In a series of related bombings of Subotica, German Air Force primarily wanted to inflict material losses to military forces of the Red Army, whose chamber and supplying potential was located behind the front already moved westward - "Sremski front", and northward to Budapest, and thus to coordinate its actions in defense of occupied positions against Soviet military forces and the NLA. The bombing was primarily aimed to destroy military supplies and fuel of the Red Army and thereby to weak its supplying potential in the southeastern front. The success of the bombing was supposed to stop, or at least slowdown the progression of the Red Army toward Budapest and Vienna, and thus to enable the Wehrmacht's Ground Forces to regroup and consolidate themselves for further course of the strug-

gle. The bombings of communication objectives have also been subjected to these directions.

As the same as in the Anglo-American aerial bombardment, in German aerial bombardment of Subotica, among the military strategic and tactical objectives, civilian objects were destructed too, and residents were killed. Destructions and human victims caused by German Air Force were far smaller than those caused by the Anglo-Americans.

This paper presents the sources related to the "Bombardment of Subotica" located in the Subotica' Historical Archives: City Commission for War Damages - Subotica (1945-1946), County Commissions for War Damages Subotica (1945-1946), Commission for War Damages of the District of Subotica (1946-1947). Subotica City People's Committee (1944-1955), Department 1, City People's Committee (1944-1955). And finally there is a map, a layout of exploded and unexploded bombs dropped during the air-raids in 1944.

ÖSSZEFOGLALÓ**SZABADKA NÉMETORSZÁG ÁLTALI BOMBÁZÁSA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT***Szabadka bombázásának bemutatása a második világháború ideje alatt*

Szabadka bombázása és megsemmisítése a második világháborúban, azaz 1944 őszén történt, amit a Wehrmacht elnevezésű légierő hajtott végre. Fő célja mellett – az ellenséges katonai erők és gazdasági létesítmények megsemmisítése – civil áldozatokat is vett, valamint a város más pontjait is lerombolta.

A szabadkai bombázások sorozatával a német légierő elsősorban anyagi károkat akart okozni a Vörös Hadseregnek, melynek döntéshozó bizottsága és ellátó ereje a front mögé lett áthelyezve amely nyugat felé húzódott (Szerémségi front) és északra, Budapest felé, hogy így irányítani tudja a tevékenységeit, a védelemben betöltött szerepét a Szovjet katonai erők és a NFE ellen. A bombázás fő céljai között szerepelt, hogy megsemmisítse a katonai árukészleteket és a Vörös Hadsereg üzemanyagkészleteit, hogy ily módon ellehetetlenítse a délkeleti front ellátását. A bombázásnak sikerrel meg kellett volna állítania, de legalább lelassítani a Vörös Hadsereg haladását Budapest és Bécs felé, és így lehetőséget adni a Wehrmacht szárazföldi erőinek, átcsoportosítására és konszolidációjára

(megerősítésére) a további harcok során. Ez az irányelv alapján történt a kommunikációs létesítmények bombázása is.

Ahogy az angol-amerikai légierő által mért csapásokban, úgy a Német légierő Szabadkára mért bombázásában is, a katonai létesítmények mellett civil létesítmények és polgárok is áldozatul estek. A német légierő által okozott károk sokkal enyhébbek, mint amit az angol-amerikai erők okoztak.

Ebben, a Szabadka bombázásával kapcsolatos tanulmányban, a Szabadkai Városi Történelmi Levéltárban található források szolgáltak segítségül: a Haborús Károk Városi Bizottsága – Szabadka (1945-1946), a Haborús Károk Szabadka Megyei Bizottsága (1945-1946), a Haborús Károk a Szabadkai Kerületi és a Városi Bizottsága (1946-1947). Szabadka Város Népi Bizottsága (1944-1955), 1. Osztály, a Város Népi Bizottságának (1944-1955). Valamint egy térkép, a felrobbant és a nem felrobbant bombákról amelyeket Szabadkán szórtak szét 1944-ben, a légítámadások idején.

Превод сажетка на енглески и мађарски језик: Никола Сегеди

Dr. Dévavári Zoltán

A magyar-szerb (Jugoszláv) történetírás 1918–1929 közötti historiográfiája

Nagy dilemmája a magyar és a szerb történészeknek, hogy a két nép közelmúltjának – XX. századi – történelmét, s azon belül elsősorban a kisebbségi kérdést mely szakirodalom felhasználásával lehet a legprecízebben, a teljességre törekedve feldolgozni. Jelen tanulmányomban erre a kérdésre igyekeztem válaszolni, feltérképezve az ezzel a témakörrel kapcsolatos legjelentősebb tanulmányokat, monográfiákat és feldolgozásokat.

Az 1918-ban formálódó új délszláv állam civilizációs, strukturális és történelmi vonatkozásban is egy rendkívül heterogén államnak számított. A különböző népek eltérő vallási, kulturális és államberendezkedési keretek között éltek az évszázadok során. Mindez magával hozta azt a rendkívül bonyolult és instabil politikai keretet és szerkezetet, amely az állam egészének berendezkedését, működését, illetve a belső feszültségeket és konfliktusokat generálta. Az elmúlt évtizedekben a történészek a részterületek, de az összefoglaló tanulmányok keretén belül is sokat foglalkoztak e kérdéskörrel.

A délszláv térség történetírása

Számos átfogó tanulmány jelent meg a *délszláv térség történetéről*, amelyek az előzményekkel együtt teljes képet adnak a kor politikai-, társadalmi, gazdasági- és diplomáciatörténetéről.

A jugoszláv érában jelent meg, de a mai napig jól használható a szerb történészek által megírt *Istorija Jugoslavije*¹ kötet. A közvetlen előzmények vonatkozásába ad részletes betekintést a Dimitrije Đorđević által szerkesztett tanulmánykötet, amelyben feltérképezésre kerülnek az első világháború alatti nagyhatalmi megfontolások, illetve az új állam megalakulásának diplomáciatörténete is.²

Külön ki kell emelni Čulinović, ma már szinte klaszikusnak számító kétkötetes munkáját.³ Čulinović teljes képet fest a politikatörténeti eseményekről, részletes

tájékoztatót ad a korabeli politikai pártokról is. Feltűnő azonban, hogy a kisebbségi politikai pártok bemutatása – nála is – kimaradt a feldolgozásból. Különösen jól használható az SzHSz Királyság alkotmányos kereteit, magát a vidovdani alkotmányt ismertető, illetve az ezzel kapcsolatos megfontolások részletes bemutatása, valamint a választásokat taglaló fejezet. Nagy értéket képvisel a szerb-horvát ellentét ok-okozati összefüggéseinek a részletes bemutatása, illetve ezzel kapcsolatban a kisebbségekkel való viszonyrendszer ábrázolása is. Čulinović műve, bár 1961-ben jelent meg, a mai napig nélkülözhetetlen alapl műnek számít.

Szerb aspektusból friss összefoglalást ad a Momčilo Isić által szerkesztett *Srbi i Jugoslavija*⁴ című mű. Az 1990-es évek közepén jelent meg Vasa Kazimirović: *Srbija i Jugoslavija 1914-1945* munkája.⁵

A négykötetes mű impozáns. Kazimirović vonalvezetésében sajnos tetten érhetőek a kilencvenes években már erőteljes nacionalizmus stílusjegyei: koncepciója a sérelempolitikára épül, a fő hangsúlyt látásmódjában a szerbség szenvedésére helyezi. Ennek tudható be az is, hogy igen egyoldalú szempontból taglalja a magyar-szerb viszonyokat a második kötetben. Ettől függetlenül három fejezetet is hasznosan fel lehet használni. Az első kötetben Nikola Pašić politikai koncepcióját, a második kötetben a szerbiai és jugoszláv belpolitikát taglaló részt. Ezen belül jól lehet hasznosítani a politikai pártok bemutatásáról értekező fejezetet, s külön figyelmet érdemel a politikai élet kulcsfiguráit (Davidović, Pribičević, Radić) bemutató anyag.

A fentiekből látható, hogy az 1945 utáni délszláv történetírás két, jól elhatárolható gondolati síkon közelítette meg a Jugoszláv Királyság történeti feldolgozását. Az 1989-1990-ig terjedő időszak történetírásában Jugoszlávia megalakulását a délszláv nemzeti mozgalmak kiteljesedéseként, csúcspontjaként értelmezték, bár az or-

¹ Ivan Božić – Sima Ćirković – Milorad Ekmečić – Vladimir Dedijer: *Istorija Jugoslavije*. Beograd, 1971.

² Dimitrije Đorđević (szerk.) *Creation of Yugoslavia 1914-1918*. Santa Barbara – Oxford, 1980.

³ Ferdo Čulinović: *Jugoslavija između dva rata*. Zagreb, 1961.

⁴ Isić Momčilo (szerk.): *Srbi i Jugoslavija – Država, društvo, politika*. Beograd, 2007.

⁵ Vasa Kazimirović: *Srbija i Jugoslavija 1914-1945*. Kragujevac, 1995. 4. kötet

szág belső gondjait, az eltérő civilizációs kultúrkörből eredő feszültségeket a centralizáció és a decentralizáció prizmáján keresztül vizsgálták.

Ezzel szemben – elsősorban az 1990-es években –, vagyis a második Jugoszlávia szétesésének időszakában előtérbe került az államalkotó délszláv nemzetek közötti sérelmi politika felnagyítása. Az ebben az időszakban született – elsősorban szerb – történelmi feldolgozások sokszor a napi politikának alárendelve, meglehetősen kizárólagosan, a szerb szupremácia érvényesítésének elmarádásában, illetve az általuk szükségtelennek vélt kompromisszumokban látja, láttatják az ország belső gondjait, majd végül felbomlását. S, bár a horvát történetírás számbavétele nem képezi értekezésem tárgyát, mégis utalni szeretnék arra, hogy az 1990 utáni horvát történetírás a horvát nemzeti kiteljesedés szempontjából már-már *”történelmi balesetként”*, a horvát nemzeti törekvésekkel szemben alkalmazott permanens szerb agresszió eredményeként láttatja Jugoszlávia megalakulását.

A történelmi feldolgozások és monográfiák kortól és tértől független közös jellemzője viszont, hogy a nemzeti kisebbségek témaköre azokból szinte kivétel nélkül kimaradt.

Néhány mondat erejéig itt szeretnék említést tenni a magyar nyelven megjelent szakirodalomról is. A magyar olvasó számára mindenképpen nagy segítséget nyújt az eligazodásban Barbara Jelavich⁶ kétkötetes műve, mely a kilencvenes években magyar nyelven is megjelent. Tárgyalt korszakunk vonatkozásában a második kötet több fejezete van segítségünkre, elsősorban az előzmények megértése kapcsán. Külön figyelmet érdemel a második kötetben a nemzeti szerveződés és a belső fejlődés problémáit taglaló rész. Jelavich tömör áttekintést ad a jugoszláv állam első éveiről, a különböző politikai pártok egymáshoz való viszonyáról is, azonban a magyar kisebbség helyzetét nem tárgyalja.

Ugyancsak jó hasznát vesszük Palotás Emil,⁷ a Kelet-Európa történetével foglalkozó összehasonlító munkájában az SzHSz államról szóló fejezetnek, ugyanakkor áttekintés céljából érdemes kézbe venni Juhász József⁸ kismonográfiáját és Joseph Rothschild⁹ kifejezetten politikatörténeti jellegű feldolgozását is.

Magyar nyelvterületen a legfrissebb, a teljességre törekvő munka, Bíró Lászlóé,¹⁰ aki az ország társadalmát,

politikai és adminisztratív rendszerét, gazdaságát, mezőgazdaságát és oktatáspolitikáját tárgyalja, elsősorban a legismertebb szerb és horvát történészek munkái alapján – vizsgált korszakunk vonatkozásában a legtöbbször éppen Čulinovićra hivatkozva.

Államelmélet, államműködés, párttörténet

Széles szakirodalma van az *államelmélet*, az *államműködés* és a kor ideológiai vonatkozását boncolgató tanulmányoknak, amelyek átfogó ismerete a magyar kisebbség vonatkozásában is fontos adatokkal szolgálnak.

Az államberendezkedés és a nacionalizmus kérdéskörét vizsgálta Ivo Banac,¹¹ Aleksandar N. Dragnić¹² és Ivo Lederer.¹³ Vasa Čubrilović¹⁴ 1958-ban jelentette meg a mai napig nagy hatással bíró tanulmánykötetét, amely a XIX. századi, de a XX. századra is kihatással bíró szerb politikai gondolkodást mutatta be.

E helyen is meg kell említenünk Ferdo Čulinovićot, aki 1954-ben adta ki a Jugoszláv Állam jogtörténetét és annak fejlődését bemutató monográfiáját.¹⁵ Čulinovićnak köszönhetően pontos ismereteink vannak a különböző pártoknak a délszláv állam alkotmányos berendezkedésével kapcsolatos nézeteiről. A szerző a pártok alkotmánytervezetének ismertetésén túl, részletesen bemutatta és elemezte magát a vidovdáni (Vid-napi) alkotmányt is. A néhol dogmatikus megközelítést lefejtve, logikus érvrendszerű és felépítésű, a mai napig jól használható kötet nagy segítséget nyújt az első délszláv állam alkotmányos berendezkedésének megismeréséhez és megértéséhez.

Dragoslav Janković a világháború első két évét dolgozta fel igen alapos levéltári kutatásokra alapozott munkájában. Janković vizsgálódásának fókuszában Szerbiának a jugoszláv kérdéssel kapcsolatos elképzelései állnak.¹⁶

A szerb-horvát viszonyrendszer és Stjepan Radić politikájának megismeréséhez ad fontos, kiegészítő információkat Dušan Bajagić¹⁷ és Branka Boban.¹⁸

A szerb *pártok* egymás közötti felfogásában, illetve a szerb-horvát politikai elit elképzelései vonatkozásában nem csak a kisebbségi kérdés, hanem az egykori Délvidék – a Vajdaság közjogi státusa tekintetében is komoly ellentétek feszültek. Ezzel kapcsolatos ismereteinket bővíthetjük Dragoslav Janković,¹⁹ Kosta Milutinović,²⁰ Ranko

⁶ Barbara Jelavich: A Balkán története I-II. Budapest, 1996.

⁷ Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében. Budapest 2003. 397-427.o.

⁸ Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története. Budapest, 1999.

⁹ Joseph Rothschild: Jugoszlávia története a két világháború között. Szeged, 1996.

¹⁰ Bíró László: A jugoszláv állam 1918-1939. Budapest 2010.

¹¹ Ivo Banac: The national question in Yugoslavia. Origins, history, politics. Ithaca-London, 1984.

¹² Dragnić N. Alex: The first Yugoslavia. Search for a viable political system. Stanford, 1983.

¹³ Ivo J. Lederer: Nationalism and the Yugoslavs, Nationalism in Eastern Europe. Seattle-London, 1969. 398-438.o.

¹⁴ Vasa Čubrilović: Istorija političke misli u Srbiji XIX. veka. Beograd, 1958.

¹⁵ Ferdo Čulinović: Državnopravna Historija Jugoslovenskih Zemalja XIX. i XX. vijeka. Zagreb, 1954.

¹⁶ Dragoslav Janović: Srbija i Jugoslovensko pitanje 1914-1915. Beograd, 1973.

¹⁷ Dušan Bajagić: Stjepan Radić kao ministar prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Tokovi Istorije 4/2006, 139-158. o.

¹⁸ Branka Boban: Stjepan Radić o odgoju i naobrazbi. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 34-35 36, Zagreb, 2004. 135-156.

o.

¹⁹ Dragoslav Janković: Srbija i jugoslovensko pitanje 1914-1918. Beograd, 1973.

²⁰ Kosta Milutinović: Vojvodina i stvaranje Jugoslavije. Historijski pregled, br. 3-4., Zagreb, 1961., 200-201. o, U.ö.: Vojvodina između Beograda i Zagreba. Starine, knj. 53., Zagreb, 1966, 341. o.

Končar,²¹ illetve Lazar Rakić²² feldolgozásaiból. Itt kell megemlíteni két autentikus, a korszakban író szerző nevét is: Vasa Stajić²³ és Jovan Lalošević²⁴ szeretnék ezzel kapcsolatban utalni.

A Radikális Párt programjáról és a pártfelépítésről ad átfogó képet Gordana Krivokapić Jović,²⁵ illetve Branko Nadveza.²⁶ Jaša Tomić, a Radikális Párt kiemelkedő személyiségének életútját Lazar Rakić dolgozta fel,²⁷ s neki köszönhetően vannak beható ismereteink a Radikális Pártnak, az impériumváltás előtti időszakban a Délvidéken betöltött szerepéről is.²⁸

Rakić, a párt életében fordulópontot jelentő 1902-es évtől tárgyalja annak történetét, a hangsúlyt a párt meghatározó arculatának kialakulására helyezve. A szerző rámutat a radikálisoknak az ellentmondásokkal terhes politikai viszonyrendszerére – az államhatalommal, a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos álláspontjára is. Bár itt-ott érezhetően kidomborodik a Radikális Pártnak a baloldali ideológiához és a szovjet-országi forradalmakhoz való viszonyrendszerének előtérbe helyezése, ettől függetlenül a szerző egyik fontos megállapítása az a kitétel, miszerint a radikális párt az idő múlásával egyre inkább az oppor-tunista következetlenség irányába tolódott el.

A Demokrata Párt ideológiáját, történelmi hátterével foglalkozott Desimir Tošić.²⁹ A kérdéskörben azonban a mai napig a legmeghatározóbb feldolgozás Branislav Gligorijević nevéhez fűződik.³⁰

Gligorijević terjedelmes munkájában a levéltári kutatásokon túl a korabeli sajtó feltérképezése alapján írta meg a Demokrata Párt történetét az 1929-es királyi diktatúra bevezetéséig. A párt ideológiájának ismertetése, a demokratáknak a kommunistákhoz való viszonyrendszerének feltárása, a pártnak az alkotmányozási folyamatokban betöltött szerepe, a radikális-demokrata szembenállás részletes bemutatása, illetve a Demokrata Párt és a Horvát-Blokk közötti tárgyalások ismertetése csak néhány azon fejezetek közül, amelyek a korral foglalkozó számára lehetővé teszi az igen összetett – akkori – politikai területen

az eligazodást. Tegyük hozzá, Gligorijević ebben a munkájában fontos adatokat közöl a tárgyunk szempontjából jelentős szerepet játszó Orjuna mozgalomról is.

A jugoszlavizmus ideológiájával Branislav Gligorijević más tanulmányában is foglalkozott.³¹ Rajta kívül ezt a témát dolgozta fel Nikola Žutić,³² John R. Lampe³³ és Dejan Djokić is.³⁴ Ezen szerzők az egész huszadik század vonatkozásában vizsgálták ezt a kérdéskört. A jugoszláv ideológiáról jelentetett meg fontos tanulmányokat Jovo Bakić is.³⁵

A magyar közösség vonatkozásában fontos a Stojan Protić által javasolt államberendezkedés vizsgálatának a kérdésköre, amelyet Čulinović már említett művén túl Olga Popovićnak³⁶ köszönhetően ismerhetünk teljességében. Ennél a témakörnél is meg kell említenünk Branislav Gligorijević nevét, akinek köszönhetően egyrészt a parlamentáris időszak államberendezkedését,³⁷ illetve a parlamenti pártok működését, alapvető célkitűzéseiket, egymással való viszonyrendszerüket ismerhetjük meg.³⁸

A Kommunista Párt történetét, ideológiáját, illetve a Vajdaság területére vonatkozó baloldali, kommunista ismereteinket Danilo Kecićől származnak.³⁹ Kecić kötete fontos dokumentumok sokaságát dolgozta fel: a városok és megyei bizottságok jegyzőkönyveit, a szakszervezeti és munkás-sajtót, emlék- és kéziratokat, valamint a polgári katonai szervek levéltári anyagait. Fontos megállapítása a szerzőnek, hogy 1919-ben a Vajdaság területén tevékenykedő kommunista és szociáldemokrata erőkön kívül maguk a szocialisták is folyamatos kapcsolatot tartottak fenn Budapesttel. A szerző a nemzetiségi kérdéssel, a bánási eseményekkel – dr. Róth szerepével – is foglalkozott, s külön figyelmet szentelt az 1919-1920 közötti időszak magyarellenes kilengéseire is. Ha figyelembe vesszük a tanulmány kiadásának időpontját, ki kell emelnünk Kecić azon megállapítását is, amely szakított az addigi hivatalos állásponttal. Az 1919-1920-as megmozdulásokat ugyanis nemzeti és antimilitarista, s nem pedig kommunista jellegű ese-

²¹ Ranko Končar: Vasa Stajić és a Vajdaság Szerbiához csatolása 1918-ban. (Csorba Béla fordítása) Létünk, 2008/3, 18-28. o.

²² Lazar Rakić: Vojvodina u vreme stvaranja jugoslovenske države 1918. Beograd, 1988.

²³ Vasa Stajić: Moje učešće u jugoslovenskom ujedinjenju. Spomenica oslobođenja Vojvodine 1918. Novi Sad, 1929.

²⁴ J. Lalošević: Naše oslobođenje i ujedinjenje. Subotica, 1929.

²⁵ Gordana Krivokapić – Jović: Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929). Beograd, 2002.

²⁶ Branko Nadveza: Srpska Radikalna stranka Milana Stojadinovića. Beograd, 2006.

²⁷ Lazar Rakić: Jaša Tomić (1856-1922). Novi Sad, 1986.

²⁸ Lazar Rakić: Radikalna stranka u Vojvodini 1902-1919. Novi Sad, 1983.

²⁹ Desimir Tošić: Demokratska stranka 1920-1941. Beograd, 2006.

³⁰ Branislav Gligorijević: Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca. Beograd, 1970.

³¹ Branislav Gligorijević: Jugoslovenstvo između dva rata. Jugoslovenski istorijski časopis, 1986/1-4, 71-97 o.

³² Nikola Žutić: Ideologija jugoslovenstva i njeno raspadanje (1929-1939). Istorijski Glasnik, 1988/1-2. 63 – 91 o.

³³ John R. Lampe: Yugoslavia as History: Twice there was a country (second edition). Cambridge, 2000.

³⁴ Dejan Djokić (szerk): Yugoslavism. History of a failed idea 1918-1992. London, 2003.

³⁵ Jovo Bakić: Ideologija jugoslovenstva: realno jugoslovenstvo 1904-1918. Nova srpska politička misao, 2000, vol. 7, br. 1-2. 285 o.-315 o. és U.ö.: Istraživački pristupi ideologijama jugoslovenstva. Srpska politička misao, 1998, vol. 5, br. 1-4, 79 o.-112 o.

³⁶ Olga Popović: Stojan Protić i ustavno rešenje nacionalnog pitanja u Kraljevini SHS. Beograd, 1988.

³⁷ Branislav Gligorijević: Parlamentarni sistem u Kraljevini SHS. 1919-1929, Beograd, 1973.

³⁸ Branislav Gligorijević: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji – 1919-1929. Beograd, 1979.

³⁹ Danilo Kecić: Osztályharcok Vajdaságban. Újvidék, 1980.

ményekként értékelte. Kecić egyébként, a vasutasok sztrájkjával is foglalkozott.

Az unitárius és a föderális államkép kérdésköréről többek között Dragoslav Janković,⁴⁰ illetve Ljubomir Antić⁴¹ tanulmányaiból tájékozódhatunk. A jugoszláv ideológiát megtestesítő Orjuna szervezet Branislav Gligorijević⁴² úttörő tanulmányát követően az utóbbi időben került a vizsgálódás fókuszába: Ivan J. Bošković⁴³ az Orjuna ideológiáját térképezte fel, míg Stevo Djurašić az Orjuna vajdasági részlegéről is ad átfogó ismereteket.⁴⁴ Tegyük hozzá: Djurašković elsősorban horvát szempontból vizsgálta az Orjunát, így dolgozatát Gligorijević tanulmányának ismeretében, annak fontos kiegészítőjeként tudjuk használni.

A vajdasági magyarságról, periodikus számok és a kisebbségi kérdés

E vonatkozásban elsőként Csuka János nevét kell megemlítenem, aki a szemtanú előnyével, az akkori lapok feldolgozásával – kronológiai sorrendben – írta meg a délvidéki magyarság történetét, elsősorban a szabadkai Hírlap napilapra támaszkodva. Csuka akár memoárként is értelmezhető feldolgozása érezhetően a sérelmi politizálás jegyében, több fontos, a korban *tabula rasa*-nak számító kérdés elhallgatásával íródott meg. Ettől függetlenül, adatainak mennyisége, az események rekonstruálásának olvasmányossága vitathatatlanul a téma első, legfontosabb ilyen típusú alapműve. Visszaemlékezéseit a második világháború éveiben vetette papírra, de a nyomtatott példányra egészen 1995-ig várni kellett.⁴⁵ Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941. Budapest, 1995.

A második világháború alatt (a kiadás éve sajnos nem került feltüntetésre) a szabadkai Minerva nyomdában a szerző magánkiadásaként jelentette meg Csuka *Kisebbségi sorsban* címmel kétkötetes munkáját.⁴⁶ Az első kötetben tanulmányok és kritikák találhatók, míg a második kötet a szerző verseit tartalmazza. A tanulmányok és a kritikák elsősorban a szociográfia szempontjából térképezik fel a korabeli állapotokat, képet kapunk belőle többek között

az agrárreformról és a magyar munkás élet- és bérviszonyairól is.

Mészáros Sándor⁴⁷ a modern kori szakmai követelményeknek is megfelelően – az újvidéki Vajdasági Levéltár forrásait és a Bács megyei Napló korabeli számait feldolgozva írta meg monográfiáját – a magyarság politikai, szociális, kulturális, gazdasági történetét helyezve a fókuszba.

A szerző részleteiben menően ismerteti a belgrádi hatalmi körök nagyszerb politikájának lényegét, bemutatja a magyarok társadalmi, szociális rétegződését, s aránylag nagy fejezetet szentel a munkásmozgalom kérdésének is. A pártprogram ismertetésén túl igyekszik megfesteni a magyarság kulturális életét, foglalkozik a jugoszláv-magyar diplomáciai kapcsolatokkal is. A téma taglalásának keretei és a megjelenés időpontja (1981) azonban nem tették lehetővé egy-egy rész kérdésnek a tartalmibb, bővebb kibontását. Ettől függetlenül, a téma egyik legfontosabb alapművének számít a mai napig. Mészáros jelentőségét emeli az is, hogy ez volt az első, szerb nyelven megjelent, a magyar kisebbséggel foglalkozó átfogó monográfia.

A délvidéki magyarok 1918 és 1947 közötti történetét elsőként A. Sajti Enikő dolgozta fel monografikusan.⁴⁸ Tanulmányainak, feldolgozásainak átfogó ismerete nemcsak a témában való eligazodás, hanem annak megértése kapcsán is elengedhetetlen. Következtetése mellett külön figyelemre méltóak levéltári kutatásai, melyeknek köszönhetően az események ok-okozati rendszerére is teljes rálátást kaphatunk, mivel a tárgyalt korszakot a két ország kapcsolatainak tengelyében helyezi el.

Bárdi Nándor, Fedinec Csilla és Szarka László szerkesztésében jelent meg a *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* című tanulmánykötet,⁴⁹ amelyben a szerzők társadalom-, politika-, gazdaság- és művelődéstörténeti szempontok szerint vizsgálják meg a kisebbségi sorba került magyar közösségek kilenc évtizedes alakulását.

A kronológiai sorrendben közölt feldolgozások nagy előnye, hogy az olvasó egy kötetben követheti végig a kárpát-medencei magyar kisebbségek életének jelentős eseményeit, évfordulóit, de ugyanakkor átfogó képet kaphat belőle a kisebbségi magyar intézményrendszeréről is. Külön ki kell emelni Bárdi Nándornak a revíziós politikát,

⁴⁰ Dragoslav Janković: Oko unitarnog ili federativnog uređaja prve zajedničke jugoslovenske države, Stvaranje Jugoslovenske države (Nikola Popović szerk.). Beograd, 1983. 383-392. o.

⁴¹ Ljubomir Antić: nacionalne ideologije jugoslavenstva kod hrvata u dvadesetom stoljeću, Hrvatska politika u XX. stoljeću (Ljubomir Antić szerk.). Zagreb, 2006. 35-69. o.

⁴² Branislav Gligorijević: Organizacija Jugoslovenskih nacionalista (Orjuna). Istorija XX. veka, Zbornik radova 5, Beograd (Belgrad), 1963. 315-393 o.

⁴³ Ivan Bošković: Orjuna – ideologija i kniževnost. Zagreb, 2006.

⁴⁴ Stevo Djuraskovic: Fascism in Central Europe: The Organisation of the Yugoslav Nationalists – Orjuna 1921-1929. Submitted to Central European University, History Department, letölthető: http://www.etd.ceu.hu/2007/djuraskovic_stevo.pdf (letöltés ideje: 2010. december 2, 17:47)

⁴⁵ Csuka János: Kisebbségi Sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve. Minerva, Szabadka, ?. A kötetet 1996-ban is kiadták Csuka János: Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve (1920-1940). Budapest, 1996.

⁴⁶ Sándor Mészáros: Položaj mađara u Vojvodini 1918-1929. Novi Sad, 1981.

⁴⁷ A. Sajti Enikő munkássága a korszak egészét (1918-1947) érinti. E helyen csak a vizsgált korszakunkat is érintő írásait soroljuk fel. A. Sajti Enikő: Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok. Szeged, 1989. U. ö.: Hungarians in the Vojvodina 1918-1947, New York, 2003. U. ö.: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947. Budapest, 2004. U. ö.: Büntudat és győztes fölény – Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szeged, 2010. (Ez utóbbiban A. Sajti különböző folyóiratokban közölt tanulmányainak gyűjteménye található.)

⁴⁸ Bárdi Nándor - Fedinec Csilla - Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest, 2008.

míg Eiler Ferencnek a népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer működését feldolgozó tanulmányát. A két világháború közötti délvidéki magyar kisebbségről a kötetben A. Sajti Enikő írt tanulmányokat (*A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került magyarok (1918-1921), A jugoszláviai magyarok a két világháború között*).

Bárdi Nándor a kisebbségi magyar közösségekkel kapcsolatos politikát külön is megvizsgálta.⁵⁰ Fókuszában a politikai-hatalmi érdekeknek a kulturális adottságok mellett vizsgálata állt. A szerző ugyanakkor szakaszolta az impériumváltást követő magyar kisebbségi politikai szervezkedéseket is. Jugoszlávia vonatkozásában például annak a meglátásának ad hangot, hogy a pártszervezés az 1918 előtti helyi politikusokhoz köthető. Mint azt időközben jelen sorok szerzője kimutatta – elsősorban 1921-1923 között a pártszervezésben és annak szellemi előkészítésben – nagy súllyal és szereppel bírt az októbrista emigráció, illetve a Jászi Oszkárhoz köthető polgári radikális réteg. Háttérbe szorulásuk csak később, az 1923-as választások után következett be.

A magyar kisebbségek helyzetét is érintő több tanulmányt, periodikus számot jelentetett meg a tatabányai Limes tudományos szemle. 2000-ben jelent meg a *Balkán: birodalmak és nemzetek* tematikus száma. Témánk szempontjából ez a kiadás elsősorban az előzmények vonatkozásában – egészen a középkorig visszamenően ad új ismereteket. A 2001-es számból érdemes kiemelni Szilágyi Imre: *Együttélés és konfliktus: szerbek és magyarok a szerb nézetek tükrében*, illetve Sokcevićs Dénes: *A horvátok magyarságképe tanulmányát*. 2002-es év második számában A. Sajti Enikő *Az impériumváltás hatása a délvidéki magyarság társadalomszerkezetéről* publikált. Zeidler Miklós szerkesztésében a *Diktatúrák és autoriter rendszerek a 20. századi Európában* periodikus száma 2003-ban jelent meg. Itt Juhász Józsefnek, a jugoszláv királydiktatúrát bemutató tanulmányát emelném ki. A következő évben a *Városfejlődés „Trianon után”* tematikus számban olvasható Ózer Ágnes Újvidék 1918 utáni fejlődésével kapcsolatos publikációja. Csóti Csaba szerkesztésében 2005-ben a *„trianoni emlékezet” városai* periodikus számában A. Sajti Enikő az 1918-1920-as impériumváltásról értekezik, míg Hornyák Árpád a pécsi impériumváltásokat vizsgálja szerb aspektusból. Ugyanebben az évben jelent meg Szilágyi Imre szerkesztésében a *Nemzeti programok hosszú 19. százada* kiadás is, melyben Bada Zoltán az 1844-es szerb nemzeti memorandumról, annak hatástörténetéről értekezett, Sokcevićs Dénes pedig a Horvát Jogpárt nemzeti ideológiáját vizsgálta meg. Pritz Pál szerkesztésében a Limes 2008-as *Magyarságkép a 20. században* tematikus számban Hornyák Árpád a jugoszláv külpolitikai gondolkodás 1918-1945 közötti magyarságképét mutatta be. Ugyanebben az évben jelent meg a *Balkán* első tematikus száma Seres Attila szerkesztésében, melyben témánk szempontjából igen értékes tanulmányok olvashatóak Hornyák Árpád (*A Balkán-összefogás gondolatának történeti fejlődése a 19. század második és a 20. század első felében*), Bada Zoltán (*Az 1918. évi podgoricai Nagy Nem-*

zetgyűlés és történelmi következményei), Bíró László (*A centralista kísérlet: a királyi Jugoszlávia berendezkedése*) és Mészáros Zoltán (*Jugoszlávia – két állam és két dezintegráció*) tollából.

Több, a téma szempontjából jól használható, de mennyiségét tekintve a Limestől jóval kevesebb tanulmány és publikáció jelent meg az újvidéki Létünk folyóiratban is. A 2008-as harmadik szám közölte Csorba Béla fordításában Ranko Končar: *Vasa Stajić és a Vajdaság Szerbiához csatlakozása 1918-ban* tanulmányát.

Mint azt már fentebb említettem, feltűnő, hogy a szerb történészek az évtizedek folyamán hosszú ideig nem foglalkoztak a kisebbségi kérdéssel. Ha ezt itt-ott meg is tették, akkor elsősorban az albán kisebbséggel kapcsolatban jelentek meg publikációk. E téren – látványos – előrelépés az elmúlt másfél évtizedben következett be.

1997-ben jelent meg Ljubodrag Dimić,⁵¹ kikerülhetetlen alaplátványának számító háromkötetes feldolgozása, amely a jugoszláv állam kultúrpolitikájának szemzőgéből egyben a kisebbségi kérdést is elemzi.

Dimić monográfiájának igazi értékét a hatalmas munkán és az óriási tényanyag ismertetésén túl az adja, hogy elsőként megtörve a szerb történészek évtizedes hallgatását, harmadik kötetében átfogóan nyúl a kisebbségi kérdésnek egy igen érzékeny területéhez, a kultúrpolitikához.

A bevezetőben azon túl, hogy bemutatja a kisebbségvédelmi szerződések hátterét és a jugoszláv állam kötelezettségvállalásait, Dimić a szerb történészek közül elsőként mondja ki azt, hogy a kisebbségvédelem az SzHSz Királyság egyik alapvető kötelezettségvállalásai közé tartozott.

Dimićnek köszönhetően sok értékes adatot kapunk a témánk szempontjából fontos német kisebbségről, s nem csak annak kulturális életéről, hanem politikai szervezkedéséről, illetve a Kulturbund munkájáról is. A szerző részletesen bemutatja a kultúrpolitikai törvénykezést, s egyben rámutatva úgy Svetozar Pribičević, de Stjepan Radić oktatási miniszterségének a kisebbségekkel szembeni politikájának kettősségére is.

S ha a második kötetben – az oktatási intézményrendszer bemutatása kapcsán – némi kritikát fogalmazhatunk meg Dimićtyel szemben (a húszas évek feldolgozása ugyanis várat még magára), úgy most egyben fel is kell mentenünk e bírálat egy részétől, s hangsúlyoznunk kell, hogy a harmadik kötetben – a magyar kisebbség esetében mindenképpen – pótolja ezt a hiányosságot.

Dimić, a szerb szerzők közül ugyanis elsőként – igaz szerb nyelven ekkor már Mészáros Sándor megjelentette fentebb említett kétkötetes monográfiáját – részleteiben mutatja be a magyar oktatási rendszer felszámolását, s annak hatását a magyar közösségre. Ettől jóval tovább is ment, amikor a háttérmegefontolásokat is tárgyalva vizsgálja a magyar oktatási rendszer leépítését, s kimutatja azokat a törekvéseket is, amelyek a magyarság és a zsidóság szétválasztását célozták meg. A szerző hitelességét csak erősíti, hogy a levéltári forrásokon túl a képviselőház jegyzőkönyveinek felhasználásával mutatja be az ezzel kapcsol-

⁵⁰ Bárdi Nándor: Tény és Való. Pozsony, 2004.

⁵¹ Ljubodrag Dimić: Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941. Beograd, 1997.

latos vitákat, megfontolásokat, s részletesen tárgyalja a Magyar Párt követeléseit is.

Nebojša Popović,⁵² Pavle Šošberger, mellett ki kell emelnünk Milan Koljanin⁵⁴ nevét, aki a közelmúltban írta meg az SzHSz állam antiszemitizmusát feldolgozó munkáját. A szabadkai zsidóság történetét a *Rukovet* folyóirat tematikus számában 1994-ben Gottesmann Tibor, Liebmann Emil és Stevan Mačković szerkesztésében dolgozták fel. Külön figyelmet szenteltek a szabadkai zsidóság történetének rövid összefoglalójára, a kiemelkedő szabadkai zsidók portréjának bemutatására, illetve a zsidóságnak a gazdasági- és kulturális életében betöltött szerepére.⁵⁵ A zentai zsidóság történetével pedig Pejin Attila foglalkozott.⁵⁶

A bácskai horvátok és bunyevácokkal Mario Bara tanulmányait érdemes lapozni. A Zágrábi Egyetem egykori végzős hallgatójának két munkája azon túl, hogy bemutatja a bácskai horvátok 1918-1941 közötti történetét, részletekbe menően taglalja a közösség belső megosztottságát, illetve annak politikai aktivitását is.⁵⁷ A bánsági románok történetét Gligor Popi⁵⁸ tollából van alkalmunk behatóbban tanulmányozni.

A német nemzeti közösséggel kapcsolatban írt fontos tanulmányokat Zoran Janjetović,⁵⁹ s ugyancsak ezzel a kérdéssel foglalkozott 1995-ben Slobodan Maričić.⁶⁰

Dimić mellett Zoran Janjetović nevét is külön ki kell emelnünk. Először a szerb történeti irodalomban, monografikusan jelentette meg 2005-ben a királyi Jugoszlávia kisebbségpolitikájáról, köztük a délvidéki magyarokról szóló monográfiáját. Munkája értékét emeli, hogy nemcsak hazai (belgrádi, az újvidéki, a pancsovai), de külföldi (az eszéki, a zágrábi és a tübingeni) – levéltárakban is végzett kutatásokat. Magyarországi levéltárakban a szerzőnek sajnos nem volt módja kutatni.⁶¹ Janjetović részletesen tárgyalja a kisebbségek számarányát, történelmi múltjukat. A szerző jól ismeri és hasznosítja a vonatkozó szakirodalmat is, a levéltári forrásokon túl többször éppen Dimićre, Mészárosra, az alább ismertetésre kerülő Vinaverre, A. Sajti Enikőre, vagy Gligorijevićre hivatkozva mutatja be a kisebbségi közösségek szociális struktúráját, a gazdasági életben elfoglalt szerepüket, jogi helyzetüket, az iskolapolitikát, de foglalkozik az agrárreformmal, illetve a kisebbségi sajtóval is. Janjetović könyvéből egyértelműen egy intoleráns kisebbségpolitika rajzolódik ki, az időnként kitapintható engedékenység pedig szinte kizárólag az állam külpolitikai megfontolásából táplálkozik.

A magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok és a kisebbségvédelem

A magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatokat elsőként Vuk Vinaver dolgozta fel.⁶² A szerző elsősorban a kisantant szemszögéből vizsgálódott, hatalmas mennyiségű – a budapesti, prágai és belgrádi – levéltári források feldolgo-

⁵² Nebojša Popović: *Jevreji u Srbiji 1918-1941*. Beograd, 1997. Šošberger Pavle: *Jevreji u Vojvodini Kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja*. Novi Sad, 1998.

⁵⁴ Milan Koljanin: *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*. Beograd, 2008.

⁵⁵ Tibor Gotesman, dr. Emil Libman, Stevan Mačković (szerk.): *Istorija, Subotičkih jevreja*. Rukovet, Subotica, broj 4-5/1994

⁵⁶ Pejin Attila: *A zentai zsidóság története*. Zenta, 2003.

⁵⁷ Mario Bara: *Drugi preporod bačkih hrvata (1918-1941)*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, odsjek povijesti, Zagreb, 2006. U. ö: *Organiziranje i djelovanje hrvatske Seljačke Stranke među nacionalnim manjinama u Baranji, Bačkoj i Banatu do 6.I.1929*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, odsjek za povijest, Zagreb, 2007.

⁵⁸ Gligor Popi: *Rumuni u jugoslovenskom Banatu između dva rata (1918-1941)*. Novi Sad, 1976. U.ö: *Formiranje, razvoj i delovanje Rumunske stranke (1923-1929)*. Istraživanja, 3, 1974, 309-365. o.

⁵⁹ Zoran Janjetović: *Vajmarska republika i nemačka manjina u Jugoslaviji*. Tokovi istorije, VI, 1-4, 1998, 140-155. o. U.ö.: *Nemci u Vojvodini*, Beograd (Belgrád). 2009. U. ö: *Between Hitler and Tito: the disappearance of the Vojvodina Germans*. Beograd, 2000. U. ö: *The Making of the German Minority in Yugoslavia (1918-1929)*. http://www.donauschwabenusa.org/pdf%20forms/Ed%20Gr%C3%BCnwald%20articles/The%20Making%20of%20the%20German%20Minority%20in%20Yugoslavia%201918_1929.pdf (Letöltés ideje: 2010. március 17, 18:16)

⁶⁰ Slobodan Maričić: *Folksdojčeri u Jugoslaviji*. Zemun, 1995.

⁶¹ Zoran Janjetović: *Deca Careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*. Beograd, 2005.

⁶² Vuk Vinaver: *Jugoslavija i Mađarska 1918-1933*. Beograd, 1971, u.ö: *Jugoslavija i Mađarska 1933-1941*. Beograd, 1976

zásán túl a kor sajtóját is felhasználta monográfiájának megírásához. A magyar-jugoszláv kapcsolatok vizsgálatát az olasz-jugoszláv viszonyrendszer metszetén belül tárgyalta. A szerző sok tényanyagot, fontos részleteket publikált, bizonyos pontoknál azonban úgy stílusában, mint vonalvezetésében – mai szemmel tekintve – egyoldalúan áll az események ok-okozati rendszerének ismertetéséhez. Ettől függetlenül Vinaver munkájának fontosságát ebben a témában nem lehet megkérdőjelezni, már csak a felhasznált és közölt hatalmas adatmennyiség és információ miatt sem.

Ugyanebben az időszakban kezdett el foglalkozni a kisantant Ádám Magda, aki elsőként vizsgálta meg a kisantant és Magyarország két világháború közötti kapcsolattrendszerét. A korban született különböző elképzelések ismertetésén túl a szerző részletesen bemutatja a Magyarországgal kapcsolatos politikájuk alakulását, ártértekelését is. Utolsó, a témával foglalkozó monográfiájában az európai nagyhatalmi térben vizsgálja meg a kérdéskört.⁶³

A magyar-jugoszláv kapcsolatokat a belgrádi levéltári adatok felhasználásával és kutatásával Hornyák Árpád dolgozta fel. Hornyák tanulmányai a diplomáciatörténeten túl a szerb-magyar kapcsolatok alakulásának figyelemmel kísérése szempontjából is jól használhatóak.⁶⁴

A kisebbségvédelmi szerződések nemzetközi hátterének, és a jogi rendelkezések vonatkozásában elsőként Galántai József utaltnék.⁶⁵ Galántainak köszönhetően rálátást kapunk Kelet-Közép-Európa államrendszerének és a nemzeti-kisebbségi viszonyainak átrendeződéséről. A szerző részletesen tárgyalja a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos nemzetközi diplomáciai megfontolásokat is. A Jugoszláviával megkötött kisebbségvédelmi szerződés kapcsán bemutatja, hogy a Pašić vezetése alatti kormányok hogyan próbáltak meg kibújni ezen kötelezettségek alól, illetve

megismerteti olvasóját a 9. cikkelyvel is, amely a kisebbségek oktatása kapcsán az elemi iskolai rendszer kötelezettségéről szól.

Galántain kívül George Brunner,⁶⁶ Szalayné Sándor Erzsébet,⁶⁷ Romsics Ignác,⁶⁸ Eiler Ferenc,⁶⁹ Bárdi Nándor⁷⁰ és Szarka László⁷¹ tanulmányai voltak a segítségemre. Ezzel a témakörrel foglalkozott a kortárs Gyöngyösi Dezső is, akinek 1937-ben Zomborban jelent meg a *Sorsproblémák* című kötete, s melyben a többségi nemzet és a kisebbségek jogi rendszerével, viszonyával foglalkozott.⁷²

Sajtótörténet

A német sajtó feldolgozása vonatkozásában ismét Zoran Janjetović nevét kell megemlítenünk, aki a német kisebbség sajtóját és kiadványait ismereti meg az érdeklődőkkel.⁷³ Bár szorosan nem a témánkhoz köthető, érdemes megemlíteni még Branko Bešlin munkáját is, aki 1933 és 1941 közötti időszak vonatkozásában dolgozta fel a vajdasági német sajtót.⁷⁴

A vajdasági szerb sajtót Dušan Popov térképezte fel a nyolcvanas évek első felében.⁷⁵ A magyar sajtó kapcsán az első átfogó művet Kolozsi Tibor tette le az asztalra. Igaz, Kolozsi a szabadkai sajtóra fókuszált, azonban adatainak mennyisége és az információk sokasága miatt ezen a téren kétségkívül az egyik legmeghatározóbb tanulmány.⁷⁶

Az olvasmányos stílusban megírt feldolgozás, amely a magyar sajtón túl a szláv lapokat is bemutatja, a gazdag anyag ismertetésén felül, a kor szemtanújának előnyeit is ötvözi: Kolozsi ugyanis mint fiatal újságíró a harmincas évek végén, a negyvenes években első, vagy másodkézből szerzett információt is megosztja olvasóival. Ennek köszönhető, hogy az itt-ott kényszerből fellelhető, a kiadás

⁶³ Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Budapest, 1968, u.ő: A kisantant (1920-1938), Budapest, 1981, illetve: A kisantant és Európa (1920-1929). Budapest, 1989.

⁶⁴ Hornyák Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927. Újvidék, 2004. U.ő.:

Találkozások-ütközések – Fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből. Pécs, 2010.

⁶⁵ Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919-1920. Budapest, 1989.

⁶⁶ Georg Brunner: Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. Budapest 1995.

⁶⁷ Szalayné Sándor Erzsébet: A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században. Budapest 2003. 79-145 o.

⁶⁸ Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet Európában a 19. és a 20. században. Budapest, 2004. 193-206 o.

⁶⁹ Eiler Ferenc: A népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer működése az első években Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat, 2008, 60-66 o, ő: A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. (<http://www.hunsor.se/dosszie/aketvilagaborukozt.pdf>, letöltés ideje: 2010. március 17, 18:47, illetve: Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. Regio, Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3. sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00026/pdf/06.pdf>) Letöltés ideje: 2010. március 17, 18:49

⁷⁰ Bárdi Nándor: Viták, tervek, javaslatok a kisebbségi kérdés kezeléséről. Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat, 2008 132-138 o.

⁷¹ Szarka László: Nemzetállamok, kisebbségek az 1920-as években Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat 2008, 66-74 o.

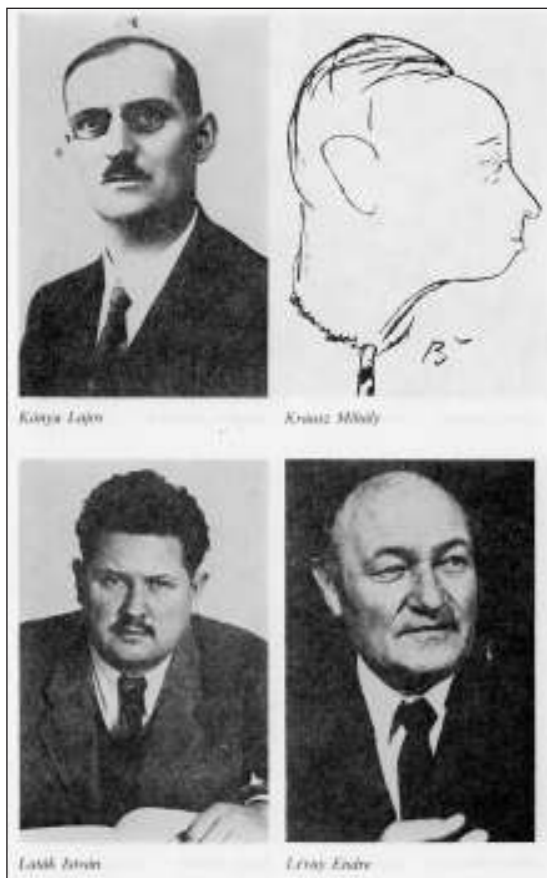
⁷² Gyöngyösi Dezső: Sorsproblémák. Sombor, 1937.

⁷³ Zoran Janjetović: German minority press and publishing in the inter-war Yugoslavia. <http://www.drustvosns.org/nemacka%20manjina/janjetovic/Z.%20Janjetovic,%20German%20Minority%20Press%20and%20Publishing%20in%20the%20Inter-War%20Yugoslavia.pdf> (Letöltés ideje: 2010. március 17, 18:37)

⁷⁴ Branko Bešlin: Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933-1941. godine. Novi Sad – Sremski Karlovci, 2001.

⁷⁵ Dušan Popov: Srpska štampa u Vojvodini 1918-1941. Novi Sad, 1983.

⁷⁶ Kolozsi Tibor: A szabadkai sajtó 1919-1945. Újvidék 1979.

időpontjában megkövetelt dogmatikus szemléletmód lefejtése után a mai napig számos olyan fontos és útbaigazító információval szolgál olvasójának a szabadkai sajtó vonatkozásában, amelyeket az idő távlatából már igen nehéz rekonstruálni. Itt kell megemlíteni azt is, hogy Kolozsi volt az első, aki bár csak utalásszerűen, de említést tett Jászi Oszkárnak a magyar kisebbségi politika megszervezésének lehetséges irányvonaláról szóló publicisztikájáról.

Kizárólag egy napilapra, a Dél-Bácska cikkeinek ismertetésére fókuszál Hornyik Miklós⁷⁷ tanulmánya. Elsőként a tudományos élet résztvevői közül felmentette a lapot a tudományosan soha sem, de a közéletben erősen jelenlévő „fasiszta-lap” minősített vádja alól.

Meg kell említenünk Pejín Attila nevét is, aki a zentai hírlapok történeti bibliográfiáját állította össze,⁷⁸ s neki, illetve Simonyi Mártának köszönhetően⁷⁹ átfogó képet kaphatunk az impériumváltást megelőző időszak sajtótörténetének vonatkozásában is.

A Bácska és a Bánság története

A történelmi Délvidék históriája vonatkozásában, az értekezés korszakhatárát megelőző időszak vonatkozásában is gazdag helytörténeti irodalomra támaszkod-

hatunk. Elsőként Lőrinc Péter (Löbl Árpád) nevét kell megemlítenünk, akinek köszönhetően betekintést nyerhetünk a bácskai politikai élet egyes, személyi aspektusai-
ba.⁸⁰ Lőrinc elsősorban arra kereste a választ, hogy az általa feldolgozott közéleti személyiségek, politikus-írók (Pataj Sándor, Kalmár Antal, Baloghy Ernő, a körülmények folytán bácskaiá lett Linder Béla, Faragó János és Stauer György) miképpen vélekedtek a századforduló nagy kérdéseiről: a Monarchiáról, a függetlenségi eszméről és az erősödő szocialista mozgalmakról.

Löbl (Lőrinc) Árpád⁸¹ kötetében a polgári pártok működését és programját mutatta be. Löbl munkája, akárcsak a – a baloldali és a Kommunista Párt szakirodalmával foglalkozó résznél – a már említett Danilo Kecić és Mészáros Sándor, illetve a szerb politikai pártok kapcsán röviden bemutatott Branislav Gligorijević és Lazar Rakić munkái mellett igen fontos kiegészítéseket ad a magyar-szerb viszony megértéséhez. Löbl a szerb polgári pártok – a radikálisok és a demokraták bemutatásán túl megvizsgálja azoknak a magyar politikai opciókhoz való viszonyát is, külön figyelmet szentelve e kérdéskör kapcsán Jászi Oszkárnak és Justh Gyulának.

Zenta politikai életénél újra Pejín Attila nevét kell említenünk.⁸² Tanulmánya bár az 1945-ig terjedő idősza-

⁷⁷ Hornyik Miklós: A Délbácska története (1920-1929). Újvidék, 1985.

⁷⁸ Pejín Attila: A zentai hírlapok történeti bibliográfiája (1875-1962). Zenta, 2004. (az interneten is olvasható: <http://mek.niif.hu/01800/01856/01856.htm#7> Letöltés ideje: 2010. március 17, 19:21)

⁷⁹ Simonyi Mária: A magyar politikai sajtó története 1918-ig a mai Vajdaság területén. Tóthfalva, 2003.

⁸⁰ Lőrinc Péter: Bácskai polgári politikai elmélet (1880-1920). Szabadka 1976.

⁸¹ Árpád Lebl: Građanske partije u Vojvodini 1887-1918. Novi Sad, 1979.

⁸² Pejín Attila: Zenta politikai élete (1867-1945). Zenta, 2005.

kot dolgozta fel, a mi vonatkozásunkban elsősorban az előzmények tekintetében használható, mivel a vizsgált korszakunkkal kapcsolatban kevés információt közöl.

Petkovics Kálmán 1970-ben megjelent rövid tanulmánya – a dogmatikus megközelítés kiszűrése mellett – az 1920 tavaszán Szabadkán zajlott vasutas-lázadás történetét ismerteti meg az olvasóval.⁸³ Kecítyel ellentétben Petkovics nem vett tudomást az 1918-1920 közötti időszak súlyos nemzetiségi kérdéseiről, kizárólag a kommunista ideológia alapján tárgyalja és ismerteti az eseményeket.

Vizsgált korunk egyik fontos kisebbségi szereplőjének, Dettre Jánosnak az életéről több feldolgozás, tanulmány, illetve visszaemlékezés is készült. Ez utóbbi Berey Géza⁸⁴ révén, míg Dettre vajdasági tartózkodását Dévavári Dér Zoltán⁸⁵ dolgozta fel. Ruzsoly József⁸⁶ a Dettre életút egészéről írt kiváló tanulmányt.

Röviden ki kell térnünk a korszak magyar kulturális életének egy-egy szegmentumát vizsgáló feldolgozásokra is. Balázs G. Árpád festőművész 1969-ben írt önéletrajza más vonatkozásokban is hasznosan forgatható.⁸⁷ Kenyeres Kovács Márta Arnold György, Gaál Ferenc és Lányi Ernő munkásságát dolgozta fel,⁸⁸ Pekár Tibor a szabadkai

Dalárda történetét és a szabadkai zeneművészetet,⁸⁹ míg Káich Katalinnak köszönhetően a szabad liceumok itteni vonatkozásait ismerhetjük meg.⁹⁰

A kisebbségi magyarság életében fontos szereppel bíró személyek életrajzai tekintetében Kalapis Zoltán háromkötetes – de sajnos még így sem teljes – összeállítására támaszkodhatunk.⁹¹ A közelmúltban jelent meg Mák Ferenc délvidéki bibliográfiája, amely a Vajdaságon túl a muravidéki, horvátországi, a Bánság romániai részével kapcsolatban ad fontos adatokat, forrásokat.⁹²

A vajdasági magyarság számára kiemelkedően fontos *Bácsmezei Naplóval* kapcsolatban, a szerkesztőség tagjairól szerezhetünk új információkat a Dettre János által szerkesztett, s 1924-ben megjelent jubiláris almanachból.⁹³

Felhasznált szakirodalom

A. Sajti Enikő (szerk.): Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok. Szeged, 1989.

A. Sajti Enikő: Büntudat és győztes fölény – Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szeged, 2010.

A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947. Budapest, 2004.

Ádám Magda: A kisantant (1920-1938), Budapest, 1981.

Ádám Magda: A kisantant és Európa (1920-1929). Budapest, 1989.

Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Budapest, 1968.

Antić, Ljubomir: Nacionalne ideologije jugoslovenstva kod Hrvata u dvadesetom stoljeću, Hrvatska politika u XX. stoljeću (Ljubomir Antić szerk.). Zagreb, 2006. 35-69. o.

Bajagić, Dušan: Stjepan Radić kao ministar prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Tokovi Istorije 4/2006, 139-158. o.

Bakić, Jovo: Ideologija jugoslovenstva: realno jugoslovenstvo 1904-1918. Nova srpska politička misao, 2000, vol. 7, br. 1-2. 285 o.-315 o.

Bakić, Jovo: Istraživački pristupi ideologijama jugoslovenstva. Srpska politička misao, 1998, vol. 5, br. 1-4, 79 o.-112 o.

Balázs G. Árpád: Bolyongó paletta. Szabadka, 1969.

Banac, Ivo: The national question in Yugoslavia. Origins, history, politics. Ithaca London, 1984.

Bara, Mario: Drugi preporod bačkih hrvata (1918-1941). Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, odsjek povijesti, Zagreb, 2006.

⁸³ Petkovics Kálmán: A tizenhét nyárfa, Szabadka. 1970. (Petkovics e feldolgozása, három másik tanulmány keretében 1982-ben az újvidéki Fórum kiadásában is megjelent.)

⁸⁴ Berey Géza: Hitler-Alle. Budapest, 1979.

⁸⁵ Dettre János: Új partok felé. Szabadka, 1979. 181-249 o.

⁸⁶ Ruzsoly József: Dettre János és kora. Szeged, 1994.

⁸⁷ Balázs G. Árpád: Bolyongó paletta. Szabadka, 1969.

⁸⁸ Kenyeres Kovács Márta: Régi nóta, híres nóta... Szabadka, 1976.

⁸⁹ Pekár Tibor: A szabadkai dalegyesület története. Szabadka, 2009. Uő.: A zenekari muzsikálás kétszáz éve (1803-2003) Szabadkán. Szabadka, 2005.

⁹⁰ Káich Katalin: Szabad Liceumok Bácskában és Bánátban. Újvidék, 1979.

⁹¹ Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz I-II-III. Újvidék, 2002, 2003.

⁹² Mák Ferenc: A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája, Újvidék. 2008.

⁹³ Dettre János (szerk.): Huszonöt esztendő A Bácsmezei Napló jubiláris almanachja 1924. Subotica, 1924.

- Bara, Mario: Organiziranje i djelovanje hrvatske Seljačke Stranke među nacionalnim manjinama u Baranji, Bačkoj i Banatu do 6.I.1929. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, odsjek za povijest, Zagreb, 2007.
- Barbara Jelavich: A Balkán története I-II. Budapest, 1996.
- Bárdi Nándor: Tény és Való. Pozsony, 2004.
- Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Viták, tervek, javaslatok a kisebbségi kérdés kezeléséről Ki-sebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat, 2008 132-138 o.
- Berey Géza: Hitler-Alle. Budapest, 1979.
- Bešlin, Branko: Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933-1941. godine. Novi Sad – Sremski Karlovci, 2001.
- Bíró László: A jugoszláv állam 1918-1939. Budapest 2010.
- Boban, Branka: Stjepan Radić o odgoju i naobrazbi. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, vol. 34-35-36, Zagreb, 2004. 135-156. o.
- Bošković, Ivan: Orjuna – ideologija i književnost. Zagreb, 2006.
- Božić, Ivan –Čirković, Sima –Ekmečić, Milorad – Dedijer, Vladimir: Istorija Jugoslavije. Beograd, 1971.
- Čubrilović, Vasa: Istorija političke misli u Srbiji XIX. veka. Beograd, 1958.
- Čulinović, Ferdo: Državnopravna Historija Jugoslavenskih Zemalja XIX. i XX. vijeka. Zagreb, 1954.
- Čulinović, Ferdo: Jugoslavija između dva rata. Zagreb, 1961.
- Csuka János: A délvidéki magyarság története 1918-1941. Budapest, 1995.
- Csuka János: Kisebbségi Sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve. Minerva, Szabadka. A kötetet 1996-ban is kiadták Csuka János: Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve (1920-1940). Budapest, 1996.
- Dettre János: Új partok felé. Szabadka, 1979 . 181-249 o.
- Dimić, Ljubodrag: Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941. Beograd, 1997
- Djokić, Dejan (szerk): Yugoslavism. History of a failed idea 1918-1992. London, 2003.
- Djuraskovic, Stevo: Fascism in Central Europe: The Organisation of the Yugoslav Nationalists – Orjuna 1921-1929. Submitted to Central European University, History Department, letölthető: http://www.etd.ceu.hu/2007/djuraskovic_stevo.pdf (letöltés ideje: 2010. december 2, 17:47)
- Dorđević, Dimitrije (szerk.) Creation of Yugoslavia 1914-1918. Santa Barbara – Oxford, 1980.
- Dragnich N. Alex: The first Yugoslavia. Search for a viable political system. Stanford, 1983.
- Eiler Ferenc: A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. (<http://www.hunsor.se/dosszie/aketvilaghaborukozt.pdf>, letöltés ideje: 2010. március 17, 18:47.
- Eiler Ferenc: A népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer működése az első években Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat, 2008, 60-66 o.
- Eiler Ferenc: Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között. Regio, Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00026/pdf/06.pdf>) Letöltés ideje: 2010. március 17, 18:49
- Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919-1920. Budapest, 1989.
- Georg Brunner: Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. Budapest 1995.
- Gligorijević, Branislav: Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca. Beograd, 1970.
- Gligorijević, Branislav: Jugoslovenstvo između dva rata. Jugoslovenski istorijski časopis, 1986/1-4, 71-97 o.
- Gligorijević, Branislav: Organizacija Jugoslovenskih nacionalista (Orjuna). Istorija XX. veka, Zbornik radova 5, Beograd (Belgrád), 1963. 315-393 o.
- Gligorijević, Branislav: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji – 1919-1929. Beograd, 1979.
- Gligorijević, Branislav: Parlamentarni sistem u Kraljevini SHS. 1919-1929, Beograd, 1973.
- Gotesman, Tibor, Libman, dr. Emil, Mačković, Stevan (szerk.): Istorija, Subotičkih Jevreja. Rukovet, Subotica, broj 4-5/1994
- Gyöngyösi Dezső: Sorsproblémák. Sombor, 1937.
- Hornák Árpád: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927. Újvidék, 2004.
- Hornák Árpád: Találkozások-ütközések – Fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből. Pécs, 2010.
- Hornyik Miklós: A Délbácska története (1920-1929). Újvidék, 1985.
- J. Lederer, Ivo: Nationalism and the Yugoslavs, Nationalism in Eastern Europe. Seattle-London, 1969. 398-438.o.
- Janjetović, Zoran: Between Hitler and Tito: the disappearance of the Vojvodina Germans. Beograd, 2000.
- Janjetović, Zoran: Deca Careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941. Beograd, 2005.
- Janjetović, Zoran: German minority press and publishing in the inter-war Yugoslavia. <http://www.drustvosns.org/nemacka%20manjina/janjetovic/Z.%20Janjetovic,%20German%20Minority%20Press%20and%20Publishing%20in%20the%20Inter-War%20Yugoslavia.pdf> (Letölts ideje: 2010. március 17, 18:37)
- Janjetović, Zoran: Nemci u Vojvodini, Beograd, 2009.
- Janjetović, Zoran: The Making of the German Minority in Yugoslavia (1918-1929). http://www.donauschwabenus.org/pdf%20forms/Ed%20Gr%C3%BCnwald%20articles/The%20Making%20of%20the%20German%20Minority%20in%20Yugoslavia%201918_1929.pdf (Letöltés ideje: 2010. március 17, 18:16)
- Janjetović, Zoran: Vajmarska republika i nemačka manjina u Jugoslaviji. Tokovi istorije, VI, 1-4, 1998, 140-155.
- Janković, Dragoslav: Oko unitarnog ili federativnog uređaja prve zajedničke jugoslovenske države, Stvaranje Jugoslovenske države (Nikola Popović szerk.). Beograd, 1983. 383-392. o.
- Janković, Dragoslav: Srbija i jugoslovensko pitanje 1914-1918. Beograd, 1973.
- John R. Lampe: Yugoslavia as History: Twice there was a country (second edition). Cambridge, 2000.
- Joseph Rothschild: Jugoszlávia története a két világháború között. Szeged, 1996.
- Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története. Budapest, 1999.

- Káich Katalin: Szabad Liceumok Bácskában és Bánátban. Újvidék, 1979.
- Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz I-II-III. Újvidék, 2002, 2003.
- Kazimirović, Vasa: Srbija i Jugoslavija 1914-1945. Kragujevac, 1995. 4. kötet
- Kecić, Danilo: Osztyárharcok Vajdaságban. Újvidék, 1980.
- Kenyeres Kovács Márta: Régi nóta, híres nóta... Szabadka, 1976.
- Koljanin, Milan: *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*. Beograd, 2008.
- Kolozsi Tibor: A szabadkai sajtó 1919-1945. Újvidék 1979.
- Končar, Ranko: Vasa Stajić és a Vajdaság Szerbiához csatlóása 1918-ban. (Csorba Béla fordítása) Létünk, 2008/3, 18-28. o.
- Krivokapić – Jović, Gordana: Oklop bez viteza. O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929). Beograd, 2002.
- Lalošević, J.: Naše oslobođenje i ujedinjenje. Subotica. 1929.
- Limes folyóirat 2000-2008 közötti számai
- Lebl, Arpad: Građanske partije u Vojvodini 1887-1918. Novi Sad, 1979.
- Lőrinc Péter: Bácskai polgári politikai elmélet (1880-1920). Szabadka 1976.
- Mák Ferenc: A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája, Újvidék. 2008.
- Maričić, Slobodan: Folksdojčeri u Jugoslaviji. Zemun, 1995.
- Mesaroš, Šandor: Položaj Mađara u Vojvodini 1918-1929. Novi Sad, 1981.
- Milutinović, Kosta: Vojvodina i stvaranje Jugoslavije. Historijski pregled, br. 3-4., Zagreb, 1961., 200-201. o, U.ö.: Vojvodina između Beograda i Zagreba. Starine, knj. 53., Zagreb, 1966, 341. o.
- Momčilo, Isić (szerk.): Srbi i Jugoslavija – Država, društvo, politika. Beograd, 2007.
- Nadveza, Branko: Srpska Radikalna stranka Milana Stojadinovića. Beograd, 2006.
- Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében. Budapest 2003. 397 427.o.
- Pavle, Šošberger: Jevreji u Vojvodini - Kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja. Novi Sad, 1998.
- Pejin Attila: A zentai hírlapok történeti bibliográfiája (1875-1962). Zenta, 2004. Az interneten is olvasható: <http://mek.niif.hu/01800/01856/01856.htm#7> (Letöltés ideje: 2010. március 17, 19:21)
- Pejin Attila: A zentai zsidóság története. Zenta, 2003.
- Pejin Attila: Zenta politikai élete (1867-1945). Zenta, 2005.
- Pekár Tibor: A szabadkai dalegyesület története. Szabadka, 2009. U.ö.: A zenekari muzsikálás kétszáz éve (1803-2003) Szabadkán. Szabadka, 2005.
- Petkovics Kálmán: A tizenennyolc nyárfa, Szabadka. 1970. (Petkovics e feldolgozása, három másik tanulmány keretében 1982-ben az újvidéki Fórum kiadásában is megjelent.)
- Popi, Gligor: Formiranje, razvoj i delovanje Rumunske stranke (1923-1929). Istraživanja, 3, 1974, 309-365. o.
- Popi, Gligor: Rumuni u jugoslovenskom banatu između dva rata (1918-1941). Novi Sad, 1976.
- Popov, Dušan: Srpska štampa u Vojvodini 1918-1941. Novi Sad, 1983.
- Popović, Nebojša: Jevreji u Srbiji 1918-1941. Beograd, 1997
- Popović, Olga: Stojan Protić i ustavno rešenje nacionalnog pitanja u Kraljevini SHS. Beograd, 1988.
- Rakić, Lazar: Jaša Tomić (1856-1922). Novi Sad, 1986.
- Rakić, Lazar: Radikalna stranka u Vojvodini 1902-1919. Novi Sad, 1983.
- Rakić, Lazar: Vojvodina u vreme stvaranja jugoslovenske države 1918. Beograd, 1988,
- Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet Európában a 19. és a 20. században. Budapest, 2004. 193-206 o.
- Ruszoly József: Dettre János és kora. Szeged, 1994.
- Simonyi Mária: A magyar politikai sajtó története 1918-ig a mai Vajdaság területén. Tóthfalu, 2003.
- Stajić, Vasa: Moje učešće u jugoslovenskom ujedinjenju. Spomenica oslobođenja Vojvodine 1918. Novi Sad, 1929
- Szalayné Sándor Erzsébet: A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században. Budapest 2003. 79-145 o.
- Szarka László: Nemzetállamok, kisebbségek az 1920-as években Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat 2008, 66-74 o.
- Tosić, Desimir: Demokratska stranka 1920-1941. Beograd, 2006.
- Vinaver, Vuk: Jugoslavija i Mađarska 1918-1933. Beograd 1971.
- Vinaver, Vuk: Jugoslavija i Mađarska 1933-1941. Beograd 1976.
- Žutić, Nikola: Ideologija jugoslovenstva i njeno raspadanje (1929-1939). Istorijski Glasnik, 1988/1-2. 63 – 91 o.

SAŽETAK

Istoriografija mađarske – srpske (jugoslovenske) istorije u periodu 1918–1929.

U svojoj studiji autor predstavlja mađarsku – srpsku (jugoslovensku) istoriografiju nastalu u istorijskom periodu u kojem je ona, iz političke predostrožnosti, marginalizovana.

U prvom delu autor daje pregled radova najznačajnijih srpskih, hrvatskih istoričara koji se bave istorijom jugoslovenske države, a koji su objavljeni u periodu 1945–1991, poseban osvrt i detaljni prikaz neizostavnih radova Ferda Čulinovića i pregled objavljenih dela koji se odnose na istoriografiju ovih prostora u poslednje dve decenije.

Nakon predstavljanja južnoslovenske istoriografije autor prelazi na relevantna dela mađarskih istoričara. Bavi se teorijom državnog uređenja, njenim funkcionisanjem i istorijom političkih partija, posebno se fokusirajući na južnoslovenske istoričare i ističući monografije i studije koje se bave istorijatom dveju najvećih političkih partija u Srbiji – Demokratske i Radikalne stranke.

U nastavku se daje pregled naučnih radova o vojvođanskim Mađarima sa akcentom na radove Janoša Čuke (Csuka János), Šandora Mesaroša (Mészáros Sándor) i Enike A. Šajti (Sajti A. Enikő). Povodom hronološkog pregleda istoriografskih izdanja iz pomenutog perioda autor ukazuje na činjenicu da se srpski istoričari decenijama nisu bavili manjinskim pitanjima, istovremeno pak konstatuje da se situacija u poslednjih petnaest godina u tom pogledu frapantno promenila. U radu autor daje detaljni prikaz prvih radova u tom pravcu, radova o Nemcima i Jevrejima koje su napisali istoričari Ljubodrag Dimić i Zoran Janjetović, zatim piše o mađarsko – jugoslovenskim diplomatskim odnosima, a govori i o monografijama koje se bave internacionalnom zaštitom manjina. Studija sadrži još i pregled radova o istorijatu štampe na srpskom i mađarskom jeziku i pregled najvažnijih istoriografskih publikacija u regiji koje se bave istorijom Bačke i Banovine uopšte.

SUMMARY

Hungarian and Serbian (Yugoslavian) historiography for the historical period from 1918 to 1929

The author presents Hungarian and Serbian (Yugoslavian) historiography in his study, for the historical period in which it was marginalized due to political precaution.

In the first segment, the author gives an overview of written work by the most significant Serbian and Croatian historiographers that wrote about the history of Yugoslavia and which have been published between 1945 and 1991. A detailed review of work by Ferda Čulinovića is given, as well as the review of published works connected to the historiography of this region in the last two decades.

After introducing the South Slavic historiography, the author moves to the relevant works of Hungarian historians. He engages into theory of state administration, its functions and the history of political parties, focusing on South Slavic historians and highlighting monographs and studies which refer to the history of the two biggest political parties in Serbia - Democratic Party and Radical party.

The review of scientific papers about Vojvodina Hunga-

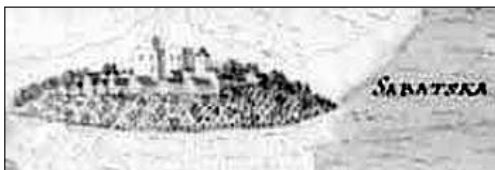
rians is given further, pointing out the works of Csuka János, Mészáros Sándor and Sajti A. Enikő. Regarding the chronological review of the historiographical publications from the period mentioned before, the author points out the fact that the Serbian historians haven't dealt with the topic of national minorities for decades, however he states that this has dramatically changed in the last fifteen years. The author further gives a detailed review of the first papers on that subject, papers about Germans and Jews which were written by the historians Ljubodrag Dimić and Zoran Janjetović, about diplomatic relations between Hungary and Yugoslavia and about monographs indulging in subjects about international protection of minorities.

The study contains the reviews of works about the history of printed material in Serbian and Hungarian language and review of the most important historiographical publications in the region regarding the general history of Bačka and Banovina.

Ljudevit Vujković Lamić

Prilog o subotičkim ulicama i njihovim nazivima¹

Razvoj naselja od koga će postati današnja Subotica počinje gradnjom utvrde, koju je već oko 1470. godine podigao Joannes Pongrácz, erdeljski vojvoda. U vrijeme boravka Turaka u ovim krajevima podignuta je utvrda na uzvišenju tj. pješčanoj dini između dviju močvara, predstavljajući važnu strategijsku točku, ne toliko radi obrane od napada, nego više kao odmoriste i polazište vojnika u pljačkaške pohode po bližoj i daljoj okolici.

Utvrda na veduti iz 1697.

Prve odluke i propisi o gradnji – razvoju utvrde donose se već tijekom 1780. god. kojih su se pridržavali sve do XIX. stoljeća kada se donose prvi građevinski propisi i pravilnici.

U ovoj utvrdi smjestili su se franjevci 1693. godine, koja je preuređena u crkvu i nastambu franjevac. Preuređena je tijekom 1723. godine u samostan, a od 1729. gradi se nova crkva koja je završena 1736. i posvećena je sv. Mihajlu Arhandelu. Tijekom više godina, crkva i samostan su nadograđivani i preuređivani, da bi 1907. konačno bio izgrađen još jedan (lijevi) zvonik, čime su ova crkva i samostan dobili današnji oblik.

Nesporna je činjenica da se u to vrijeme stanovništvo nalazilo razbacano po pustarama, a u vrijeme turskih pljačkaških pohoda krilo se po močvarama jer su turski vojnici silovali žensko stanovništvo i odvodili u ropstvo dio stanovništva, pogotovu djevojke i djecu. Život pod stalnom prijetnjom mučitelja i progonitelja bio je nesnošljiv. Poslije izgubljene bitke pod Bečom (1683.), te izgubljenih više bitki po Panoniji i istjerivanja iz Budimpešte (1686.), Turci dolaze do saznanja da će morati napuštati ove krajeve, nakon skoro punih dvije sto-

tine godina korištenja ovog teritorija. Turci su svoj bijes iskaljivali na siromašnom i nezaštićenom stanovništvu, koje bi se često razbježalo po močvarama i ritovima, odnosno po daljnjoj okolici (Bajmak, Miljkut, Ludaš i dr.).

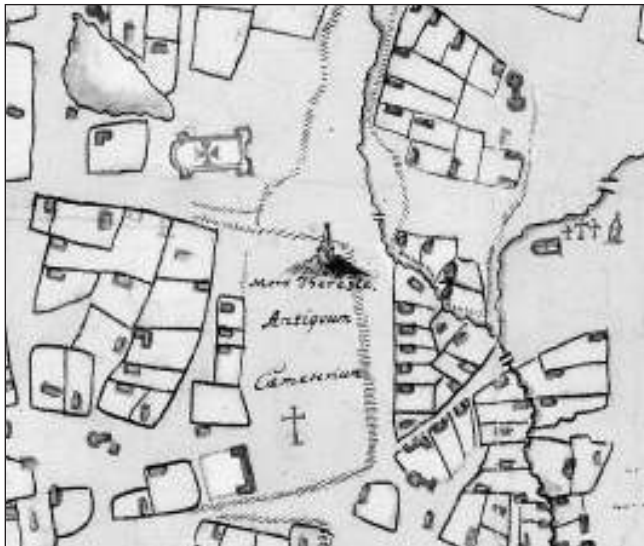
Razvoj utvrde uslijedio je poslije protjerivanja turske vojske, jer je sama utvrda bila mala, ograđena dvostrukim šancem. O veličini utvrde u prilog govori i činjenica da je prvo poznato groblje bilo veoma blizu, izvan utvrde, na prostoru na kojemu je kasnije podignuta kapela sv. Roke, u današnjoj ulici Matka Vukovića, nepunih dvije stotine metara od utvrde.

Grad se širi i raste tijekom dva stoljeća oko utvrde od novoformiranog centra, uzduž zrakasto raspoređenih prometnih pravaca, na osnovi prostornih inženjersko – tehničkih propisa od 1779. pa 1782. i nadalje. To je vrijeme kada se određuje središnje gradsko područje, kada se središte grada razdvaja od prijelaznih do prigradskih područja. To je vrijeme kada je Subotica podijeljena na četiri administrativna kvarta, a od početka XX. stoljeća teritorij grada dijeli se na deset kvartova. Razvojni dio estetskog – urbanog uređenja grada nastaje osnivanjem raznih gradskih, tehničkih, građevinskih odbora i komisija, koje donose građevinske pravilnike. Još 28. lipnja davne 1786. podnesen je Magistratu grada zahtjev s 21 pitanjem na koje Magistrat po 5. pitanju donosi odluku kojom će se izvršiti regulacija brojeva kuća te naziva. Moguće je da Magistrat o tome nije baš odmah vodio računa, ali je evidentno da je kraljevski komesar Joseph Gludovác naredio Magistratu da se zatrpaju rupe u ulicama u kojima se atmosferske padavine zadržavaju i preko tih rupa kola teško prolaze. Očito je da je kraljevski komesar Joseph Gludovác već pokušavao primijeniti zakonske regulative koje sa svojim iskustvom donosi iz prijestolnice Austro-Ugarske, odnosno Beča.

Prve karte na kojima se pojavljuju imena ulica potječu iz druge polovice XIX. stoljeća, a vezane su uz imena kraljevskih komesara koji su prvi donosili razne propise za

¹ O temi promjena naziva ulica u Subotici pisalo se do sada relativno mnogo, ali ipak nemamo ni jednu potpunu i temeljitu studiju koja bi odgovorila na sva pitanja iz tog područja. Ovim prilogom pokušava se dati samo skromni doprinos toj temi.

uređenje, imenovanje i druga pravila u pogledu održavanja uređenja ulica, a to su bili: Mihály Ūrményi (1782.-1788.), Joseph Gludovác (1788.-1790.), Ferenc Skultéti (1819.-1823.) i Pál Ötvös (1840.-1845.).

Isječak centra na karti inž. Kovatsa iz 1778.

Takvo uvođenje reda i propisa u tadašnjoj Subotici vidi se i u kasnijoj budućnosti, kada u Suboticu dolazi kraljevski komesar Ferenc Skultéti (1819.-1823.) te i on donosi prijedlog i upute u 18 točaka, među kojima je i uputa o potrebi uljepšavanja grada, uređenja ulica te održavanja reda i čistoće, kao i o sigurnosti na ulicama koja je, uz manje dopune, ostala na snazi kao Pravilnik o gradnji sve do 1861. godine.

Dio karte Subotice iz 1884.

Karta Vlassicha iz 1816.

U Subotici je već 1840. god. donesen prvi „Načelni urbanistički plan za najuži centar“ što se vezuje za dolazak izaslanog kraljevskog komesara Mihálya Ūrményija.

Pravilnici se mijenjaju i dopunjuju 1876. pa 1882. kada je premjer grada izvršio Mihály Könyves Tóth, a dane su i smjernice za Regulacijski plan po kojem se Subotica razvija sve do Prvog svjetskog rata. U Subotici se formiraju široke ulice, trgovci, parkovi, dječja igrališta, stvaraju se nove, reguliraju krive i neregulirane ulice, obavlja se ozeleljivanje, saniraju podvodni tereni itd. Na subotičke zgrade postavljene su prve ploče s nazivima ulica i trgova, koji su dobili imena istaknutih intelektualaca, umjetnika, državnika, javnih djelatnika i vojskovođa. Ovom prilikom korišteno je puno imena ljudi koji su sudjelovali u čuvenim okršajima 1848./49. godine te je tako zabilježen njihov značajan doprinos ovom gradu.²

Po osnovnom i etimološkom pojmu *ulica* je takva korisna prometna površina čija je površina predviđena za promet. Ulica ili put, može biti obična, javna, gradska ili čak i privatna. Širina ulice može biti različita i koristi se samo za običan promet u jednom smjeru, u dva smjera, široka, avenija sa i bez drvoreda i travnate površine, ovisno o koju svrhu se koristi i prilagođuje.

Najosnovnije mjerilo za put kojim se može prometovati običnim vozilom jest širina od oko 2,5 metra, a ovo mjerilo koliko-toliko vrijedi i danas, bez obzira na intenzitet prometa.³

Koliko je razvoj bio intenzivan vidi se na poznatoj karti Weinwurma iz 1799. godine čiji se original čuva u Budimpešti. Subotica je podijeljena na četiri kvarta s kućama koje nose brojeve, tako da nema naziva pojedinačnih ulica. Kuće imaju svoje brojeve po kvartovima.

Ferenc Skultéti, kraljevski komesar, boraveći u Subotici doprinio je mnogo na uređenju grada i samih ulica. Jedna od njegovih izdanih naredbi na sjednici gradskog Senata

² Po tumačenju autora arhiviste Gašpara Ulmera, 2001.

³ „Út – olyan közlekedést szolgáló terület, amelynek felületét e célra készítik elő. Az út lehet közút, városi út, magánút. Az utak szélessége a kocsiforgalom nagyságához igazodik. Egy kocsipályát 2,5 m szélességnek szokás számítani.“ Iz Pravilnika koji je donio kraljevski komesar Ferenc Skultéti.

bila je preporuka da kod otvaranja novih ulica treba paziti da one budu široke najmanje 10 hvati (18,96 metara)⁴.

Pri gradskom Senatu Subotice postojala je komisija za uređenje grada koja je bila osnovana još 18. srpnja 1820. godine u sastavu: gradski konzul Franjo Czorda, senator Josip Antunović, Matija Marković, Šimon Mukić, Stanislav Stipić (predsjednik *Izabrane opštine*) i Joseph Wüstinger, gradski građevinski inspektor.

Maria Theresiapolis (Subotica) 1788.

Centar Szabadka 1799.

Subotica u to vrijeme ima oko 4.000 kuća.

U Pravilniku o nogostupima decidirano je i jasno navedeno tko snosi troškove oko održavanja nogostupa, tj. da padaju na teret vlasnika kuće u I. kvartu, dok za nogostupe u II. kvartu 3/4 troškova padaju na teret vlasnika kuće, a 1/4 na teret grada. Ako vlasnik kuće plaća više od 12 kruna poreza oslobođen je troškova oko održavanja nogostupa.

Po istom propisu nogostupi ne mogu biti širi od četiri metra, niti uži od jednog metra. Tamo gdje postoji nogostup širi od dva metra vlasnik kuće snosi troškove održavanja samo do dva metra, a ostali dio pada na teret grada.

Još u ranije vrijeme određeno je šest glavnih ulica u unutrašnjosti grada – što je predstavljalo gradsku jezgru, da bi se isto razlikovalo od predgrađa. Ovaj četverokut nije ograničen nazivima ulica jer ulice još nisu imale nazive, već su navedeni vlasnici kuća na pojedinim lokacijama. U posljednje vrijeme dr. Viktorija Aladžić u svom je istraživanju uspjela rekonstruirati lokacije ovih kuća i odrediti nazive ulica unutar kojih se nalazila gradska jezgra. *Prostor između kuća Jánosa Varge, Katarine Steininger, Georga Sulca, Mátyása Kesthelyija, Stipana Stipića, Józsefa Balázsa, Józsefa Racsmányija, Pavla Vojnića, Adama Kulunčića, Sime Kovačevića, Antona Poljakovića, ud. Marjana Šišković, Ivana Mukića, Antona Saghmeistera, Arsena Krnajskog i natrag do kuće Jánosa Varge. Rekonstrukcijom i istraživanjem je utvrđeno da gradska jezgra počinje od današnjeg ugla ulice Đure Đakovića i Maksima Gorkog – do ugla s ulicom Braće Radić – ulicom Maksima Gorkog do ugla sa Zagrebačkom – Zagrebačkom preko Somborskog puta, Preradovićevom – do ugla Karađorđevog puta i Žarka Zrenjanina – ovom ulicom do Trga Oktobarske revolucije preko Trga sinangoge, ulicom Zmaj Jovinom do ugla Đure Đakovića te ovom ulicom natrag do ugla s ulicom Maksima Gorkog.*

I. kvart je omeđen ulicom od centra grada prema Segedinskom putu, današnjom Prvosvibanjskom ulicom – numerirane su kuće od 1 do 154,

U II. kvartu, koji je omeđen ulicama današnjom Prvomajskom i Beogradskim putem, nalaze se kuće s brojevima od 1 do 395,

III. kvart se prostirao između puta koji je vodio prema Paliću ispod današnjeg željezničkog mosta i puta koji je vodio prema Somborskoj kapiji, današnje ulice Matka Vukovića i Somborskog puta, s kućama koje nose brojeve od 1 do 195,

IV. kvart se prostirao između današnje ulice Matka Vukovića i Somborskog puta i Beogradskog puta, s kućama koje nose brojeve od 1 do 90 odnosno od 479 do 505, s pretpostavkom da nedostajuće brojeve nose kuće koje su udaljene od centra i ne nalaze se ucrtane na predmetnoj karti.⁵

Kao potvrdu raspodjele gradskog teritorija na kvartove – rajone, nalazimo podatak o podjeli gradske jezgre iz 1862. godine, koji prikazuje skoro identičan raspored kvartova u gradu koji je ostao do danas i to:

⁴ HAS, F:008. 9.B.55 od 11.7.1820.

⁵ Povjesničar Géza Vas rekonstruirao je raspodjelu kućnih brojeva koji su se koncentrično širili po kvartovima.

I.	KVART	s	508 kuća
II.	KVART	s	851 kućom
III.	KVART	s	899 kuća
IV.	KVART	sa	621 kućom
V.	KVART	s	1.053 kuće
VI.	KVART	sa	724 kuće
VII.	KVART	s	359 kuća
VIII.	KVART	s	519 kuća

Ukupno: 5.524 kuća

Na ovom prostoru u 5.524 evidentiranih kuća živjelo je 1862. godine ukupno 38.387 stanovnika, dok je na pustarama bilo još 3.256 kuća i salaša s 20.853 stanovnika. Znači, Subotica je imala 8.780 kuća s ukupno 60.040 stanovnika.

Rast broja stanovnika i kuća i razvoj grada tekao je permanentno, tako da je već 1890. g. u gradu evidentirano 5.708 kuća s 38.573 stanovnika, dok se na pustarama nalazilo 5.355 kuća s 34.410 stanovnika. Ovo su bile porezne evidencije onih stanovnika koji su plaćali porez na kuće.

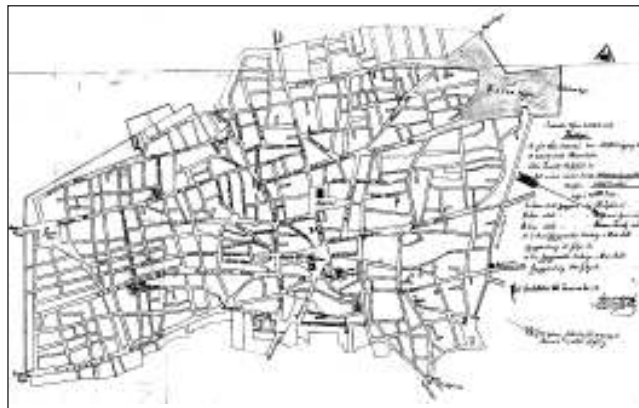
Kretanje broja stanovnika Subotice 1702.-2002.

Godina	Broj stanovnika
1702.	1.969
1751.	
1765.	9.556
1770.	9.840
1772.	10.364
1778.	21.471
1787.	20.708
1828.	34.258
1850.	49.958
1870.	56.816
1900.	82.835
1910.	93.232
1919.	101.286
1921.	90.961
1931.	100.058
1961.	111.030
2002.	150.534

Sredinom XIX. stoljeća János Skultéti, kraljevski komesar, radi lakšeg evidentiranja, počinje s naimenovanjem prvih ulica u središtu grada. Prvi podaci o nazivima ulica pojavili su se kada je Namjesništvo Ugarske zatražilo od Gradskog vijeća 28. veljače 1832. g. da se obavi premjeranje pašnjaka i travnatih terena, izvrši pošumljavanje radi povezivanja pijeska vijavca, odnosno, da se odrede nazivi ulica, brojevi kuća, da se groblja premjeste izvan gradskih šančeva, ulice popločaju na raskrižjima i da se javni putovi redovito održavaju. Inače, iz godine 1789. postoji kod Gradske uprave i prvi plan Subotice izrađen po inž. Gabrijelu Vlašiću.

Prvi podaci o popločavanju gradskih ulica potječu iz 1878. godine, kada su popločane prve ulice: Peštanski,

Halaški put, od gradskog trga do Zemunica. Tijekom dvije godine popločani su još Segedinski, Somborski i Petrovaradinski put (danas Ulica Braće Radić), te još nekoliko gradskih ulica u središtu grada. Glavni trg ispred današnjeg glavnog – svečanog ulaza u Gradsku kuću prema ulici Dimitrija Tucovića popločan je 1879. godine.

Središte Subotice 1868. godine s nazivima ulica

Nazivi ulica su tijekom oko 150 godina mijenjani nekoliko puta, noseći snažne ideološke poruke svoga doba. To se vrijeme može podijeliti na sljedeća razdoblja:

- I. razdoblje do završetka I. svjetskog rata (1918.)
- II. razdoblje od 1918. do 1941.
- III. razdoblje od 1941. do 1945.
- IV. razdoblje od 1945. do 1960/2.
- V. razdoblje od 1962. do današnjih dana, kada dolazi do naglog razvoja grada. Subotica se širi na sve strane, nastaju nova satelitska naselja i otvaraju se nove ulice na periferiji.

U daljnjem razvoju grada, poslije završetka I. svjetskog rata, 1920. godine, donesena je odluka da se grad oslobodi

Subotica, 1936.

di svega što podsjeća na bivšu državu Austro-Ugarsku. Gradski senat je odlučio da se svim nazivima ulica u gradu i okolici daju srpsko-hrvatski nazivi, u skladu s poviješću i kulturom južnoslavenskih naroda.

Iste godine naimenovan je inž. Kosta Petrović za glavnog inženjera, a kasnije i za šefa građevinskog odjela u Subotici. On je aktivno i značajno sudjelovao u preimenovanju ulica u Subotici.

U vremenu poslijeratnog zanosa, ujedinjenja i stvaranja Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije, pored imena zaslužnih vojnih osoba, književnika i znamenitih ličnosti, za pojedine ulice koriste se i prozaična imena, pa tako imamo nazive: *Cvjetna, Čemerna, Čudna, Dedina, Dolnja, Ključeva, Kriva, Majčina, Mača, Mila, Mirna, Otvorena, Prava, Ravna, Sitna, Seoska, Slijepa, Stara, Tijesna, Tiha, Uska, Usporedna, Varoška, Vesela, Zavojna...*

Nakon okupacije Subotice, u travnju 1941. godine, skoro sve ulice dobivaju svoje stare nazive koje su nosile u Ugarskoj sve do kraja I. svjetskog rata, ali, naravno, aktualni režim po političkom stavu, daje značajnijim ulicama ili trgovima i nazive fašističkih vođa – Hitlera, Hortyja, Ribbentropa i sl. Pored toga, davana su i imena: *Alig* (Jedva), *Anyós* (Svekrvina ulica), *Barna* (Smeđa), *Béke* (u. mira), *Bimbó* (Pupoljak), *Bojtár* (Pastirova u.), *Csöp* (Kap u.), *Dallos* (Ulica pjesme), *Darab* (Komad u.), *Divat* (Ulica mode), *Epres* (Jagodna), *Hideg* (Hladna), *Hosszú* (Duga), *Keskeny* (Uzana), *Kormos* (Čadava), *Kötő* (Vezna ulica), *Kürt* (Ulica trube), *Láng* (Plamena u.), *Nap* (Sunčeva u.), *Néma* (Nijema) *Nyíl* (Ulica strijele), *Sajtó* (Ulica tiska), *Szellő* (Ulica povjetarca), *Szives* (Ljubazna), *Szúk* (Uska), *Tollas* (Perjana), *Torma* (Ulica hrena), *Tölcsér* (Ulica lijevka), *Tömlő* (Mijeh ulica), *Tört* (Lomljena), *Tuba* (Ulica tube), *Somlyék* (Ulica Šomljek), *Süveg* (Ulica šešira), *Vak* (Slijepa), *Verem* (Ulica jame), *Világos* (Svijetla), *Zárt* (Zatvorena), *Zivatar* (Pljusak), *Zsák* (Slijepa), ali postoje i *Appostol* (Apostolova), *Galamb* (Golubova), *Gém* (Ulica čaplje) *Gólya* (Rodina), *Hattyú* (Labudova), *Madár* (Ptičja), *Nyúl* (Zečja) *Pille* (Leptirova), *Sas* (Orlova) i *Tigris u.* (Tigrova).

Nazivi ulica u središtu grada, 1943.

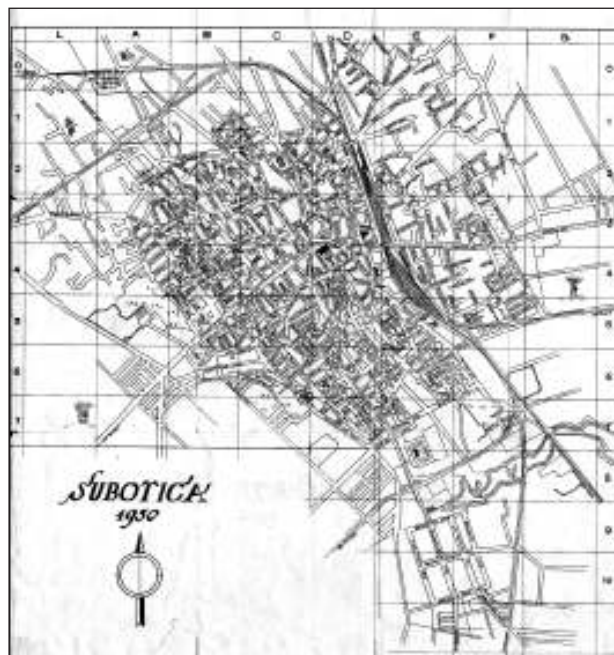
U razdoblju poslije konca 1944. godine nazivi ulica imaju jasno izražen komunistički, odnosno socijalistički

karakter. Pored imena književnika i značajnih ličnosti, ulice nose imena heroja i revolucionara. Neke svoj naziv nose po zanatu i zanimanju, poput *Činovnička, Čipkarska, Invalidska, Republikanska, Radnička, Udarnička, Vinogradarska* ili *Zadrugarska*.

Svaka ulica ima svoju povijest, važne objekte i položaj i prema njima dobivaju svoje ime ili ime neke važne ličnosti (književnika, generala, državnika i sl.), a neke imaju i više imena jer su mijenjale imena iz povijesnih ili društveno političkih razloga. Rijetko se događalo da je neka ulica zadržala svoje prvotno ime. U vrijeme poslije II. svjetskog rata, u Subotici je karakteristično da niti jedna ulica nije zadržala svoj prvotni naziv od početka dodjele imena do danas, bez obzira je li nosila obilježje bilo kog političkog režima ili osobe iz ranijih epoha.

Kao osnova za usporedbu naziva ulica uzeta je karta koja se nalazi u prilogu knjige Blaška Vojnića, *Subotica juče i danas*¹ iz 1950. godine i predmetom je usporedbe u smislu promjena naziva unatrag do prvih početaka davanja naziva ulica. Ova karta grada Subotice ima na popisu 374 imena.

Gradski se prostor u poslijeratnom razdoblju naglo širio i broj ulica se povećavao. Ulice nose nazive koji se nisu naročito mijenjali, međutim, nekim su ulicama u posljednjem razdoblju ipak mijenjani nazivi, već prema određenim aktualnim političkim zbivanjima.

Subotica, 1950.

Korjenita promjena se događa u vrijeme nakon 1950. godine kada se ulice vode abecednim redom po prezimenu i imenu raznih ličnosti, dok se na karti iz 1963. godine pa nadalje, sve do današnjih dana, ulice vode u registru ulica po imenu i prezimenu.

U razdoblju sve do danas Subotica je nastavila širenje stvaranjem satelitskih, mikro naselja, tako da 2011. godine, po popisu iz *Ureda za biračka pitanja*, u Subotici imamo čak 1.265 ulica, od čega 31 ulica nema naziv, ali ima redni broj (Nova...).

¹ Blaško Vojnić, *Subotica juče i danas*, Subotica 1950.

Uporedni nazivi ulica tokom perioda 1962 (1950) – 1868.

BAZA	1950 (1962/3)	1941/2	1921/28	1915	1884	1878	1874	1868
A								
E4F4	Abraševića K, Radnička	Vak Battyán	8. Nova	-	-	-	-	-
C2	Acél Henrika	Epres	Dudov prilaz	Dudov prilaz	-	Körmös	Körmös	-
F3	Adi Endre	Ady, Bocskay	Tiršova	-	-	.	.	.
D4	Agina	Bajza	Agina	Bajza	-	Biró	Biró	Antal
B4	Albanska, Alibunarska	Vert	Albanska Vo(e)rt	Vert	-	Vert	-	-
D4	Albina, Albe Malagurskog	Albina, Liszt	Albina	Albina	-	-	-	-
DE6	Antunovićeva, B.Rajića	Mária, Gazdag	Rajićeva,	Mária, Gazdag	Mária, Gazdag	Magas, Gazdag	Határ, Magas,	Gazdag
E6	Atanacković Bogoboja	Szives	Slovačka	Szives	Szives	Szives	-	-
E1	Avalska, Aralaska	Vasutas	Avalska	-	-	-	-	-
B								
A34	Babić Ljube(K.Š.Đalskog)	Erdélyi	Osječka	Erdélyi	Erdély	Erdélyi	-	-
CB5	Bačka	Lázár	Bačka	Lázár	Lázár	Vég – Árvár	Vég	-
D4	Badalićeva (H.Badalića)	Asztalos	Badalićeva	Asztalos	Asztalos	Asztalos	Asztalos	Astalos
CD4	Bajči Žilinskog (E.B.Žil.)	Anyós	Skadarska(Cerska)	Anyós	Anyós	Kigyó	Kigyó	-
EF6	Bajnatska	Alsó-Alsó sánc	Dolnja	Alsósánc	Sáncz – Alsó	Sáncz	Sáncz	Sáncz
C56	Banatska	Dárda	Banatska	Dárda	Dárda	Dárda	Dárda	-
F23	Banijska	Cserkész,						
		Balassy Balint	Radićeva	-	-	-	-	-
C4	Bašićeva, Ptujaska	Basityé, Hadik	Bašićeva	-	-	-	-	-
E1	Baštovanska	Nagyszombat,						
		Ajtói, Dürer	4.Nova	-	-	-	.-	-
E45	Bečejska	Becsejszka,						
		Szent Margit	Bečejska	-	-	-	-	-
D1	Ber Imre, Sunčana, 88.Nova	Fadrusz	13. Nova	-	-	-	-	-
F5	Bihačka	Csetnicska,						
		Délvidek	Četnička	-	-	-	-	-
F10	Bikovačka (Ilindenska)	Békova út	Bikovački put	-	-	-	-	-
E4	Bistrička	Semmelweiss	Bistrička	-	-	-	-	-
E2	Biterman Karolja	Himfy	Vočna	-	-	-	-	-
D4	Bledska	Zárt	Bledska	Zárt	Zárt	Zárt	Zárt	Zárt
D45	Bogovićeva	Vatha, Kinizsi	Bogovićeva	Vatha, Kinizsi	Vatha, Kinizsi	Szende, Ghiczi	Derítő, Szende	-
B56	Boškovićeva	Király	Boškovićeva	Király	Király	Király	Király	Király
C2	Botićeva (L.Botića)	Baka, Lovas	Botićeva	Lovas	Baka, Lovas	-	Lovas	-
E67	Bračuljević Lovre	Darab, Csantavéri	Botićeva	Čantavirska	Csantavéri	Csantavéri	Darab, Csantavéri	-
B3C3	Braće Majera	Kovács	Gabrićeva,					
			Madžarska	Kovács	Kovács	Hangász, Kovács	Hangász	-
D45	Braće Radića	Wesselényi	Paje Kujundžića	Wesselényi	Wesselényi	Béres, Péteri ut	Béres, Pétervári út	Pétervári út
D01	Braće Sudarević	--	Sunčana	-	-	-	-	-

D5	Brlić Ivane Maž.	Újvilág	Dunavska	Újvilág	Újvilág	Újvilág	Újvilág	-
D45	Brozova (Ivana Broza)	Zöld – Tompa	Brozova	Tompa	Zöld	Mérleg, Könyves	Zöld	Zöld Könyvköt
D0	Bukovac Vlahe	Nevtelen	Veleška	-	-	-	-	-
C7D6	Bunjevačka (I.Antunovića)	Jenő	Bunjevačka	Jenő	Jenő	Pacséri Határ	Pacséri Határ	-

C

C6	Cankareva	Madár	Skenderova	Madár	Madár	Pinty	Pinty	-
D4	Cara Dušana	Egressy	Cara Dušana	Egresy	Egresy	Úri	Úri	-
D23	Cara Lazara	Szemere	Cara Lazara	Szemere	Füszfás	Teleki, Füszfás	Füszfás	-
C23	Celovečka	Jakab, Lakatós	Ostojićeva	Jakab, Lakatós	Jakab	Kakas, Lakatós	Lakatós	-
A3B3	Cesarec Augustina	Klapka	Streljačka	Klapka	Hornyák sor	Hornyák sor	-	-
C6D6	Crnogorska, Ivangradska	Benedek	Crnogorska	Benedek	Benedek	Benedek	Benedek	-
C1D2	Crnojevićeva	Csernovics	Crnojevićeva	Csernovics	Csernovics	Séta, Szerb-Ratz	Séta	-
A3B3	Crvenoarmijski put (15.Maj)	Bajai út	13. Novembra	Bajai út	-	-	-	-
D1E1	Cvijićeva (J.Cvijića)	Nagyszombat	Cvijićeva	-	-	-	-	-

Č

D5E5	Čapajeva	Gém, Plebánia	Plebanijska	Gém, Plebánia	Gém, Plebánia	Plebánia	Plebánia	-
A2	Čavoljska	Császár	Čavoljska	-	-	-	-	-
D5E6	Češka (Lajoša Joa)	Tompa, Forrás	Češka	Forrás	Tompa, Forrás	Könaves, Limbusz	Könyves	Takács
E5	Čevapović Grge	Szük	Stara	Szük	-	-	Szük	Szük
A2	Čikerijska	Kuruc	Čikerijska	-	-	-	-	-
A2B2	Čikoš Bele	Vörös kereszt	Milanova	Vörös kereszt	Vöröskereszt	Vöröskereszt	Vöröskereszt	-
C2	Čilag Karolja	Zrinyi	Tesna	Zrinyi	Zrinyi	Zrinyi	Zrinyi	-
E45	Činovnička, Bolmanska	Csáky	Činovnička	-	-	-	-	-
E5	Čipkarska, Učka	Maszna, Munkás	Maszna	Maszna	-	-	-	-
D0	Čordaški put, J.Mikića	Csordaközi u.	Udarnički put, Vinogradska cesta, Paralelni	Tehéssorda, Párhuzamos	-	-	-	-

D

C5	Daničićeva (Đ.Daničića)	Sisak	Daničićeva	Sisak	Sisak	Sisak	Sisak, Ingoványos	Sisak
B4C4	Dimitrov Georgija	Köteles	Miška Prčića	Köteles	Köteles	Vizi-Köteles	Vizi	-
B4	Dinarska	Dömjen	Dinarska	Dömjen	Dömjen	Dömjen	Dömjen	Dömjen
B4	Dizdareva, Ištvana Lukača	Sas	Dizdareva	Sas	Sas	Ambrus	Ambrus	Oskola
B2	Dobanovački Paje	Sipos-Gulyás	Vedra-Natalijina	Gulyás	Gulyás	Gulyás	Gulyás	-
D7	Domjanić Dragutina	Pallos	Ciglarska	Hös	-	-	-	-
F3	Dobojska	Hubay	Dobojska	-	-	-	-	-
F 10	Dobrojević Plate	Akácfa-Akacia	Jugoslovenska	Agácza	-	-	-	-
B3C3	Doža Đerđa	Köhid	Kvaternikova	Köhid	Köhid	Köhid	Köhid	-
F5	Dravska	Attila	Dravska	-	-	-	-	-
CD7	Drinska	Vitéz	Drinska	Vitéz	-	-	-	-
B4	Držić Marina	Lehel	Zagorska	Lehel	Lehel	Lehel	Calazantius	Füszfa
D0	Dugović Titusa	Erdész	Šumska	-	-	-	-	-

C5 F3	Dulićeva, Sitnička Dundićeva	Páva Menhely, Honvéd	Sitna Vesnićeva	- -	- -	- -	- -	- -
D								
D34 B6C7	Đure Đakovića Đakovačka (Đakovska)	Kálay, Horti Mikl.út Béke	Ivana Antunovića Đakovačka, Negotinska Sokolska	Kállay Béke	Kállay -	- -	- -	Partos -
CD4 F3	Đenerala Drapšina Đoni Geze, Ferenc Kíša	Kazinczy Vojvogyánszka, Munkácsy	Sokolska Vojvođanska	Kazinczy -	Kazinczy -	Gombkötő -	Gombkötő -	Gombkötő -
D6	Đurđinska	Zivatar	Đurđinska, Bitoljska	Zivatar	-	-	-	-
E								
D3 F2	Engelsova Evetovićeva, Heroja Pinkija	Czorda Bodog, Sipos Mikszáth	Paje Dobanovačkog Evetović Bele	Sipos -	Sipos -	Képezde -	Birsza -	Sipos -
F								
C34 E6 AB3 D7 AB4	Felegijeva (T.Felegija) Fermendžin Euzebija, Borska Matina Fijan Andrije, Cetinjska Fra Grge Martića, Idrijska Fruškogorska	Mihály Matina Dallos Néma András	Gimnazijska Matina Cetinjska Fra G.Martića Fruškogiorska	Mihály - Dallos Néma András	Mihály - Dallos Néma András	- Veréb Dallos Néma Alajos	- - Dallos Néma Alajos	- - - - -
G								
B4 B2 E9 B45 B4 D4 BC56	Gajeva (Lj.Gaja) Gal Ferenc (F.Gala) Glišić Milovana Gogoljeva Golubova Gorička, Esperanto Gundulićeva	Bethlen Iskola Pandur Tél- Nyár Galamb Vachot Árok, János, Nap	Gajeva Narodna Žuta Savska Golubova Gorička Gundulićeva	Bethlen Iskola - Tél- Nyár Galamb Vachot Árok, János, Nap	Bethlen Iskola - Tél- Nyár Galamb Vachot Árok, János, Nap	Sörház Kereszt, Kapcza - Jámbor Galamb, Rostas Timár Nap, Gáti, Topolyai	Sörház Kereszt - Jámbor Galamb Varga Gáti, Topolyai	Sörház Kereszt - - - - -
H								
D3 B3 C45 FG5	Hadžićeva (A.Hadžića) Hajduk Veljka Harambašićeva Hedrih Karolja	Gerő Kapás Mikes, Antal Kozsárszka, Börgyár	Hadžićeva Hajduk Veljka Harambašićeva Kožarska	Gerő Kapás Mikes, Antal -	Gerő Kapás Rákoczy, Antal -	Lúd Kaps Rákoczy -	Lúd Kaps Rákoczy, Süveg -	- - - -

E7	Hercegovačka	Töltés	Hercegovačka	Töltés	Töltés	Töltés	Pétervári út	-
A2B3	Hranilovićeva	Kürt	Hranilovićeva	Kürt	Kürt	Kürt	Kürt	-
D2E2	Hrastova	Tölgyfa, Mákk	Hrastova	Hrastova	-	-	-	-
EF5	Hrvatska, F.Šopena	Hrvátszka, Sz.Gelért	Hrvatska	-	-	-	-	-
C5	Hvarska	Sziget	Hvarska	Sziget	Sziget	Hüves	Sziget	-
I								
D7	Ignjatović Jaše	Szvékla, Szitya	Svetla	Svetla	-	-	-	-
F4	Igrališna, R.Končara	Apród, Kaponyai	9. Nova	-	-	-	-	-
F910	Ilić Vojislava	Szigetvári	Prava	Szigetvári	Szigetvari	Szigetvari	-	-
BC2	Ilirska	Tuba	Ilirska	Tuba	Tuba	Tuba	Tuba	-
C5D4	Invalidska, Delnička	Leány	Manastirska	Leány	Leány	Leány	Szüz	-
EF6	Istarska	Divat	Istarska	Divat	Divat	Lapos	Lapos	Módi
D4	I.G.Kovačiča	Lenkey	Dunav.art.puka	Lenkey	Lenkey	Kossuth	Szalay	-
EF6	Ivanić Ivana	Vadász	Bosanska	Vadász	Vadász	Eperfa	Eperfa	-
C4	Ivanji Istvana	Lonovics	Đačka	Lonovics	Lonovics	Szappanyos	Szappanyos	-
E0	Ivić Šime	Fácán	Ivićeva	Ivićeva	-	-	-	-
DE7	Izvorska	Sziváci u,Mlakai u.Sirotinjska	Kisköz	Kisköz	Mlakai	-	-	-
J								
D7	Jadranska	József	Jadranska	József	József, Tök	Mézes	Mézes	-
A3	Jagićeva	Klára	Jagićeva	Klára	Klára	Klára	Emlék	-
EF4	Jakšićeva	Jaksityeva, Turul	Jakšićeva	-	-	-	-	-
B6	Jarnević Dragojle	Kéri	Negotinska	Kéri	-	-	-	-
D5	Josićeva (P.Josića)	Hattyú	Josićeva	Hattyú	Hattyú	Hattyú	Hattyú	-
C34	Jožefa Atile	Vukovics, Harmat	Vukovićeva	Harmat	Vukovich, Harmat	György, Harmat	György, Harmat	György, Harmat
F10	Jugoslovenska	Zimonyi út	Čanatavirska, Jugoslovenska	Csantavéri	Zimonyi	Zimonyi	Zimonyi	-
B5C4	Jugosl. Nar.armije	Zombori, Rákoczy	Somb.put, Prestol.Petra.	Jelačićeva	Rákoczy	Zombori ut	Zombori út	Zombori
C2	Jugovićeva, Braće Jugović	Erdő	Jugovićeva	Erdő	Erdő	Erdő, Zsido	Zsido	-
D5	Jukićeva, Sonje Marinković	Katona	Jukićeva	Katona	Katona	Eres, Katona Bert	Mély, Katona B.	-
CD5	Jurićeva, Mornarska	Jurityeva, Grof	Jurićeva	-	-	-	-	-
E5	Jurjevska, D.Mišovića	Gábor	Jurjevska	Gábor	Gábor	Gábor	Gábor	-
K								
B45	Kaićeva, Gostivarska	Hajdú	Kaićeva	Hajdú	Hajdú	Hajdú	Hajdú	-
B2	Kalmar Jenea	Lajos	Vinogradska	Lajos	Lajos	Sándor	Sándor	-
C5	Kanizlić Antuna, Brodska	Majcsina, Lapos	Majčina	-	-	Fordult	-	-
F7	Karagić Luke	Hunor	Zadnja	Zadnja	-	-	-	-
AB23	Karađordev put	86.gyalogezred, Tököly, Halasi út	Save Tekelije	Tököly út	Halasi út	Pesti út	Pesti út	-
D3	Karadžićeva	Szalai László	Karadžićeva	Szalai	Szalai	Aranykereszt	-	-
F5	Karas Vjekoslava	Nagyváradi	-	-	-	-	-	-

B4	Karlovačka	Tömlö	Karlovačka	Tömlö	Tömlö	-	-	-
C6	Kerska, Kolubarska	Kérszka, Fráter	Kerska	-	-	-	-	-
F012	Kireški put, Kireška	Kiskörösi, Körösi	Kireški put	-	Körösi	-	-	-
E23	Kizur Istvana	Bittó tabornok, Hiador	Kireški put	-	-	-	-	-
D6	Kninska	Vak	Kninska	Vak	Vak	Vak	Vak	-
D2	Kočić Petra	Jukcs	Ključeva	Kulcs	Kulcs	Lakat	Lakat	-
E4	Končar Rade	Kaponyai út	Teretna	-	-	-	-	-
FG12	Konjički put, Partizanskih baza	Honvédi ut	Konjički put	-	-	-	-	-
E1	Kopačka, Mišarska	Feszty	-	-	-	-	-	-
E6	Kopilović Stipana	Nyil	Kriva	Kriva	Nyil	Nyil	Nyil	-
B5	Kopitareva	Albert	Kopitareva	Albert	Albert	Albert	Albert	-
F3	Kopunovičeva, A.Aškerca	Tindy-Csók	Kopunovičeva	-	-	-	-	-
E5	Koruška	Zsák	Koruška	Zsák	Zsák	Teréb	Zsák	-
D1	Kosovo polje, Kosovska	Garai tér	Kosovo polje	Garai tér	Vágohid tér	-	-	-
C2	Kostić Laze	Viola	Ružina	Viola	-	-	Viola	-
F3	Kostolanji Deže	Bleszák, Zichy	Blesakova, Lapassionaria	-	-	-	-	-
D45	Kozarac Josipa	Kalapos	Vlaška	Kalapos	Kalapos	Kalapos	Kalapos	-
B34	Kragujevačka, Kragujevačkih žrtava	Herceg	Kragujevačka	Herceg	Herceg	Herceg, Csik	Herceg	-
B34	Kranjčević Silvija	Tigris	Školska	Tigris	Tigris	Bajusz	Kéz	-
A4	Krekova (G.Kreka)	Máté	Krekova	Máté	Máté	Ábel	Károlyi	Károlyi
C12	Kučera Otona	Pál	Severna	Pál	Pál	-	-	-
B3C3	Kuhačeva (F.Kuhača)	Gáspár	Kuhačeva	Gáspár	Gáspár	Gáspár	Gáspár	-
C6	Kukuljević Ivana	Apostol	Varaždinska	Apostol	-	-	-	-
D23	Kumanovska	Gerő	Kumanovska	Gerő	Ugro, Gerő	Gujás	Gujás	-
D5E5	Kumičićeva (Eugena Kum.)	Dezső	Kumičićeva	Dezső	Eres, Dezső	Miatyank, Kereszt	-	-
F910	Kutuzova (Gen.Kutuzova)	Szélső	Kutuzova	Szélső	-	-	-	-
D6	Kvarnerska	Sömlyék	Kvarnerska	Sömlyék	Sömlyék	Sömlyék	Sömlyék	-
L								
D4	Lanji Endre (E.Lanji)	Lehár	Gen. Milutinovića, Krupeževićeva	-	-	-	-	-
D1	Lazarević Laze	Orbán	Makedonska	Orbán	-	-	-	-
C4	Laze Mamužića	Péter	Laze Mamužića	Péter	Péter	Szélés	Péter	Szélés
D3	Lenjinov Park	Gróf Stomm, Mária Ter. park	Park kralja Petra	Mária Terezija park	Rogina bara	Vasút tér	Vasút tér	-
E5	Lička	Szőllő	Lička	Szőllő	Szőllő	-	-	-
D12	Lisinskijeva, V.Lisinskog	Vágohid, Paganini	Lisinskijeva	Paganini	Vágohig	Vágohid	Vágohid	-
D4	Lole Ribara, I.L.Ribara	Tompa	Poštanska, Gen.Nedića	Tompa	Tompa	Mérleg	Mérleg	Könyvkötő
F5	Lošinjska	Gázgyár	Lošinjska	Gázgyár	Palicsi út	-	-	-
B4	Lučić Ivana, Han.Lucića	Hold	Mariborska	Hold	Hold	Evet, Bruno	Virág	-
CD5	Ljubljanska	Zászlós	Ljubljanska	Zászlós	Zászlós	Zászlós	Zászlós	Zászlós

B2 DE23	Mađarska, Gorenjska Majakovskog, V.Majak.	Felsőszánc Piukovityéva, Gárdonyi	Lamićeva	Felsőszánc	Felsőszánc,	Putris, Vándor	-	-
DE012 C4D4	Majšanski put Maksima Gorkog	Ágnes,Majsai ú. Damjanich	Piukovićeva Majšanski put Vilsonova	Majsai út Damjanich	Majsai út Damjanich	Ágnes, Majsai út Korhaz, Kazinczy,	Ágnes-Majsai út Korház, Kazinczy,	-.
C5 B3	Mandić Mije, M.Mandića Manojlovićeva	Süveg Dér	Mandićeva Seoska	Süveg Dér	Süveg Dér	Süveg Turi, Dér	Süveg Dér	-
E3 A4	Marije Vojnić Tošinice Marka Kraljevića	Vojnics Maria Huszár	M. Vojnić Tošinice - Marka Kraljevića	- Huszár	- Huszár	- Dobos	- Dobos	-
E4F5	Marković Svetozara	Markovityéva, Hunyadi	Marković Svetoz.	-	-	-	-	-
E567	Marksov put	Zentai út	Marković Svetoz. Senčanski put, Put Oslobođenja	- Zentai út	- Zentai út	- Zentai út	- Zentai út	-
E10F9 A3	Marodić Aksentija Marulić Marka	Frangépan Thurzó	Glavna Požeška	Frangépan Thurzó	- -	- Almási sor	- -	-
E56 BC3	Masarikova Matavulj Sime	Hosszú-Molnár Legény, Levente	Masarikova Momačka	Hosszú, Molnár Bercsényi	Hosszú, Molnár Választo,Bercsányi	Hosszú Ótemető, Vatu,	Hosszú Választo, Aranyos,	- Ótemeto, Aranyos
D6 E6 D7	Matijevićeva, 8.marta Matković Nikole Matoševa	Illés Nyil, Csákány Csemerna, Püspök	Matijevićeva Mala Čemerna, Ugarnička	Illés Csákány Nös	Illés Csákány -	Illés Csákány -	Illés, Sohaj Csákány -	- -
B4 E5 D01	Mažuranićeva Medulićeva Merković Josipa	Biró Tanító Őz	Mažuranićeva Tanító -	Biró Tanító -	Biró Tanító -	Biró, Csáky -	Biró -	Biró -
B3 E4	Mešterhazi Kalmana Meštrovićeva	Szép Mucsi telep, Kapisztrán	Skopljanska Meštrovićeva	Szép -	Szép -	Szép -	Fütyös -	- -
C2 A34 B3 EFDG3	Mickijević Adama Mičurinova, Baj.vinog. Mihanovićeva, Antuna Mih. Mikićev put, M.Pijade	Mila, Rivid Nyugati sánc Imre Szegedi út	Mila Ravna Mihanovićeva Daničićeva, Palički put	- - Imre Szegedi út	- - Imre Szegedi út	- - Bajor -	- - Imre -	- - -
E56	Milanković Ivana	Ferenczi	Drndićeva, Draškovićeva	- Ferenczi	- Ferenczi	- Ferenczi	- Ferenc	- -
F3 B23 B2	Milašinova, S.Kovačevića Miletić Svetozara Milko Izidora	Hetvezér Gyula Bojtár	Milašinova Miletićeva Voćarska	- Gyula Bojtár	- Gyula Bojtár	- Óvari, Gyulay Béla Korcsma	- Gyulai -	- -
C56 C2D2	Milodanović Kalora Miloša Obilića	Berzsenyi Homoki, Bognár	K.Milodanovića K. Milodanovića	Berzsenyi Homoki, Bognár	Berzsenyi Homoki, Bognár	Daru, Purstár Homoki, Bognár	Sárvár Homoki, Bognár	- -
C5D5 D2	Milutinović Ivana Mitrović Ratka	Zimonyi út Dudás	Beogradski put Mitrovačka	Zimonyi út Dudás	Zimonyi út Dudás	Zimonyi út Dudás	Zimonyi út Dudás	- -
D5 A2 A2B3 C6	Mlinkova, Roke Šimokovića Modrošić Blaža, Metohijska Mokranjčeva, Stev. Mokranj. Moravska	Szellő Bajnok Pénzes Alajos	Mlinkova Otvorena Mokranjčeva Moravska	Szellő Bajnok Pénzes Alajos	- - Pénzes Alajos	- - Pénzes Alajos	- - Pintér -	- -

C3	Moskovska, 10.oktobra	Rudics	Baruna Rudića,					
B4	Mostarska	Fecske	Krupeževićeva	Rudics	Rudics, Séta tér	Szécsényi	Szécsényi	Szécsényi
E5	Mrazovićeva	Hideg	Mostarska	Fecske	Fecske	Muszka	-	-
			Mrazovićeva	Hideg				
N								
FG4	Natoševićeva,	Natosevityeva,	Natoševićeva	-	-	-	-	-
	Đorđa Natoševića	Hungaria						
F7	Nenadović Ljube	Fényes, Nyár	Zasebna	-	-	-	-	-
B5C4	Neorčić Staniše	Éva	Devojačka	Éva	Éva	Éva	Éva	-
C4	Nikole Kujundžića	Miklós	Nikole Kujundžića	Miklós	Miklós	Miklós	Nándor	-
D7E6	Nikolićeva, Nade Dimić	Beszédes, Kertész	Nikolićeva	Beszédes, Kertész	Beszédes, Kertész	Beszédes, Fötös	Beszédes, Füves	-
B3	Niška	Vida	Niška	Vida	Vida	Vida	Vida	-
C2	Novosadska	Töcsér, Töcsér	Novosadska	Töcsér	Töcsér	Töcsér	Töcsér	-
D4	Nušić Branislava	Szerdahelyi, Blaha	Pozorišna,					
			Kazališna	Szerdahelyi	-	-		
A2B3	Neretvanska	Csikós	Neretvanska	-	-	-	Tobias	-
F45	Njegoševa	Kassai	Njegoševa	-	-	-	-	-
O								
C5D6	Obradovićeva, Dositejeva	Zarándok	Obradovićeva	Zarándok	Zarándok	Zarándok	Hagyú	-
F4	Ognjanova, Marije Kiri	Korona	Ognjanova	-	-	-	-	-
DE7	Opatijska	Teglás	Opatijska	Teglás	Teglás	Teglás	Teglás	
C5D5	Orešković Marka	Balogh, Dugovics	Dulićeva	Balogh, Dugovics	Balogh, Dugovics	Hold, Dulics	Balogh, Hold, Daru	-
D45	Orfelin Zaharija	Lengyel	Topnička	Lengyel	Lengyel	Keskeny	Plato	Jakab
D3	Osme brigade, Nušićeva	Szerdahelyi	8.pešadijskog puka	Szerdahelyi	Szerdahelyi	-	Szegedi út	-
D2	Ostojić Tihomira, K.Racina	Dávid	Užička	Dávid	Dávid	Dávid	Dávid	-
P								
E4	Pap Pala, Novatorska	Vám palota	Carinska	-	-	-	-	-
E910	Paču Jovana (J.Pačua)	Orgona	Zapadna	Orgona	-	-	-	-
B56	Paje Bačića, Jablanička	Hatvani	Paje Bačića	Hatvani	Hatvani	Hatvani	Hatvani	-
B45	Palmotićeva, Marije Bursać	Stáció, Barna	Crnkova	Stáció, Barna	Stáció, Barna	Barna	Barna	-
D3	Pančevačka	Szondi	Pančevačka	Szondi	Szondi	Templom	-	-
E3	Parčetićeva, Ante Parčetića	Madách	Parčetićeva	-	-	-	-	-
B56	Pardićeva, F.Kljajića	Pardics	Pardićeva	Pardics	Pardics	Párduc	Párduc	-
D3	Partizanska	Virág	Knjaza Mihajla	Virág	Virág	Szerb	Rózsa	-
F7	Pavić Mirka	Gim	Zakopna	-	-	-	-	-
E2	Pavlovačka	Kupetzky	Pavlovačka	-	-	-	-	-
C5	Pariske komune	Juranich	Mukićeva	Juranich	Juranich	Szegfü	Szegfü	-
E6	Pavleka Miškine	Teréz	Plinarska	Teréz	Teréz	Márkus, Teréz	Mukuc	-
E7	Pazinjska, Pazinska	Pártosi	Pazinjska	Pártosi	Partos	Gödrös	-	-
E01	Pčelina, Zvornička	Csokonai	XIV Nova	-	-	-	-	-
CD5	Perčićeva, Ustančka	Vatha, Béla	Perčićeva	Béla	Béla	Sáfrány	Sáfrány	Sárkány
B3	Perković Luke	Sajtó, Csikós	Neretvanska	Sajtó, Csikós	Sajtó, Cikós	Csikós	Zsák, Csikós	-

C23	Peštalčić Grge	Tiszta	Vardarska	Tiszta	Tiszta	Gondos	-	-
E5	Petrova, Bož. Adžije	Károly	Petrova	Károly	Károly	Táncos	Táncos	-
C34	Petefi Šandora	Petőfi Sándora	Trumbićeva	Petőfi	Petőfi	Petőfi	Pésti út	Pésti út
C2	Petrović Dušana	Forgo	Slepa	Forgo	Forgo	Láb	-	-
B4	Pirotska	Bálinth	Pirotska	Bálinth	Bálinth	Bálinth	Bálinth	-
C23	Plesković Luke	Piros	Cvetna	Piros	Piros	Pipa	Pipa	-
C1D2	Plitvička	Garai	Plitvička	Garai	Garai	Hunyadi	Hunyadi	-
E2	Poljska, S.Kovač	Szabdság.Hétvezér	Milašinova	-	-	-	-	-
C2D1	J.Popović Sterije, Sterijina	Puskás, Fenyves	Valjevska	Puskás, Fenyves	Puskás, Fenyves	-	Puskás, Lisztés	-
D5	Potočka, Strumička	Magas	Potočka	Magas	Magas	-	Fagyos	-
B2	Požarevačka	Oldal	Požarevačka	Oldal	Oldal	Oldal	Oldal	-
B2	Praška	Prágai hid	Praška	Prágai hid	Prágai hid	Prágaihid, Hegyesi	Pragái hid, Hegyesi	-
C4	Preradovićeva	Vörös Marthy	Preradovićeva	Vörös Marthy	Vörös Marthy	Zöld koszorú	Zöld koszorú	Zöld koszorú
D6E5	Prešernova	Csurgo-Salamon	Prešernova	Cigány, Csurgo, Salamon	Csurgo, Szabad, Salamon	Csurgo, Szabad, Salamon	Csurgo, Szabad-Salamon	-
C12	Prica Ognjena, O.Price	Herceg, Kelet	Šabačka	Kelet	Kelet	Vastag, Pap	Vastag	-
C5	Prilepska	Ambrus	Prilepska	Ambrus	Ambrus	László	-	-
E4	Princip Gavrila	Gavrilovityeva, Fejedelem	Gavrilovićeva	-	-	-	-	-
DE2	Prizrenka	Anonymusz	Prizrenka	-	-	-	-	-
D1E0	Prokopčanji Toše, Servo Mihalja	Bánky	Tvornička	-	-	-	-	-
D4E5	Prvomajska	Folyó, Kölcsey	Scotus viatora	Kölcsey	Folyó, Kölcsey Vizi	Vörös Marthy, Viz Folyó	Voros Marthy Takács	Szécsi
E3	Pupinova, M.Pupina	Pupinova, Benczúr	Pupinova	-	-	-	-	-
R								
C5	Radakova, Unska)	Radák	Radakova	Radák	Radák	Rák	Rác	-
B45	Radičević Branka	Dobó	Branka Radičevića	Dobó	Dobó	Dobó, Oszlop	Közép	-
C45	Radnić Mihajla	Horvát	Kosovska	Horváth	Horváth	Horváth, Sás	Horváth, Sás	Horváth, Sás
E5	Radonjić Novaka	Szimina, Mandula	Simina	-	-	-	-	-
B4	Reljkovićeva	Golya	Reljkovićeva	Golya	Golya	Kis	-	-
D3	Republikanska, Kidričeva	Kossuth	Kralja Aleksandra	Kossuth	Kossuth	Kossuth	Kossuth	-
C67	Rokina, Ibarska	Zsigmond	Rokina	Zsigmond	-	-	-	-
C45	Romanijska	Majláth	Pletikosićeva	Majláth	Majláth	Rósz	Kálmán	Rózs
B3	Rudnička	Tollas	Rudnička	Tollas	Tollas	Tollas	Tollas	-
B4	Ruska, Irišskog venca	Bernáth	Ruska	Bernáth	Bernáth	Bernáth Árok	Árok	-
B4	Radnička	Üzletvezető	Radnička	-	-	-	-	-
S								
BC4	7 Julia, Kotorska	Katalin	Kotorska	Katalin	Katalin	Temesvári, Varju	Tömösvári	-
D7	Senjska	Pille	Senjska	Pille	Pille	Pille	Pille	-
B2C12	Sep Ferenc	Felsősánc	Dudova	Felső sánc	Felső sánc	Vándor	Putris	-
D12	Sibinjanin Janka	Nándor	Kalimegdanska	Nándor	Nándor	Szöllő	Szöllő	-
C3	Sienkijevića	Géczi, Gréczi	Sienkijevića	Gréczi	Gréczi, Bert.	Gréczi	Gréczi	Gréczi
E3F23	Singerova	Botond	Singerova	-	-	-	-	-

C6	Skenderbegova	Szkenderbeg	Skenderbegova	Szkenderbeg	Szkenderbeg	Csiz	Csiz	-
D67	Skerlićeva	Sándor	Skerlićeva	Sándor	Sándor	Szarka	Szarka	-
D0	Skladišna, Makarska	Ströbl	-	-	-	-	-	-
F4	Slovenska	Bátory	Slavenska	-	-	-	-	-
B4	Smederevska	Dömjen	Smederevska	Dömjen	Dömjen	Dömjen	Dömjen	-
B2	Sobonje Bertalana	-	Sekina	-	-	-	-	-
D2	Sremac Stevana	Keskeny	Kruševačka	Keskeny	Keskeny	Szél	Keskeny	-
D56	Sremska	Bimbó	Sremska	Bimbó	Bimbó	Bimbó	Bimbó	-
F45	Srpska, I.srp. ustanka	Szerb, Felvidék	Srpska	-	-	-	-	-
D2	Stalačka	Kormos	Stalačka	Kormos	Kormos	Kormos	Kormos	-
D7	Stantić Đure	Toldi	Bakarska	Toldi	-	Vángora	Vángora	-
D2	Stanković Bore	Berkes	Jagodinska	Berkes	Berkes	Garay	Garay	-
B23	Stipe Grgića	Kálmán	Stipe Grgića	Kálmán	Kálmán	Alajo,Bodri, Orosz	Orosz	-
C3	Stipić Laze	Uszka, Tünde	Uska	-	-	-	-	-
CD3	Subote Vrlića	Dombos	Usporedna	Dombos	Dombos	Dombos	Dombos	-
D5	Sučićeva, Luke Sučića	Ács	Sučićeva	Ács	Ács	Ács	Ács	Ács
B3	Svačićeva, PetraSvačića	Béla	Svačićeva	Béla	Béla	Pápai	Béla	-
F2	Svetosavska, A.Aškerca	Csok,Tinody	-	-	-	-	-	-
Š								
E2F2	Šantićeva	Santityeva, Miaszonyunk	Šantićeva	-	-	-	-	-
F5	Šarčević Boze	Kard	Šarčević Boze	-	-	-	-	-
D4	Šenoina	Bem	Augusta Šenoe	Bem	Bem	Bem	Mernök	-
B4	Šibenička	Nyul	Šibenička	Nyul	Nyul	Nyul	Nyul	-
F7	Šimić Antuna	Fényes	Zračna	-	-	-	-	-
D6	Šimunović Dinka	Török	Moskovska	Török	Török	Búza	Basa	-
C45	Šokačka, Vrdnička	Varga	Šokačka	Varga	Varga	Bojnisz	Varga	-
D4	Štosova, Pavla Štosa	Árpád	Štosova	Árpád	Árpád	Árpád	Árpád	-
D4	Šrosmajerova	Eötvös	Šrosmajerova	Eötvös	Eötvös	Deák tér	Deák tér	Oskola tér
B34	Šumadijska	Mélykuti	Šumadijska	Mélykuti	Mélykuti	Mélkuti	Mélkuti	-
T								
C2	Tamiška	Percz-Tört	Tamiška	Tört	-	-	Pertz, Görbe	-
F2	Tančić Mihalja, Dolenjska	Szabolocska	Srednja	-	-	-	-	-
C5	Tavankutska	Csöpp	Tiha	Csöpp	Csöpp	Csöpp	Zavar	-
E1	Telč Ede	Josika	-	-	-	-	-	-
E23F2	Teslina	Arany János, KöményZsigmond	Teslina	-	-	-	-	-
D0	Timočka	Tölgyfás	Timočka	-	-	-	-	-
D23	Tolbuhinova, Bose Miličević	Barros tér, Barros	Đeneral Milojevića	-	-	-	-	-
C3	Tolstojeva	Odor	Tolstojeva	Odor	Odor	Odor	Odor	-
F4	Tomićeva	Tomityeva, Tisza	Tomićeva	-	-	-	-	-
D1	Tonč Gustava	Telep	Zatorena	-	-	-	-	-
B23	Travnička	Torma	Travnička	Torma	Torma	Fenyves, Sáros, Torma	Sáros	-

F45	Trebinjska	György	Trebinjska	-	-	-	-	-
D3	Trg.Cara Jovana	Teleki, Muszolini tér	Trg Fra Jese	Teleki tér	Teleki tér	Teleki tér	Teleki tér	Teleki tér
C3	Trg 29. novembra	Raktár, Jókai, Ciano ter	Zmaj Jove trg	Jókai út	Jókai út	Eötvös út	Eötvös út	-
B5	Trg Ćirila i Metodija	Baromvasár, Disznovasár Gabona tér	Vašarište, Žitni trg	-	-	-	-	-
D6	Trg Hrvatskog sabora	Szent Rokus tér	Trg sv. Roke	Szent Rokus tér	Sz.Rokus tér	Sz.Rokus tér	Sz.Rokus tér	-
BC4	Trg kralja Tomislava	Arany János tér	Trg kr.Tomislava	Arany János tér	Arany Janos té	Baraomfipiac	Pesti út	-
D4	Trg Staljina, Košut Lajoša	Herriot, Csokonai Hitler tér	Trg slobode	Csokonai tér	Fötér	Korpapiac	Haltér	Haltér
D4	Trg Lazara Nešića	Hunyadi, Horty Mikol tér	Trg voj. Putnika	Hunyadi tér	Hunyadi	Csokonai-Hunyadi	Andrassy tér	Ezredesi tér
D3	Trg Maršala Tita,	Szent István tér	Karadžorđev trg	Szent István tér	Sz. István tér	-	Föter	Föter
C3	Trg Republike	Szecsény tér	Zrinjski trg	Szecsény tér	Szecsény	Szecsényi, Séta tér	Magyar tér	Séta tér
E6	Trg Paje Kujundžića	Szent György tér	Trg sv. Đurđa	Sz.György tér	-	Sz. György tér	-	György ter
D4	Trg Puškina	Széna tér, Bíró Antal tér	Trg Baruna Tenka	Obilićev venac	Bíró Antal tér	Bíró Antal tér	Széna tér	Széna tér
A3	Trg Veslina Masleše	Bethlen tér, Bajai út	Gajev trg	Bajai út	Bajai út	-	-	-
E0	Trifković Koste	Öntöde	Livnička	-	-	-	-	-
B3	Triglavska	Verem	Triglavska	Verem	Verem	Túró- Zsák	Szövet	Solti
C4	Trg žrtava fašizma	Felix-Teréz tér	Trg Ćirila i Metoda	Teréz tér	Teréz tér	Teréz tér	Teréz tér	Teréz tér
E7	Trščanska	Nádasdy	Trščanska	Nádasdy	Nádasdy	Alsó	Rövid	-
C3	Tucović Dimitrija	Batthány	Pašićeva	Batthány	Batthány	Petőfi	Petőfi	Sz. János
B2	Turska, Andrije Štampara	Űrge	Turska	Űrge	Űrge	Űrge	Űrge	-
U								
D012E3	Udarnički put, Put Jovana Mikića	Parhuzamosút, Gyoni	Paralelni put	-	-	-	-	-
C3	Ukrajinska, B. Krsmanovića	Turr István	Terezejina	Turr István	-	-	-	-
D0	Uskoković Milutina	Prohászka, Puspök Legelo	Pored Pašnjaka	-	-	-	-	-
V								
C2	Valjevska	Fenyves, Puskás	Valjevska	Fenyves	Fenyves	?	Lisztes	-
C6	Vali Đule	Csudna, Kun	Čudna	-	-	-	-	-
B3	Vareška, Varoš	Bárány	Varoška	Bárány	Bárány	Bárány	Bárány	-
D3	Vase Stajić	Erzsébet	Boška Vujića	Erzsébet	-	-	-	-
B4	Vasiljević Žarka	Dedina-Apát	Dedina	-	-	-	-	-
B6C6	Velebitska, V.Đanića	Bosnyák	Velebitska,	Bosnyák	-	-	-	-
E9F9	Verušićka	Knézits	Verušićka	Knézits	-	-	-	-

B4 F3	Veselinović Janka Vidovdanska, J.Kraša	Veszela, Vig Aranyos, Kisfaludy	Vesela Vidovdanska	-	-	-	-	-
B5 C2 E01	Vilov Stipana Vinkovačka Vinogradska, I.Nova	Harászti Csillag Bertok	Celjska Vinkovačka Vinogradska, I.Nova	Harászti Csillag	Harászti Csillag	Harászti Kereszt	Harászti	- - -
D6 C5 CD6 D4 E6F6 B4 D34 D0E0 B4 D3 C4	Viška Višnjić Filipa Vladimira Gortana Vladimira Nazora Vojnić Luke, Dalmatinska Vojnička, S.Šumanovića Vojnovićeva, I.Vojnovića Vrančić Antuna Vraz Stanka Vujićeva, B.Vujića Vuković Matka	Köttő Jásina, Sziget Lilliom, Hadnagy Megyeri, Göring László Alig, Albert Lendvay Csikéri, Csiszári Tóth Láng Deák	Viška Jašina Vidakovićeva Manojlovićeva Dalmatinska Vojnička Vojnovićeva Čistisarska Murska Železnička Jelačićeva	- Kőto, Nemes - Lilliom, Hadnagy Megyeri László Alig Lendvay - Tóth Láng Deák	- Köttő, Nemes Sziget Lilliom, Hadnagy Megyeri László Alig Lendvay - Tóth Láng Deák	- Hiszek Sziget Lillom, Hadnagy Könyök Kereng - Kádár - Tóth Tyük Deék	- Hiszek, Kiváló Sziget Lilliom, Hadnagy - - - Hiádor - Tóth Tyük Zombori út	- - - - - - - - - - Zombori út
Z								
D6 E3 C45 D2 B56C56	Zadarska Zadrugarska, Arandelovačka Zagrebačka Zajčeva, I.Zajca Zelić Bele, Palmotrićeva	György Lányi Pázmány Ikra Kör-Kozma	Zadarska - Zagrebačka Zajčeva Palmotićeva	György - Pázmány Ikra Kör, Kozma	György - Pázmány Ikra Kör, Kozma	Dömsödy - Aranyszarvas Partos Cserép, Kozma, Sütő Cserép	Dimsödy- - Aranyszarvas Partos Odri, Sütő	- - Aranyszarvas - Kozma
E6 C45 C3D3	Zetović Ivana Zlatarićeva Zmaj Jovina	Világos Mátyás Jókai	Zavojna Zlatarićeva Zmaj Jovina	Világos Mátyás Jókai	Világos Mátyás Jókai	Világos Tiszta Paplanys, Raktár	Világos Tiszta Pásztory, Eötvös, Raktár	- - -
C3 BCBC C6	Zrenjanin Žarka Zrinjsko Frankopanska Zvonimirova	István Magyar Mirna, Csendes	Petrogradska Frankopanska Mirna	István Magyar -	István Magyar -	Lázár, Bárány, Csillag, Magyar -	István Lázár Magyar -	- - -
Ž								
C6	Župančić Otona	Pipa	Ivanova	Pipa	Pipa	Barna	Bard	-

ÖSSZEFOGLALÓ

Értekezés Szabadka utcáiról és azok elnevezéseiről

Szabadka utcaelnevezéseit tartalmazó első térképek a XIX. század első felében készültek. Ebben a periódusban királyi biztosok hozták meg a városrendezéssel kapcsolatos első szabályzatokat és előírásokat.

Az utcák elnevezése attól az időtől a mai napig sűrűn változtak. A csatolt táblázatos kimutatás által betekintést nyerhetünk az utcák 1868-1962 közötti periódusban történő névváltozásaiba.

ZUSAMMENFASSUNG

Beitrag zur Geschichte der Strassen und ihrer Namenänderung

Die ersten Mappen mit Strassenamen der Stadt Subotica sind in erster Hälfte des XIX. Jahrhunderts entstanden. In diesem Zeitraum wurden die mit der Stadtregelung zusammenhängenden Vorschriften von den Kommissären eingeführt.

Bis heute sind die Strassenamen sehr oft geändert. Die beigelegte Tabelle ermöglicht den Einblick in die Strassen-namenänderung zwischen den Jahren 1868-1962.

Stevan Mačković,
arh. savetnik

O analitičkim inventarima fonda F. 47 Senat grada Subotice

U Istorijskom arhivu Subotica u zadnjim desetlećima, obavljali su se poslovi arhivističke obrade i izrade analitičkih inventara za 27 fondova i zbirki. Broj onih izrađenih je naravno daleko veći od broja onih koji su publikovani odnosno štampani.¹ Prvenstveno su se obrađivali fondovi iz ranijih perioda, sa građom na stranim jezicima, latinskom i nemačkom, ali ne samo oni. Tako je, pored sumarnog inventara velikog upravnog fonda *F. 47 Senata grada Subotice* koji ima 1824 jedinica, za pojedina odeljenja rađeno i na analitičkim inventarima.

Ovaj rad je pokušaj da se bez ulaženja u teoretsku raspravu o analitičkim inventarima predstavi dosadašnja praksa i rezultati našega Arhiva u domenu njihove izrade na primeru odabranog fonda.

Od samog ulaska u novu jugoslovensku državnu zajednicu, na teritoriji Bačke, Banata i Srema, vladala je mešavina zakona i perioda Monarhije i onih iz nove Kraljevine. U administrativnoj praksi gradskih vlasti, zadržane su osnove kancelarijskog poslovanja iz ranijeg vremena. Bila je praksa da se vodi jedan zajednički delovodnik u koji su upisivana sva akta koja su razvođena po odeljenjima, a koja su bila označavana rimskim brojkama od I do XXIV. To je nastavljeno sve do 1932. godine, od kada svako odeljenje dobija svoj zaseban delovodnik i druge pomoćne knjige, indekse, itd.

Delimično vođeni upravo i tim razlozima, koji istraživačima otežavaju brzo i lako pronalaženje traženih predmeta, arhivistima je određeno da započnu sa radom na izradi analitičkih opisa za pojedina odeljenja. Tako su od polovine devedestih do danas analitičke inventare dobila odeljenja:

- *Ured Velikog beležnika* (1919-1925)
- *Gradska kapetanija* (1919-1924)
- *Ekonomsko odeljenje* (1919-1941)
- *Gradski Fizikat* (1919-1935)

U ovome radu pokušaću predstaviti, sumirati i dati presek dosada obavljenih poslova takve vrste.

Odeljenje: Ured Velikog beležnika (I, II, III, IV) (1921-1925)

Odeljenje pod nazivom *Ured Velikog beležnika* postojalo je u periodu 1919-1931. godine. Sačuvana građa sastoji se od 4 knjige i 48 arhivskih kutija. U *Uredu velikog beležnika* pod rimskim oznakama I rešavani su opšti administrativni predmeti, oni u vezi sa raznim odlukama gradske uprave, promene prezimena ili vere, zavedeni su gradonačelnički periodični izveštaji koje je on u ime čitave gradske uprave podnosio Proširenom senatu,² ali i predmeti u vezi sa popisima stanovništva,³ pitanja javne bezbednosti,⁴ te oni koji se odnose na naredbe, rešenja, okružnice i druge vrste dopisa viših organa vlasti.⁵ U okviru te grupe, ističu se molbe stranaka za odobravanje održavanja kulturno umetničkih događanja odnosno korišćenje gradskih prostorija u te svrhe.⁶

¹ U našoj ediciji *Naučno informativna sredstva* izašlo je do sada pet svesaka.

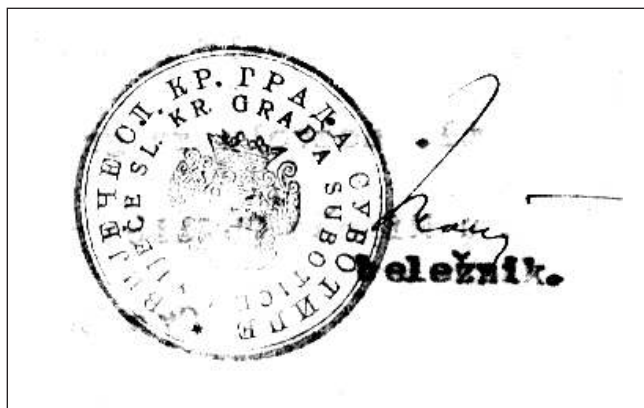
² Istorijski arhiv Subotica (IAS), F. 47 I 13/1920.

³ IAS, F. 47, I 22/1919.

⁴ IAS, F. 47, I 18/1919.

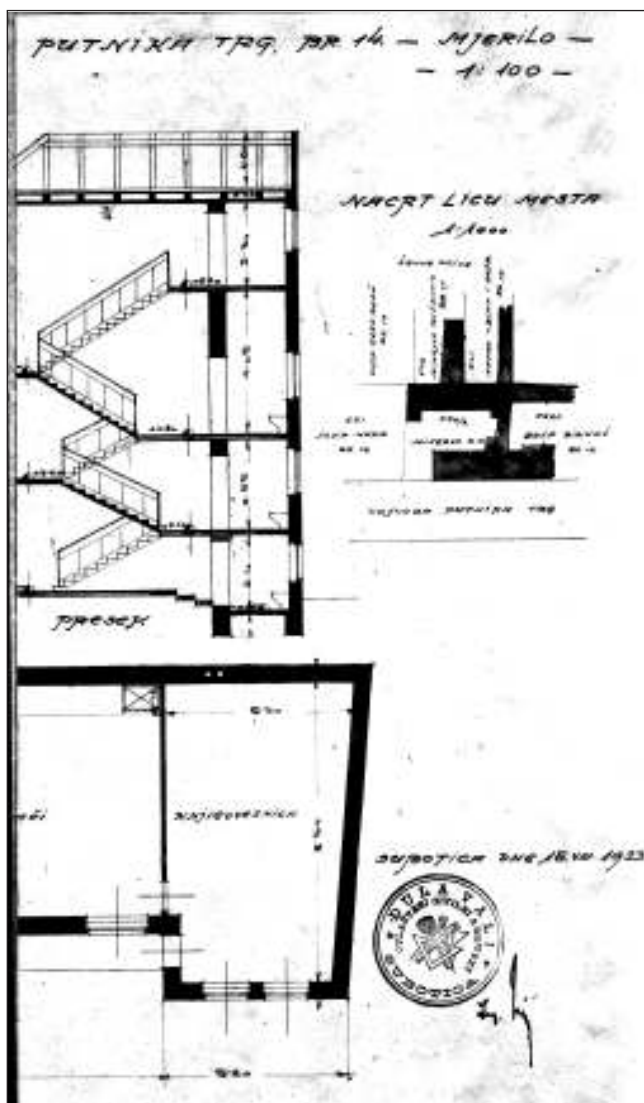
⁵ Npr. F. 47, I 48/1920. Rešenje Ministarstva unutrašnjih dela (25.4.1920) o postavljenju dr Vranje Sudarevića umesto dr Stipana Matijevića, na mesto gradonačelnika sa županskim pravima.

⁶ IAS, F. 47 I 36 /1919.

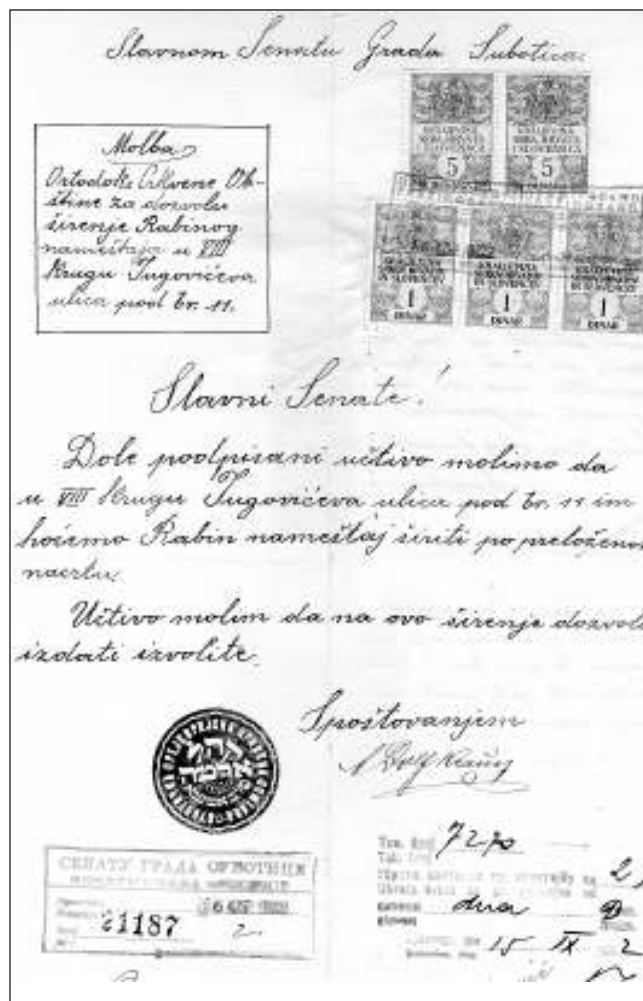
Pod oznakama II rešavalo se o kulturno - prosvetnim i školskim predmetima, radu prosvetnih društava i udruženja, školarinama, održavanju školskih objekata,⁷ itd.

Pod rimskim oznakama III radilo se o građevinskim predmetima, izdavanju odobrenja za gradnju, useljavanje u gotove objekte i sličnom. Tako je sačuvan niz predmeta

IAS, F:47. III 766/1923

kojima Ministarstvo za agrarnu reformu daje kućišta u Aleksandrovu za gradnju novih kuća. U tim predmetima, mere za površinu su izražavane u kvadratnim hvatima (1 kv. hvat = 3,6 m²). Po važećem gradskom *Grđevinskom pravilniku* bilo je dozvoljeno da se i nove kuće grade od nabijene zemlje ili čerpića, te je bio izdat vrlo veliki broj dozvola upravo za takvu vrstu gradnje.

IAS, F:47. III 704/1922

Rimske oznake IV su nosili predmeti u kojima se rešavalo o pitanjima *krštenica* tj. izdavanju uverenja iz matičnih knjiga, zavičajnosti, nadležnosti i sličnom. Uslovi da lica dobiju zavičajnost u Subotici su bili definisani još mađarskim zakonom, paragrafom 6, 10. zakonskim članom XXII iz 1866. godine. Njime je određeno da se zavičajnost stiče ako je lice određeni period snosilo opštinske terete.

Na čelu *Ureda* nalazio se u prvim poratnim godinama dr Lazar Oršić (Orčić). Nakon njega na položaju *Velikog beleznika* nalazio se Franjo Vukić.⁸

I *Ured Velikog beleznika* nalazio se u centru gradske uprave u Gradskoj kući, na prvom spratu. Pored glavne kancelarije velikog beleznika sa 4 zaposlena, obuhvatao je

⁷ IAS, F. 47 II 106/1919

⁸ Franz Mayer je bilo njegovo pravo ime koje menja 1919. godine. Rođen je 29.IV 1890. u Dubrovniku. Bio je rimokatolik. Od maja do novembra 1924. zauzima položaj Velikog kapetana, da bi sa tog mesta postao Veliki beleznik i v.d. gradonačelnika.

i veliku pisarnicu – sa 9 zaposlenih, senatski eksibit sa 5, gradsku arhivu sa 4 i urudžbeni ured sa 3 zaposlena.

Analitičke opise predmeta kao i registre za *Ured velikog beležnika* sačinio je Stevan Mačković, danas arhivski savetnik. Izrada analitičkih opisa je započela 2005. godine. Opisi su odmah unošeni u računar i paralelno određivani pojmovi za prateće registre, predmetni i imenski. Pravljen su celine – sveske, koje bi odgovarale štampanoj verziji brojem odnosno obimom stranica. Od druge sveske su izrađivani i geografski registri.

Analitički opisi predmeta se sastoje, što se vidi iz prvog opisa, od rednog broja - **1.** u levom gornjem uglu, koji je veza sa brojem označenim u registrima, za njim sledi - oznaka fonda i signaturskog broja F: 47 I 4/1919. a ispod njih sledi opis sadržaja predmeta, u desnom uglu je - **1:1, m.** oznaka jezika na kojem je dokumenat pisan i broja listova u predmetu. Posebno je naznačeno ako postoje prilozi – npr.: **Prilog:** list *Sloboda*, Novi Sad, od 22.6.1919.

Primer:

1. F: 47 I 4/1919.

Rešenje segedinskog suda od 26.12.1918. godine, u predmetu uvrede časti dr Jako Fišera, za koje je optužen dr Jene Ač (Ács Jenő). Tužitelju je naloženo da podnese potvrde da nije član Municipalnog pravnog odbora, nego samo subotičke *Štedionice* i još nekih drugih subotičkih deoničkih društva.

1:1, m.

2. F: 47 I 5/1919.

Molba datirana 20.11.1918. godine, Istvana Drola (Droll István), majora, za prijem u zavičajnu vezu.

1: 2, m.

3. F: 47 I 6/1919.

Molba Teze Pukec (Puketz), „zabavilje” (vaspitačice u obdaništu), za odobrenje bolovanja, obrazloženo lekariskim uverenjem.

1:2, m,s.

Odeljenje: Fizikat (XXI, IX) (1919-1935)⁹

Gradski fizikat (1919-1931/1935) je jedno od manjih odeljenja Senata. U kancelarijskom poslovanju do 1932.

godine nosilo je rimske oznake XXI a nakon toga do 1935. oznake IX. Građa je preuzeta 1959. godine od *Higijenskog zavoda* u obimu od 19 knjiga (delovodnici, indeksi, registar babica i dece za vakcinisanje; imenik lekara i zubotehničara, kao i evidencija prostitutki). Od spisa sačuvane su samo dve kutije dokumenata sa 196 predmeta pisanih na srpskom i mađarskom jeziku. Analitički inventar sačinjen je 1996. god. uz imenski i predmetni registar. Odeljenje Gradskog fizikata sadrži dokumente u vezi sa gradskom sanitarnom službom, izveštaje o zdravstvenom stanju građana, pojavi zaraznih oboljenja i uklanjanju njihovih uzroka, kontroli higijenskih uslova u kojima građani žive i preventivi, vođenju evidencije o prostitutkama na području grada i dr.

Od postojećih zdravstvenih ustanova spominju se bolnice, apoteke, ambulate, bakteriološka i epidemiološka stanica, *Dom narodnog zdravlja* i sanitetske ustanove. Bolnica se vodi pod više naziva: *bolnica rezervista*, *Gradska bolnica*, *Gradska javna bolnica* i *Gradska zarazna bolnica*. Još 1919. god. Ministarstvo narodnog zdravlja šalje dopis u kome se kaže da treba otvoriti dvadeset ambulanti za venerične bolesti i da treba osnovati bakteriološke stanice.¹⁰ Ali u 1923. god. to Ministarstvo produžava rok za smeštaj bakteriološkog zavoda i hemijske stanice na deset godina.¹¹ Par godina kasnije Senat tvrdi da grad ima bakteriološku i epidemiološku stanicu¹² ali da se pseći mozgovi zaraženi besnilom prevoze u bakteriološke zavode van grada.¹³ Jedna od zdravstvenih institucija bio je i *Serološki zavod u Subotici* (otvoren za veterinarske potrebe), čije je osnivanje odobreno od strane Ministarstva poljoprivrede i voda.¹⁴ Još je 1919. god. po okončanju ratnih sukoba predlagano da se u *Bezeredijevoj kući* u Harambašićevoj ulici br. 2 otvori ordinacija za lečenje siromašnih i bolesnih od grudobolje i veneričnih bolesti. Deset godina kasnije službeno se predlaže da se u *Bezeredijevoj kući* otvori *Dom narodnog zdravlja*.¹⁵ Gradski fizikat je dostavio spisak sanitetskih ustanova Subotice i dao je proračun izdataka za zdravstvo u 1930. godini.¹⁶ Od apoteke u spisima se spominju dve: *Ilešova apoteka*¹⁷ i apoteka na Paliću.¹⁸ Od postojećih aparata korišćenih u zdravstvu, spominju se samo dva: Rendgen i dezinfekcioni aparat. Dr Karlo Herman je odobrio da se u Beč odnese radi opravke deo Rendgen aparata,¹⁹ a Senat je naredio popravak dezinfekcionog aparata i krova nad njim u 1925. godini.²⁰ Iz spisa saznajemo da su u Gradskoj zaraznoj bolnici tokom 1921. god. bila tri takva aparata, a da su se u 1923. god. popravljala u istoj bolnici dva aparata.

⁹ Na izradi analitičkih opisa radila je arhivistkinja Smilja Prodanović. Donji tekst je takođe njen, i publikovan je u časopisu Arhiva – Ex Pannonia br. 5-6-7.

¹⁰ IAS, F. 47 XXI 30/1919.

¹¹ IAS, F. 47 XXI 9/1923.

¹² IAS, F. 47 XXI 24/1927.

¹³ IAS, F. 47 XXI 17/1929.

¹⁴ IAS, F. 47 XXI 16/1921.

¹⁵ IAS, F. 47 XXI 29/1929.

¹⁶ IAS, F. 47 XXI 18/1930.

¹⁷ IAS, F. 47 XXI 27/1921.

¹⁸ IAS, F. 47 XXI 16/1931.

¹⁹ IAS, F. 47 XXI 28/1922.

²⁰ IAS, F. 47 XXI 17/1925.

Broj u levom gornjem uglu označava redni broj analitičkog opisa. Iza njega sledi puna signatura predmeta, a u desnom uglu je vremenski raspon. Zatim se nalazi tekst opisa sadržaja predmeta, a u donjem desnom uglu količina – broj listova i oznake za jezik na kom je dokument pisan. Imenski i predmetni registri upućuju na redni broj analitičkog opisa.

Na poslovima izrade opisa, koji su započeti 1996. godine, radila je Smilja Prodanović, arhivistkinja.

Primer:

1. F: 047 1441.1. XXI-1/1919 1918-1919.²¹

Širenje veneričnih bolesti kod naših i francuskih vojnika i naredba gradskom doktoru (fiziku) da preduzme potrebne mere za sprečavanje istih.

l: 4, srp, mađ.

2. F: 047 1441.1. XXI-2/1919 1919-1930.²²

Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja obaveštava Senat grada Subotice da je isplatio sve svoje račune za lekove izdate sirotinji. Apotekar Đula Deči predao je te lekove Gradskoj zaraznoj bolnici i dostavlja spisak bolesnika.

l: 57, srp, mađ.

Odeljenje: Ekonomsko (XV, XVI, XVII, XVIII) (1919-1929/1941)

Ekonomsko odeljenje Senata postoji u periodu od

F: 047 XVI 97/1922	l 2, srp
1044. Na predlog direktora Gradske plinara da se poveća cena gisa Senat određuje da se prethodno situacija ispita komisijom.	
F: 047 XVI 98/1922	l 5, srp, mađ
1045. Na pruzi Subotica-Bogojevo između stanica Hrvatski Majuri i Pavlovač otvara se nova stanica - Krivaja po naredbi Ministarstva saobraćaja.	
F: 047 XVII 1/1922	l 2, srp
1046. Konkurs za prijem 6 učenika u Poljoprivrednoj školi u Adi.	
F: 047 XVII 2/1922	l 3, srp
1047. Upravitelj Gradske ekonomije na Palicu Lajoš Bem molí Senat za doznaku većih sredstava, ali ga Senat upozorava da poštuje racionalno i stručno.	
F: 047 XVII 4/1922	l 7, srp
1048. Senat određuje gradskom veterinaru Aladaru Makiću platu od 500 kruna tj. 125 dinara za rad u Gradskoj ekonomiji na Palicu za 1922. godinu.	
F: 047 XVII 5/1922	l 4, srp
1049. Na predlog Školskog nadzornika Aleksandra Mikića mlade vočke iz rasadnika Gradske ekonomije na Palicu treba, po odluci Senata, podeliti salaškim školama.	
F: 047 XVII 6/1922	l 4, srp
1050. Senat donosi odluku o ukidanju niže poljoprivredne škole na Palicu 28.3.1922. godine a Ministarstvo poljoprivrede i voda potvrđuje tu odluku. Tu je školu grad osnovao 1896. godine. 12.5.1922. godine sastavljen je zapisnik o predaji gradske ekonomske (poljoprivredne) škole i Gradske ekonomije novom upravitelju Lajošu Bemu. Sastavljeni su inventari postojećeg stanja i pravi se spisak učila koja bi se mogla prodati gimnaziji. Biblioteka bivše škole predata je gradskoj biblioteci, a zbirka preparata građanske škole. Dr. Koloman Hofman postaje 1923. godine nadzornik Gradske ekonomije na Palicu. Po odluci Senata 1924. godine se ukida i Gradska ekonomija, ali se ostavlja rasadnik. NO, 1925. godine Hofman podnosi pozitivan izveštaj o radu Gradske ekonomije. Za lečenje nametnika Gradske ekonomije zadužen je dr. Franjo Kalman za 2000 dinara godišnje, a lekove uzimaju kod pulčkog apotekara Mirasa Štadlera. U 1926. i 1927. godini podnose se isto pozitivni izveštaji o radu Gradske ekonomije. Lajoš (Ljudevit) Bem odlazi u penziju 1929. godine. Za novog upravitelja postavlja se Andrija Žorž. Ponovo se pravi inventar Gradske ekonomije. 1930. godine senatru Hofmanu se dodeljuje novčana nagrada za prodani rad. Te godine gradski računovoda Nikola Savjidski preuzima kontrolu nad finansijama Gradske ekonomije. Žito sa Gradske ekonomije unetna se u silos firme Mavro Kon (Kohn) u Subotici, a prodaja svih njenih proizvoda vrši se komisijom Josifu Krikuu se poverava posao svih hačava Gradske ekonomije. Nabavlja se selekcionisano seme od Đoke Đurđević. V.d. upravnika Gradske ekonomije postaje Mihajlo Karadžić. 1931. godine razbivaju se peradi, nabavljaju se nove posuđe svnja i krava. Daje se iskaz o rashodima u 1931. godini.	

Stranica analitičkog inventara Ekonomskog odeljenja

1919-1941. godine. Oznake na spisima u radu te jedinice pod kojima je građa nastajala odnosno odlagana, su XV, XVI, XVII i XVIII a od 1932. samo oznaka III. Građa sadrži građevinske dozvole za gradnju i adaptaciju objekata, odluke o zakupninama i kreditima, dražbene zapisnike, razne ugovore, predmete u vezi sa *šumskom krivicom*, podatke o sajmovima priplodne stoke, licitacijama drva u gradskom slagalištu, poljskim štetama, popravkama gradskih objekata, trotoara ulica, o radu električne centrale, o radu gradske ekonomije, itd.

Na obradi je radila arhivistkinja Smilja Prodanović. Ručno je ispisivala sveske sa sadržajem predmeta a na kartice oznake koje je odabirala za registre. Nakon toga je vršeno prekucavanje takvih materijala u računar. Obrađeno je čitavo odeljenje, a za period do 1929. godine su rukopisi prebačeni u digitalnu formu. Ukupno ima sedam svesaka analitičkih opisa sa pratećim registrima.

Primer:

* sv. 1.

F: 047 XV 1/1919

1. Predlog da se podela petroleja, cipela i uglja prebaci u delokrug većnika za javno snabdevanje stanovništva.

l: 1, mađ.

F: 047 XV 3/1919

2. Jožef Kiseli (Kizeli, Kiszeli József) piše molbu i želi uzeti u najam 2 lanca sada napuštene zemlje na Kelebiji koju je koristila policija.

l: 2, mađ.

F: 047 XV 9/1919

3. Senat odbija molbu Ivana Sarića da otkupi električni motor iz Bolnice za zarazne bolesti, Narodni odbor po predlogu Senata prodaje nakon javne licitacije sve strojeve koje bolnici ne trebaju Vranji Malagurskom za 52000 kruna. Ostalima se vraća depozit (Hartmann i Conen, S. Kopp i sin, Weisz Antal János).

l: 6, srp.

* sv. 2

F: 047 XV 303/1927-1928²³

660. Senat na temelju molbe odobrava Kaloru Šarčeviću zidanje kioska za prodaju mesa u Žedniku uz određene uslove, ali on na te uslove ne pristaje.

list: 6, srp.

F: 047 XV 304/1927

661. Oblasni odbor – oblasti Bačke u Somboru šalje 26.8.1927. god. dopis kojim se pozivaju zainteresovani da kupe čistokrvne bikove iz Švajcarske ali se niko u Subotici na to nije odozvao. Opština Subotice za tu kupovinu pak nema budžetskog pokrića.

list: 2, srp.

F: 047 XV 305/1927-1928

662. Senat naređuje popravak krova (lim i crep) crkve sv. Đurđa. Gips za popravak isporučuje firma Adolfa Revaija (Revai).

list: 5, srp.

^{21,22} Koleginica je u tom obliku označavala vremenski raspon u predmetu.

²³ Isto, raspon godina koji je obuhvaćen u predmetu.

Odeljenje: Ured Gradskog kapetana²⁴ (XIX) (1919-1931)

Ured Gradskog kapetana je jedno od odeljenja fonda *Senata grada Subotice 1918-1941*. Sačuvani predmeti ovoga odeljenja se vode pod rimskom oznakom XIX u periodu od 1919-1931. godine, za koji su i sačuvani. Knjige ovoga odeljenja nisu sačuvane. Upravo zbog toga, kao i zbog značaja arhivske građe koja govori o prvim danima nakon završetka rata i kasnije, pristupilo se izradi analitičkog inventara.

Sačuvana građa sadrži značajne podatke za proučavanje prošlosti i događaja koji su se dogodili u Subotici nakon završetka Prvog svetskog rata. Najveći broj predmeta se odnosi na odluke u vezi sa izgonom iz grada, koje su donošene za pojedina lica. Zbog nedostatka stambenog prostora u gradu, Gradsko veće je donelo odluku da se sprovede izgon za ratne doseljenike koji su se nastanili u Subotici između 27. jula 1914. godine i 15. januara 1919. godine. Za sprovođenje ove akcije je bio zadužen dr Milorad Mijatov, gradski kapetan. Odluka se imala izvršiti u roku od osam dana. Sve molbe za dobijanje dozvole za boravak u Subotici su usledile nakon donošenja odluke o izgonu iz grada, koje su upućivane pojedinim licima. Molbe su upućivane na rešavanje Gradskom senatu a žalbe na odluke su upućivane Ministarstvu unutrašnjih dela u Beogradu.

Osim ovakvih spisa, sačuvana građa sadrži još molbe za boravak u gradu za strance koji su odsedali u hotelima, gostionicama, noćistima, u javnim ili privatnim zavodima ili privatnim kućama. Postoje sačuvane molbe koje se odnose na dozvole za boravak u banji Palić. Sačuvane su i naredbe o osiguranju radnika i služinčadi u slučaju bolesti i nezgoda i postupci sa bivšim austrougarskim vojnicima, zabrana točenja alkoholnih pića i o broju gradskih redara.

Analitički inventar je urađen za period 1919. godina i sadrži 793 analitička opisa predmeta. Uz analitičke opise predmeta je izrađen imenski i predmetno - tematski registar.

Analitičke opise predmeta kao i registre za *Ured gradskog kapetana* je sačinila u 1998. godini Tatjana Segedinčev (Petković), arhivistkinja.

Primer:

F: 47 XIX 1/1919.

1. Molba Srpske kraljevske vojne komande da se preduzmu mere protiv onih vlasnika krčmi koji za potrebe vojske toče alkohol u nedozvoljenim količinama.

l:1, m.

F: 47 XIX 2/1919.

2. Naredba Povereništva unutrašnjih poslova u Novom Sadu gradonačelniku grada Subotice o uskraćivanju putnih isprava bivšim austrougarskim vojnicima.

l:1

F: 47 XIX 3/1919.

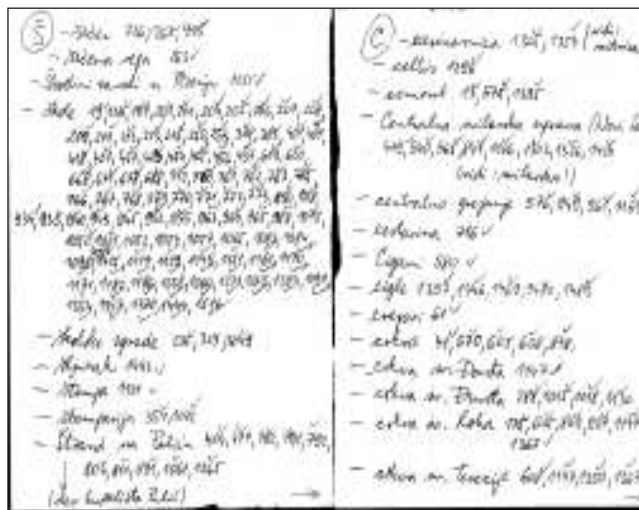
3. Naredba rukovodstva *Narodne uprave* pod br.

56/1918. u vezi sa ratnom odštetom porobljenog stanovništva.

l:1

Zaključak

U samoj praksi izrade analitičkih opisa nije bilo mnogo nedoumica i stručnih izazova za arhiviste koji su se upuštali u tu vrstu obrade. Osnovni elementi koji se traže po uputstvima za izradu ove vrste naučno - informativnih sredstava a koji su neophodni da bi istraživač dobio uvid u sadržaj predmeta, su primenjivani i poštovani.

Kartice rukopis arhivistkinje Smilje Prodanović

Tehnički problemi, da je trebalo vršiti prepisivanje, od rukopisa sa kartica ili listova papira, preneti podatke u računar, zahtevali su dodatno angažovanje. Isto tako je bilo i primera da su se opisi unosili direktno u računar a istovremeno radili i registri.

Izrađeno je ukupno 14 svesaka analitičkih opisa u ovom fondu. Samo je jedan od njih - Gradski fizikat, kao najmanji obimom, bio publikovan i to u časopisu *Arhiva Ex Pannonia* broj 5-6-7.

Plan je da se u narednom periodu svi oni postave na naš sajt u poseban deo sa naučno- informativnim sredstvima i na taj način istraživačima i svim drugim zainteresovanim učine dostupnim i pristupačnim. Samo tako, rezultat višegodišnjeg truda naših arhivistkinja i arhivista može imati pravu funkciju i valorizaciju.

Sažetak

U radu se predstavljaju do sada izrađeni analitički inventari za fond F. 47 Senat grada Subotice. Njih je ukupno četrnaest (14). Izrađivani su za 4 odeljenja: Ured velikog beleznika, Ured gradskog kapetana, Ekonomsko odeljenje i Gradski fizikat. Korišteni su uvodni tekstovi koje su napisali arhivisti koji su radili na samoj obradi. Dati su i primeri, odabrani pojedinačni analitički opisi iz pojedinih odeljenja. Čitav sumarni pregled je dopunjen sa tabelarnim prikazom svih četrnaest izrađenih celina - sveski analitičkih inventara.

²⁴ Autorka uvodnog teksta je Tatjana Segedinčev, koja je izrađivala i analitičke opise.

Tabelarni pregled

Odeljenje, sveska	Inventarne jedinice	Raspon godina	Rimske oznake	Broj ana. opisa	Registri	Oblik
Ured velikog beležnika						
1.	1199-1204	1919-1921	I, II, III	1- 888	Im., Pr.	Word fajl
2.	1205-1209	1921-1922	IV, I, II, III	1 - 765	Im., Pr., Ge.	Word fajl
3.	1210-1215	1923-1924	IV, I, II, III	1- 756	Im., Pr., Ge.	Word fajl
4.	1216-1219	1924-1925	IV, I, II, III	1 - 475 ²⁵	Im., Pr., Ge.	Word fajl
Ured Gradskog kapetana						
1.	1424-1429	1919-1920	XIX	1 -793	Im., Pr.	Word fajl
2.	1430-1438	1921-1931	XIX	1 - 709	Im., Pr.	Word fajl
Ekonomsko od.						
1.	1365-1380	1919-1924	XIV, XV,XVI,XVII, XVIII	1- 1526	Im., Pr., Ge.	Word i pdf fajl
2.	1381-1386	1925-1927	XV, XVI, XVII, XVIII	1- 866	Im., Pr., Ge.	Word i pdf fajl
3.	1387-1393	1928-1929	XV, XVI, XVII, XVIII	1- 776	Im., Pr., Ge.	Word fajl
4.	1394-1399	1930-1931	XV, XVI, XVII, XVIII	1- 817	Im., Pr., Ge.	rukopis
5.	1400 -1406	1932-1934	III	1- 1039	Im., Pr., Ge.	rukopis
6.	1407-1412	1935-1937	III	1 - 909	Im., Pr., Ge.	rukopis
7.	1413-1423	1938-1941	III	1- 901	Im., Pr, Ge.	rukopis
Gradski fizikat						
1.	1441, 1442	1919-1935	XXI, IX	1-196	Im., Pr.	Word fajl, publikovano

Skraćenice

Im. – imenski

Pr. – predmetni

Ge. – geografski

ÖSSZEFOGLALÓ

A Szabadkai Városi Elöljáróság analitikus leltárai

A munka bemutatja a F.47 Szabadka város Elöljárósága eddig kidolgozott analitikus leltárait (összesen 14). Ezek a városi közigazgatás négy ügyosztályának iratairól készültek el: Főjegyzői Hivatal, Főkapitányi Hivatal, Gazdasági

ügyosztályi és a Főorvosi Hivatal iratai. A tanulmány a főlevéltárosaink által írt bevezető szövegek valamint egyes ügyosztályokból válogatott analitikus leírások alapján készült. Az összegező szöveget áttekintő táblázat kíséri.

ZUSAMMENFASSUNG

Analytische Inventare des städtischen Vorstandes von Subotica

Im Text sind die bisher geschriebenen analytischen Inventare des F.47 Senat der Stadt Subotica vorgestellt (insgesamt 14). Sie enthalten die Inhaltsbeschreibungen der Schrifte von vier Abteilungen der städtischen Administration: Amt des Notars, des Kommissariats, Ökonomis-

che Abteilung und Amt des städtischen Hauptarztes. Die Abhandlung ist aufgrund der von Archivisten geschriebenen Vorworte und bestimmten Abteilungen gehörenden und ausgewählten analytischen Beschreibungen zusammengesetzt.

Зоран Вукелић,
виши архивиста

Други светски рат и његове последице – у архивској грађи Градске и Среске комисије за ратну штету и Народног одбора општине Бајмок у Историјском архиву Суботица

Сажетак: У раду је приказан делић докумената који су део архивске грађе у Историјском архиву Суботица и који осликавају једну историјску епоху. То је слика обичног човека и његових свакодневних проблема, које је изазвао Други светски рат. Последице које осећамо и данас.

Кључне речи: архив, документ, грађа, светски рат.

Грађане Југославије Други светски рат „задесио је“ 6. априла 1941. године, када су војне снаге Немачке, Италије, Мађарске, Бугарске без објаве рата нападе војне и цивилне циљеве широм Краљевине. Део фронта данашње суботичке општине напали су мађарски војници. Одмах по заузимању града и успостављању власти чињени су злочини, којима је окупатор слао јасну поруку о томе какав систем вредности гради. Прве жртве су били: политички противници новог поретка, без обзира на нацију; виђенији и богатији Срби, Буњевци, Хрвати као и прост свет. Нова власт је после окрутних и свирепих егзекуција спроводила и етничко чишћење, у којем су хиљаде грађана смештане у логоре, намењене ропском раду или убијању. Мађарски режим ревносно је помогао немачком нацистичком сатрапу да са ових простора нестану готово у потпуности Јевреји, аутентични и тако драгоцени становници наших крајева. Рат не бира жртве. Целатом постајете својевољно.

Грађа Историјског архива Суботица¹ обилује грађом о рату и оним што је проузроковао. По завршетку рата нова власт је покренула бројне судске процесе против доступних ратних злочинаца и њихових саучесника. Нажалост, да оштрица има два врха осетили су и невини припадници нација у чије име је злочин и започет 1941. године. Тада су неке војне јединице

ослободилачких армија, Црвне армије и Партизани, у јеку борби починиле злочине одмазде према невиним Немцима и Мађарима, идентификујући их са злочинцима из њихових етноса. Зла коб рата није мимоишла никога.

Сведочанства о злочинима окупатора и њиховим помагачима у Суботици сачувана су у фондовима ИАС-а.² Жртве фашистичког терора или њихови потомци су у две послератне године пријављивали судбине страдалника. Тако, у фонду 71 ИАС-а проналазимо документе о тужној судбини цивилне жртве рата Ђурици Гаврилову, пекарском мајстору, супругу и оцу троје деце. Према документима Комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини поднете су пријаве против Јаноша Мађара, саучесника, старог око 50 година, са Хајдукова, колара и Фудерер Ђуре, старог 36 година, трамвајског кондуктера, са адресом на Радановцу, без ознаке функције у извршењу злочина. Према сведочењу деце убијеног Ђурице: „12. априла 1941. године прва група мађарске војске која је ушла на Палић, дошла је да нам као Србима прегледа кућу. Не нашавши ништа сумњиво отишли су. Али нешто касније наишла је друга група мађарске војске и њих је позвао Мађар Јанош, да уђу са њим код нас и да претраже кућу, пошто ми скривамо оружје. Отац је рекао да има револвер, и моја мати га је предала, али да другог оружја немамо. Почели га злостављати и Мађар Јаноч је ударао кундаком мог оца. После га изнели из куће, и везаног поред топа одвукли до ћошка пред Кметзовом радњом и тамо свет је пљувао, чупао бркове и на разне начине злостављали оца. Потом га одвели натраг пред скретницу трамвајску код главног улаза и тим главним путем одвели оца у парк и убили.“³

¹ У даљем тексту ИАС.

² Ф: 69 Градска комисија за ратну штету – Суботица (1945-1946), 1945-1946. и Ф: 71 Среска комисија за ратну штету – Суботица (1945-1946), 1945-1946.

³ Ф: 71 к. 35/224.

У архивској документацији проналазимо и примере грађана који су и у смутним временима остали људи. Тако, међу документима проналазимо изјаву „по молби и на лични захтев Шоблохер Јосипа из Бајмока, Цара Душана ул. кбр. 32 а ради давања изјаве у сврху доказивања става и владања за време окупације приступам под: 1. Потписани Хорват Мартин из Бајмока – Мишићево/Загребачка ул/ по занимању земљорадник, стар 58 година, несродан, незаинтересован, те уз материјалну и кривичну одговорност изјављујем и тврдим: да је Шоблохер Јосип по уласку окупатора у ове крајеве хтео да задржи мене, жену и 2 пунолетна сина и да не будемо однешени у логор само ја сам нисам хтео да пристанем да останем и тиме се делим од своје остале браће него да са својом породицом отишао у логор, затим сачувао је моју сву покретну имовину и кад сам се ја са својом породицом повратио из логора кући предао је сву моју сачувану покретну имовину онако како сам је ја оставио и за сво време док сам се ја са својом породицом налазио у логору слао ми је пакете а са којим сам како ја тако и моја породица одржали своје животе неумревши од глади.“⁴ У наставку документа постоје сведочења још троје Бајмочана о хуманом поступању Јосипа Шоблохера. Тако, Шандор Петреш сведочи о: „1944. године, када је било у Бајмоку у затвору Таванкућана осуђених због помагања партизана било је и од младића из Бајмока, а нас неколицина кад смо отишли код Шоблохер Јосипа да... купимо храну за затворенике и да им додамо он нам је дао до 3 кг суве шунке и до 2 кг суве сланине а на што сам га ја упитао шта то кошта да му се плати он је одговорио да не кошта ништа само да носимо младићима у затвор и да им додамо да једу и динара за ову храну није хтео да прими нити да нам је рекао шта то стаје.“⁵

Архивска грађа обилује примерима о насилној депортацији цивилног становништва у радне логоре који су се налазили у Шарвару и другим местима у

IAS, F:176.263. Doček mađarske vojske, 11.april1941.

Мађарској, а које је организовала тадашња власт на чијем челу је био Миклош Хорти, некадашњи високи официр аустроугарске морнарице. Обично су у логоре одвођене целе породице колониста, које је у Војводини населила власт југословенске Краљевине. Тим породицама су, углавном, рушене куће и привредне зграде, како би им било јасно да ту више не могу да се врате, уколико преживе тортуре у логорима. Године 1951. Извршни одбор Народног одбора града Суботице, Секретаријат – аграрни уред, донео Одлуку којом је Спајић Влади, старом колонисти из Бајмока, додељена кућа у Бајмоку. У образложењу Одлуке пише: „Молиоц је у својој молби навео да је још 1932. године колонизиран у Бајмок где је добио земљу и на истој подигао кућу /салаш/. Када је окупатор дошао у ове крајеве, заједно са осталим колонистима интернирали су и њега и његову породицу у логор Шарвар где је био све до ослобођења. Најстарији син је умро у логору... Када се вратио са породицом у Бајмок после ослобођења, затекао је своју кућу порушену до темеља...“⁶

Рат је пружио прилику разним психопатама да се иживљавају на невиним жртвама и да то приказују као неопходним за науку. Окупатори су са подручја наше, а и свих окупираних земаља у Европи, одводили мушкарце, жене, децу, младе и старе у посебна логорска одељења и тамо их подвргавали опитима на живим лицима, познатим под називом „vivo експерименти“. Таквих лица, која су срећом преживела ужасе експеримената и експериментатора, било је и на овом подручју. О томе сведочи и документ Народног одбора Бајмок, бр. 2360-1957. године, где бајмочки службеници извештавају Секретаријат за социјалну заштиту Савезног извршног већа, са седиштем у Београду о „упућивању на лекарски преглед лица над којима су вршени опити у Немачкој“.⁷ У документу су

IAS, F:176.41. Žrtve pre Gradskom kućom, april 1941.

⁴ ИАС, Ф: 434 НОО Бајмок, број предмета 2558/1954.

⁵ Исто као под 4.

⁶ ИАС, Ф: 434 , број предмета 4969-1951.

⁷ ИАС, Ф: 434, број предмета 2360-1957.

наведена имена Јосипа Шефера и његове супруге и њихова голгота у нацистичком логору Берген-Белзен.

Рат је донео прегршт немилих последица, које су мориле грађане годинама после завршетка војних операција. Из суботичког краја готово су нестали припадници јеврејске заједнице. Преживели, уз помоћ нових власти, организовали су помен жртвама. Јеврејска општина Суботица, упутила је свим народним одборима у срезу писмо-позив, датумирано 28. јуна 1954. године, следећег садржаја: „11-ог јула ове године навршава се 10 година од трагичног дана, на којем су фашистички окупатори у логору Аушвиц зверски масовно уништили хиљаде суботичких Јевреја. Суботички Јевреји, који су ову страшну трагедију преживели, сматрају за њихову свету дужност, да се тог дана сећају својих уништених милих и драгих, која судбина није била тако склона као њима. Тога дана, на десетогодишњици ове незапамћене људске страсе одржаћемо СВЕЧАЊУ КОМЕМОРАЦИЈУ код Споменика на јеврејском гробљу, те ћемо положити венац на гробове оних родољуба које је неправедни окупаторски војни суд лишио живота. Ми Вас на ову комеморацију братски позивамо и молимо Вас да на истој путем Ваших делегата приступите и тиме значај ове свечаности увеличати изволите. Комеморација ће се одржати 11-ог јула у 10 часова преподне. Смрт фашизму-Слобода народу!“⁸

IAS, F:166.19. Podaci o gubicima stanovništva I kvarta

Држава је годинама пребројавала бројно стање деце палих бораца и жртава фашистичког терора. Године 1955. у Бајмоку је било деведесет и девет таквих лица.⁹ О њима је бринуо Одсек за здравље и социјалну политику, а број им је опадао са годинама пунолетства.

Проблеме су имала и деца рођена у вихору рата. Многа нису уписана у књиге рођених или држављана, а бројна су напуштена после рата. Одговорни у Народном одбору среза Сенђанског упутили су колегама из Бајмока захтев, под бројем 10078-1954. године, да провере и доставе им породичне и имовне податке за Емилију Монђук, са станом у Бајмоку, Рата. Бајмочани им одговарају: „На Ваше тражење ... извештавамо Вас да је Монђук Емилија била на територији овога одбора за време окупације као колониста „цанго“ и овде је родила ванбрачно дете Л... 12 фебруара 1942 год. Именована је током октобра месеца 1944 год. напустила нашу општину и вероватно је побегла са осталим цанговима у Мађарску.“¹⁰

Ипак, људске судбине су оно што архивске документе тако разликује од небитног. Бројни грађани страдали су у војним формацијама. Некима гробови нису познати ни до данас, а ради живота њихових најближих морали су да им „доделе“ датум смрти. Тако, Срески суд у Суботици у „ствари проглашења умрлим Буре Патарчића, бив. становника из Суботице, по рочишту одржаном 23 марта 1951 донео је РЕШЕЊЕ Патарчић Буро, бив. земљорадник из Бајмока, Суботица, рођен 21 маја 1927 у Бајмоку од Антуна и (нечитко име мајке – оп. Аутора) рођене Вујков, а који је 1943 отишао у партизане и тамо наводно погинуо, проглашава се умрлим, и као дан његове смрти 12 фебруар 1944.“¹¹ Потом, у решењу набројани су разлози за покретање поступка и саслушање сведока на којем је судија донео решење: „Сведок Зелић Антун је изјавио да је Патарчић Буро отишао крајем 1943 у партизане и да су фебруара упали у Кукинцима у Славонији, где је била партизанска база, усташе и заклали Патарчић Буро и још једног његовог друга. Он га је видео мртвог.“¹²

Последице рата осетили су и запослени у државној управи. Осим што је немилице убијао непоћудне појединце, народе, окупатор је пљачкао и национално културно благо. Како би покушали да поврате културно благо, одговорни у власти Федеративне Народне Републике Југославије основали су Комисију за реституцију архива из Аустрије. На састанку одржаном у Београду, крајем јуна 1954. године, донели су одлуку да образују Поткомисију АП Војводине за реституцију архива из Аустрије, а за чланове су изабрани: професор Драгослав Јовановић, управник Државне архиве АПВ, др Димитрије Кириловић¹³, библиотекар Матице српске и Милорад Рајић, архивиста Државне

⁸ ИАС, Ф: 434, број предмета 2406-1954.

⁹ ИАС, Ф: 434, број предмета 3098-1955.

¹⁰ ИАС, Ф: 434, број предмета 3611-1954.

¹¹ ИАС, Ф: 434, број предмета 3863-1951.

¹² Исто као 11

¹³ Данас, друштво архивских радника Војводине додељује годишње награде по имену др Димитрија Кириловића.

архиве АПВ. „Поткомисији је стављено у задатак да путем народних власти прикупи податке о архивској грађи однетој од стране окупатора за време Првог и Другог светског рата. Пре формирањ Поткомисије за реституцију архива из Аустрије за Војводину, Државна архива АПВ упутила је распис свим градским државним архивама са упитом који је архивски материјал однет са њихових територија од стране окупатора, али се увидело да градске државне архиве немају довољан чиновнички апарат, нити су у власти да саслушавају странке, те нису могле обавити значајан посао у целости. Акција на скупљању података о архивама однетим од стране немачких и мађарских фашиста, као и од усташа, предузимана је први пут друге године после Ослобођења и податке тада прикупљене треба сматрати застарелим. Тај је задатак

тада половично решен, а сада ово треба дефинитивно да се обави ово је задња прилика да дођемо до наших архивалија, које имају огромну не само историјско-научну већ и практичну вредност за привреду, војску, просвету и др.“¹⁴ Запослени у бајмочком Народном одбору педантно су запримили допис Народног одбора града Суботице – Секретаријата за просвету и културу, датумираног 4. августа 1954. године, који им је проследио спис Савета за просвету и културу АП Војводине бр. 1198, од 27. јула 1954. године и обавестио их о стању.

И, тиме су нам омогућили да у архивској грађи сачувамо делић мозаика о немирним и злим временима и њиховим последицама, од којих нас неке притискају и данас, пуних 71 годину по окончању најстрашнијег сукоба на Земљи.

ABSTRACT

World War II and its consequences – from the archival material of City and District war damage commission and Municipality National Board of Bajmok in The Historical Archives of Subotica

The paper displays a small fragment of the documents of the archival material from The Historical Archives of Subotica which reflect a particular historical era. It is a reflection

of an ordinary man and his everyday problems caused by the Second World War, the consequences of which we still feel today.

ÖSSZEFOGLALÓ

A II. világháború és annak következményei – a Szabadkai Történelmi Levéltár Szabadka Város és Járási Hadikár – Megállapító Bizottságainak és Bajmok Község Népbizottságának iratai alapján

A tanulmány a Szabadkai Történelmi Levéltárban őrzött néhány dokumentumról szól amelyek egy történelmi időszakot írnak le a közönséges ember szemszögéből, min-

dennapi, a II. világháború által kiváltott problémáin keresztül és ezek még a mai nap is érezhető következményeiről.

¹⁴ ИАС, Ф: 434, број предмета 3288-1954.

Tatjana Segedinčev,
arhivska savetnica

Letopis Istorijaskog arhiva za 2011. godinu

Tokom 2011. godine bilo je više aktivnosti u kojima su članovi kolektiva Istorijaskog arhiva učestvovali. Najznačajniji događaj koji je Arhiv organizovao je bila međunarodna arhivistička konferencija „IV subotički arhivski dan“. Pored ovoga, aktivno se radilo u okviru kulturno - prosvetne delatnosti, međunarodne saradnje u okviru arhivskih ustanova i napretku arhivske struke.

Kulturno - propagandna i obrazovna delatnost

4. februar

Iz štampe je izašao 14. broj „EX PANNONIE“, časopisa Istorijaskog arhiva Subotice. U ovom broju časopisa su

zastupljeni radovi koji su podeljeni po tematici na: studije, iz arhivske prakse, iz rada arhiva i prikaze, a odnose se na lokalnu - zavičajnu istoriografiju.

Časopis ima 80 strana.

20. april

U sali Gradskog muzeja u Subotici održana je promocija 14. broja „EX PANNONIE“. Na promociji su govorili autori tekstova:

1. Stevan Mačković - o kulturno - prosvetnoj delatnosti arhiva
2. Tatjana Segedinčev - o Zbirci fotografija u arhivu
3. Zoltan Mesaroš - o saradnji arhiva i škola
4. Žužana Korhec Pap - o restauraciji reprezentativnih portreta stare subotičke gradske kuće.

Naslovna stranica časopisa

Tatjana Segedinčev na promociji časopisa

21. april

U prostorijama Istorijaskog arhiva u Subotici je održano predavanje za učenike srednje tehničke škole „Ivan Sarić“. Predavanju su prisustvovali đaci prvog razreda srednje škole. Predavanje o Arhivu sa šetnjom i prikazivanjem depoa je održala Tatjana Segedinčev. Učenici su se upoznali sa: Arhivom kao institucijom, sa delatnošću koju obavlja, sa arhivskim fondovima kojima ustanova raspolaže i sa arhivskim depovima i načinom čuvanja dokumenata od trajne vrednosti.

15. maj

Arhiv su posetili učenici srednje Muzičke škole. Predavanje na mađarskom jeziku je održao Zoltan Mesaroš a tema je bila „znamenitosti grada“.

14. juni

U Muzeju u Bačkoj Topoli predstavnici Arhiva su održali predavanje na temu „Predstavljanje Istorijskog arhiva“, njegova uloga, delatnost i značaj.

Posetioci na predavanju u Bačkoj Topoli

17. juni

U Bajmoku u prostorijama Mesne zajednice je održano predavanje pod nazivom „Nekada je bila opština“. Predavanje su održali: Stevan Mačković direktor i arhivisti Tibor Halas i Zoran Vukelić. Osim predavanja cilj posete je bilo i predstavljanje 14. broja časopisa „EX PANNONIE“.

2. septembar

Otvorena je izložba „Subotica na starim kartama i mapama“ autora Zorana Vukelića, Stevana Mačkovića,

Otvaranje izložbe u Bačkoj Topoli

Zolne Matijević, dr Zoltana Mesaroša i Tatjane Segedinčev. Izložba je bila postavljena u svečanom ulazu u Gradsku kuću u okviru proslave dana Subotice. Većina izloženih karata je iz fonda Kartografske zbirke koja obuhvata karte, mape i vedute nastale od 1697-1964. godine.

19-20. septembar

U Zrenjaninu je održano savetovanje u organizaciji Društva arhivskih radnika Vojvodine. Na savetovanju su sa radovima učestvovali Zoran Veljanović i Tatjana Segedinčev.

Prvoga dana savetovanja Zoran Veljanović je izlagao rad pod nazivom: Arhiv i javnost (prilog za teoriju arhivske delatnosti), a drugoga dana svoj rad je izložila Tatjana Segedinčev pod nazivom „Sređivanje fondova iz oblasti uprave i javnih službi“.

21. septembar

Istorijski arhiv je organizovao međunarodnu arhivističku konferenciju pod nazivom „IV subotički arhivski dan“. Tema ovoga skupa je bila „Lokalna - zavičajna istoriografija i arhivi“. Konferenciji su prisustvovali stručni radnici iz arhiva u zemlji ali i iz arhiva u Mađarskoj i Hrvatskoj. Sa radovima su učestvovali: iz IASu - Zoran Vukelić i Zoltan Mesaroš sa radom „Kako koristiti arhivsku građu u istraživanju lokalne istoriografije sa osvrtom na upravne fondove“. Izlagači su bili i :

- iz Muzeja Subotice, dr Arpad Pap
- iz Državnog arhiva u Vukovaru, Petar Elez
- iz Arhiva Kaločke nadbiskupije, dr Andor Lakatoš
- iz Državnog arhiva u Osijeku, dr sc. Stjepan Sršan
- iz Arhiva županije Bač - Kiškun iz Kečkemet, dr Jožef Deneši
- iz Arhiva grada Budimpešte, dr Gabor Brajnih
- Valerija Besedeš, etnolog
- iz Arhiva grada Novog Sada, Jugoslav Veljkovski
- iz Arhiva Čongradske županije - Hodmezevašarhej, Atila Varšanji
- Istorijski arhiv Zrenjanin, Nada Boroš
- Potpredsednik Društva arhivista Mađarske, dr Laslo Segi
- Arhiv Baranjske županije, Gabor Nađ Imre.

Sa skupa u Velikoj većnici, 21. 09. 2011.

30. septembar

U prostorijama IASu održana su dva predavanja đacima srednjih škola iz Subotice. Prvo predavanje je održao Zoltan Mesaroš na mađarskom jeziku o arhivskim dokumentima kao izvorima za demografiju. Drugo predavanje je održala Tatjana Segedinčev na srpskom jeziku o Istorijskom arhivu kao instituciji.

3. oktobar

U Arhivu je predavanje održao Zoltan Mesaroš učenici-
ma mađarske gimnazije „Kostolanji Deže“.

11. novembar

Arhiv su posetili učenici osnovne škole „Ivan Goran
Kovačić“ - 6 razred. Predavanje o značaju čuvanja doku-
menata uz primere iz prakse je održala Tatjana Sege-
dinčev.

Predavanje đacima

18. novembar

Đaci osnovne škole „Jovan Mikić“ iz Subotice su po-
setili arhiv. Održana su dva predavanja učenicima četvr-
tog razreda. Predavanje je održala Tatjana Segedinčev.

Međuarhivska i institucionalna saradnja

16. februar

U Vukovaru je otvorena izložba „Subotičke gradske ku-
će“ 1751-1828-1910. Otvaranju izložbe je prisustvovala
delegacija iz našeg arhiva, a izložba je otvorena u Hr-
vatskom domu u Vukovaru. Izložba je predstavljena na
banerima uz propratni katalog i CD.

15. april

Članovi Redakcije za izradu „Vodiča“ posetili su i pri-
sustvovali promociji Vodiča kroz arhivske fondove u Za-
ječaru. Tada su prisustvovali i otvaranju izložbe „Timočka
krajina“. Razmenjena su stručna iskustva o radu.

5. maj

U Budimpešti u Gradskom arhivu otvorena je izložba
„Subotičke gradske kuće“. Sa ovom izložbom u glavnom
gradu Mađarske, naš arhiv je gostovao mesec dana. Ot-
varanju izložbe su prisustvovali arhivisti iz Budimpešte,
zamenik gradonačelnika iz Budimpešte i konzul Repub-
like Srbije u Mađarskoj, kao i arhivisti iz Subotice pred-
vođeni direktorom Stevanom Mačkovićem.

13. maj

U Kikindi je održana stručna radionica za kolege za-
poslene na poslovima zaštite arhivske građe i registratur-

Otvaranje izložbe u Budimpešti

skog materijala van arhiva. Tema je bila izrada liste sa
rokovima čuvanja za škole. Referat je izložio Zoran Velja-
nović pod nazivom: Izrada jedinstvene liste kategorija
arhivske građe i registraturskog materijala sa rokovima ču-
vanja, koja se primenjuje u osnovnim školama.

20. maj

Arhivisti našeg Arhiva Zoran Vukelić i Tatjana Sege-
dinčev su povodom dana arhiva posetili Arhiv grada No-
vog Sada. Takođe su prisustvovali otvaranju izložbe koja
je bila postavljena u Gradskoj kući Novoga Sada.

1. juni

Istorijski arhiv u Subotici su posetile kolege iz Arhiva
Vojvodine u svojstvu stručnog nadzora. Petočlanu komisi-
ju je predvodila Milena Popović Subić, a nadzor je izvršen
nad svim oblastima rada koje arhiv obavlja.

9. juni

U Kečkemetu je otvorena naša izložba „Subotičke
gradske kuće“. Pored delegacije iz Arhiva otvaranju su
prisustvovali i predstavnici gradske uprave Subotice zadu-
ženi za resor kulture - Ljubica Kiselički i Slobodan Čam-
prag.

Na otvaranju izložbe, Kečkemet 9. 6. 2011.

9. juni

Povodom Evropskog dana arhiva, u Osijeku su boravili
arhivisti našeg Arhiva. Zoran Vukelić je tom prilikom izla-
gao referat o „Zbirci matičnih knjiga u Istorijskom arhivu
Subotice“.

20-22. juni

Predstavnici Arhiva direktor Stevan Mačković i arhivista Zoltan Mesaroš su prisustvovali Kongresu mađarskih arhivista koji se održao na Balatonu u Mađarskoj. Tema ovoga kongresa je bila „Položaj arhivistike u okruženju“ (Mađarske).

Plenarno zasedanje kongresa

24. juni

U Arhivu Vojvodine je bilo održano godišnje uručenje nagrada. Nagrada „Dr Dimitrije Kirilović“ je ustanovljena od strane Društva arhivskih radnika Vojvodine i dodeljuje se svake godine.

12. juli

Delegacija Arhiva je prisustvovala promociji knjige dr Lasla Segija „Studenti sa teritorije Vojvodine na evropskim univerzitetima“, koja je održana u Arhivu Vojvodine u Novom Sadu.

14. septembar

Delegacija našeg Arhiva je posetila Arhiv Vojvodine u Novom Sadu, povodom proslave 85 godina rada i prisustvovala otvaranju izložbe.

3. oktobar

Četvoročlana delegacija arhiva - Stevan Mačković, Ti-bor Halas, Žolt Heže i Nikoleta Černak - su prisustvovali arhivskim danima Arhiva u Kečkemetu. Tom prilikom je Stevan Mačković održao referat na temu arhivistike.

U Kečkemetu 3. 10. 2012.

Zvanja**25. novembar**

Stručni arhivistički ispit u Novom Sadu je položila Tamara Petković.

28. novembar

Odlukom komisije pri Arhivu Srbije dodeljena su sledeća zvanja u kolektivu za:

1. Tatjanu Segedinčev - arhivski savetnik
2. Zorana Veljanovića - viši arhivista
3. Zorana Vukelića - viši arhivista.

Tokom prošle godine stručni radnici Arhiva objavljivali su svoje radove, studije i prikaze u više stručnih časopisa iz arhivistike i zavičajne istoriografije, zatim su putem štampe i TV-a popularisali našu struku i davali informacije povodom raznih jubileja ili događaja koji su se zbivali.

Зоран Вељановић,
виши архивиста,
Николета Чернек,
архивски помоћник

Архиви у процесу стечајног поступка

Радионица Службе заштите архивске грађе ван архива војвођанских историјских архива одржана у Кикинди 25. маја 2012. године

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Архиви у Војводини, Служба заштите архивске грађе ван архива, заштита архивске грађе, приватизација, стечајни поступци, архивска грађа.

Уводно слово

Решавање дугогодишње економске кризе која је притискала троти, неефикасни политички и привредни систем Социјалистичке федеративне републике Југославије (СФРЈ), само се вештачки одлагао, а наизглед привидно благостање становништва (у поређењу са комунистичким земљама у ближе суседству) је уљубљавало становништво. Коначно, крајем осамдесетих и почетком деведесетих почео је постепени прелазак из комунистичког у капиталистичке друштвене односе. Међутим, СФР Југославија уместо да је направила постепени корак ка европским стандардима, у наслеђеном реваншистичком окружењу и нерашчишћеним унутрашњим рачунима, али и у политичким кљештима западних сила и Сједињених Америчких Држава, била је суочена са агресивним сецесионичким настрјајима својих чланица те је запала у још дубљу кризу. Криза је кулминирала избијањем грађанског рата, економским санкцијама и бомбардовањем Југославије, односно Србије. Почетком октобра 2000. извршена је политичка промена, а на власт у Србији су дошле прозападне и проамеричке политичке снаге. Расплет балканске кризе није се окончао, док су истовремено у току европске интеграције целог простора.

У току тих бурних догађаја, одигравао се процес приватизације државних и друштвених предузећа, а потом и стечајеви у све масовнијем обиму. Архивске

службе које су биле надлежне да се укључе у овај процес и реагују на њега, неспремно и неорганизовано су дочекали ове промене. И то из више разлога: није извршена темељна реорганизација архивског система, није извршена едукација и инструктажа запослених на тим пословима, те запослени у архивима у доброј мери нису дорасли новим задацима и најважније, донесен законодавни акт, односно Закон о културним добрима, који је требао да да правну основу обезбеђивања заштите културних добара, јединствено на целој територије Републике Србије, био је сувише уопштен.¹ Осим тога, Законом се није предвиђало постојање Архивског већа, а ни могућност удруживања архива у стручне асоцијације. Тиме је архивска струка неповратно изгубила најстручније тело које је радило на препорукама и упутствима архивским делатницима. Процеси у оквиру архивистике и архивског деловања који су били у току и који су уследили, били су закаснили. Није тајна да се архивисти са дужим стажом са сетом сећају Закона о архивској грађи и архивима.²

Држава је, наставши се у новим оквирима, извршила неопходне законске мере односно донела нови Закон о културним добрима 1994. године.³ Архиви као државне установе у Републици Србији, са још увек две покрајине - Аутономном Покрајином Војводином и Аутономном Покрајином Косовом и Метохијом, извршили су средином деведесетих година, сходно новим условима и новим Законом о културним добрима у Републици Србији, поново реорганизовање.⁴

Треба рећи да су учињени извесни кораци на оживљавању и модернизацији архивске службе у Републици. Осим успостављања јединствене архивске мре-

¹ Службени гласник СР Србије, бр. 6/1990.

² Службени лист САН Војводине, бр. 1/1985.

³ Службени гласник Републике Србије, бр. 71/1994.

⁴ Службени гласник Републике Србије, бр. 71/1994. Овај Закон о културним добрима је још увек на снази и у складу са њим се у архивима врши евидентирање, класификовање и сређивање архивске грађе (дакле, заштита архивске грађе). Ипак, бар што се тиче архивистике, недовољно је „специјализован“. Дуго припремана покрајинска подакта која би то регулисала на специјализован начин још увек нису угледала светло дана, те на тај начин овај „integrum“ само још више удаљава архивску службу од „стандарда пословања“.

же и законске регулативе, у архивима је профункционисао Јединствен архивистички информативни систем (JAIS) те употреба рачунарске опреме. Осим тога, у току тих бурних догађаја одиграва се и благи процес реорганизовања у самим архивима. Ту се пре свега мисли на техничке детаље. Сви запослени су „приведени“ на полагање стручног испита, приметна је употреба савремених средстава у раду (рачунари, факсови, скенери, дигитални апарати...) а појачао се и сам надзор Матичне службе у циљу унификације рада.⁵

Права и обавезе архива

Са променом друштвеног система у Југославији потом, до агресије НАТО алијансе током 1999. године, долази до разбијања тек успостављене јединствене архивистичке мреже у Србији. Даљој дезинтеграцији јединствене архивистичке мреже у Републици Србији доприноси доношење Омнибус закона који је донет после промене власти у Републици 2003. године. Аутономна покрајина Војводина њиме добија посебне надлежности у образовању и култури. Њима сви архиви (њих 9) у Северној покрајини прелазе из државних руку под окриље локалних самоуправа које их фактички претварају у градске архиве под влашћу оних партија које управљају локалом. Отуда се права и обавезе архива још више сужавају а рад у одређеним службама, пре свега у Служби заштите архивске грађе ван архива се отежава.⁶

Посебан проблем представља још увек недефинисан јасан положај Службе архивске грађе ван архива у погледу вршења надзора тј. запослени у овој

служи нису у истом положају као остале надзорне (инспекцијске) службе општина, немају регулисане легитимације (у употреби су интерне легитимације без правног значаја), немају униформисана обележја и друго, што даје оквир правним лицима да не поштују изречене мере за отклањање уочених недостатака у вођењу архиве.⁷ Иако у процесу приватизације и стечајног поступка, законодавац прописује поступак и регулисање права и обавеза према архивској грађи,⁸ стечајни управници, а поготово нови власници, на све могуће начине покушавају да заобиђу поступак заштите архивске грађе и гледају на њега као на наслеђени баласт којег се треба решити.⁹ Отуда је један део архивске грађе изгубљен неповратно. Отежавајућа околност заштите архивске грађе на терену је и неспремност архивских установа да прихвати сада већ огромне количине архивске грађе пропалих или приватизованих предузећа.¹⁰ Но, и поред овога, одређен број нових власника коректно се понаша и поступа са наслеђеном архивском грађом. Један део архивске грађе је и преузео и ради се на преузимању нове, што ће опет зависити од смештајних капацитета самих депоа архива у Војводини.¹¹

У односу на саме регистратуре, ту представља већи проблем јасна недефинисаност Службе. Све регистратуре које су промениле власништво или статус окончавају своје архивске књиге и досијее а нови власнички односи, па и промене у називу предузећа, дају основу за отварање нових досијеа, картона евиденција регистратуре (прикупљају се подаци о организационим променама), нове архивске књиге, Правилника о архивирању и Листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања.¹²

⁵ Архивски преглед, Београд, 1996-1997, бр. 1-4, изашао 2000. године.

⁶ Пример „Субозана“, „Балкан аутоцентар“, „ФБ Партизан“, „Кожатекс“ (Суботица), „Антилоп“, „Иномаг“, „1 Мај“ (Бачка Топола) и још читав низ предузећа у којима је окончан стечајни процес, а да није регулисан однос новог власника и архивске грађе правног претходника. Тромост и у неким случајевима политизација судства само су ишла на руку стечајним управницима да не поштују или заобилазе законске оквире у вођењу стечајног поступка у односу на затечену архивску грађу и регистратурски материјал. Отуда је, по нашем мишљењу, извесна количина архивског материјала уништена и изгубљена заувек.

⁷ Ово питање би свакако морало да се реши на одговарајући начин а све у циљу побољшања рада Службе заштите архивске грађе ван архива на терену.

⁸ Законски ни један поступак приватизације или стечаја не може да се оконча док се не регулише архивска грађа, односно да се архивска грађа заштити у самом новом предузећу или да се преда надлежном архиву.

⁹ На терену се могло чути и видети да је одређена количина архивалија отишла са стечајем у неповрат, јер су стечајни управници свесно изиграли Закон и извели извесне бравуре и непоштовање истог. А било је и случајева бахатог понашања, који су опет прошли без правог санкционисања. Уз то треба напоменути да су казнене мере исувише благе.

¹⁰ Готово да нема архива у Северној покрајини који нема проблема са преузимањем и смештајем архивске грађе са терена. Овакво стање није произишло из промене друштвеног уређења, већ је стање наслеђено из прошлих времена.

¹¹ Акутан је недостатак одговарајућих депоа и простора у њима. Овај проблем је стар колико и архиви у Војводини. Исти случај је и у целој Републици. Такође и ИАСу није био у могућности да врши заштиту архивске грађе ван архива у смислу преузимања архиве због недостатка смештајног простора. Са добијањем нове зграде (преуређеног млина) стекли су се услови за преузимање архивске грађе и тај процес је отпочео. Тако је преузета архивска грађа: „Динамошпед“, „Суботичанка“, „Пахуљица“, „Колевка“, „Агрос банка“...

¹² Сматрамо да је израда Листа категорија са роковима чувања посебан проблем „на терену“ и да архивске службе тешко излазе на крај са регистратурама у ситуацијама израде Листа. Тај проблем колико се да видети из постојеће малобројне литературе дуго је присутан у архивској служби. Богдан Лекић, *Научноистраживачки рад у архивима*, У: Архивски преглед број 1-4, за 1992-1993. годину, Београд, 1997, стр. 120 - ради се о томе да се листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања раде на бази врсте и назива материјала, а не на основу садржајне анализе документа. Да је то тачно потврђује нам чињеница да у нашој архивистичкој литератури немамо још ни један објављени прилог који се бави експертизом докумената или одређеном врстом докумената са становишта њихових спољних и унутрашњих обележја и карактеристика ради којих се чувају трајно. Није реч о критеријумима за вредновање архивске грађе, већ о методу како се врши вредновање.

Овде се указује као основни проблем што архиви, односно њихове Службе заштите, раде самостално односно по свом нахођењу, без јединственог упуства или одговарајућих прописа. Није било довољно симпозијума, састанака, радионица, нити упутстава Матичне службе. Републички часопис „Архивски преглед“, у коме су се доносили најважнији текстови у вези са архивском струком, током деведесетих није излазио редовно да би почетком двехиљадите потпуно престао да излази и због тога не служи оном за шта је и покренут – едукацији архивиста.¹³ На покрајинском нивоу тек 2006. године, у издању ДАРВ-а обновљен је часопис „Архивски анали“, који би требао да парира односно замени Архивски преглед. Међутим, још увек је на нивоу „покушаја“ и без текстова који би унапредили архивску струку у Служби заштите архивске грађе ван архива.¹⁴ Отуда архивски делатници нису у прилици да консултују савремену стручну литературу и упутства те су препуштени индивидуалним способностима и иницијативи. Отуда је потребно да се овај посао (литературе, инструктаже, предавања, усавршавања, семинара...) постави на ноге и одржава редовно. Решење је у стимулацији домаћих архивиста на стварању текстова а не преузимати и преводити текстове из окружења.¹⁵

А читав систем неће бити у могућности да се извуче из административно - бирократске зачаурености у којој је важна форма (у виду стерилних наштампаних апологетских извештаја), а не суштина и што је најтрагичније, неће служити својој правој сврси.

Са одлуком о утврђивању матичне установе Архива Војводине у Новом Саду у области заштите архивске грађе и регистратурског материјала на територији АП Војводине,¹⁶ дошло је и до реанимирања Друштва архивских радника Војводине (ДАРВ) 2004. године.¹⁷

Одмах по реанимирању рада ДАРВ је отпочео са низом активности. Једна од активности била је иницирање и организовање, у првом времену консултација, а потом и тематских скупова архивиста који раде на пословима Заштите архивске грађе ван архива (у даљем тексту Служба заштите).¹⁸ У овој Служби заштите архивске грађе ван архива која је први степен у раду сваког архива, са нестанком некадашње државне заједнице крајем осамдесетих и друштвеним променама током деведесетих година, дошло је до великих преокрета. Многа предузећа, фирме, установе културе, хотели и угоститељски објекти, спортска друштва су престајала да раде, нестајала у вртлогу транзиције или отишла под стечај. Промена у фирмама доносила су промене у регистратурама, односно промене у фирмама доносила су промене у односу према архивској грађи и регистратурском материјалу у регистратурама. Тако се из дана у дан повећавала потреба да се запосленим архивистима у Служби заштите архивске грађе ван архива дају упутства за поступање у новонасталим околностима. Потреба је била увећана чињеницом да је са нестанком некадашње државне заједнице крајем осамдесетих нестало и архивско веће,¹⁹ баш као и матичност републичког архива – Архива Србије, те је нестало правовремених и ваљаних упутстава и смерница по питањима рада ар-

¹³ Архивски преглед број 1-2, за 1991. годину изашао је 1992; број 1-4, за 1992-1993. годину изашао је тек 1997, док је број за 1994. годину изашао 1998, а број за 1998-1999, у 2001. години. Отуда су ови бројеви као и донесени законски текстови у препису, стручни текстови, запажања, упуства, научно - истраживачки рад, текстови о заштити и лечењу архивске грађе, те извештаји разних комисија или извештаји са скупова архивиста у земљи а што је још важније и из иностранства.

¹⁴ Часопис „Архивски анали“ покренуо је ДАРВ, са седиштем у Историјском архиву Града Новог Сада, који је био и носилац целог „посла“. Објављена су свега два броја (1992. и 1993) у тиражу од 250 примерака. Међутим, како су текстови објављени без рецензија, провукли су се они испуњени grubим материјалним грешкама, те је дошло до обустављања излажења часописа пуних дванаест година. Новопокренути број Архивских анала (од 2006, бројеви 3,4,5,6), чији је „издавач“ по инпресуму ДАРВ иако без јасне концепције и са испретураним рубрикама, доноси текстове који су веома неуједначени по квалитету. Свакако да му је највећа мана што нема рецензенте, те се у њему могу наћи и текстови који су испод сваког критеријума и нивоа струке (и науке ако су у питању историографски текстови), а са друге стране апологетике без почетка и краја. Без сталности и самосталности у новчаној конструкцији, без сталног уредника и чврсте концепције, и даље са објављиваним текстовима без рецензената, са редакцијом изабраном по подобности и кључу, под будним оком „виших органа“, неће далеко одмаћи од прва два броја, што наговештава небулозно упозорење читаоцима да „Радови објављени у овом броју часописа резултати су рада и истраживања њихових аутора, који сnose одговорност за све податке изнете у њима“ (Архивски анали, Нови Сад бр. 6/2011, стр. 2). Међутим, без обзира на наведено, уз отклон уочених недостатака, може бити од користи архивским делатницима.

¹⁵ Прескакање и игнорисање домицијалне стручне памети, односно фаворизовање стране литературе и аутора из региона у изради стучних текстова (приручника, речника, упуства, монографских књига итд.) и промовисање истих, дугорочно представља, осим непознавања и неповерења у властите кадрове, срозавање домаћих архивиста на пукe мануелне раднике који нису кадри за ништа друго осим повремених скромних изложби попраћених јефтиним разнобојним изложбеним каталозима.

¹⁶ Сл. Лист АПВ, бр. 11 од 16. Августа 2003. Чл. 1-2.

¹⁷ Такође је после дванаест година 2006. године настављено са издавањем часописа ДАРВ-а Архивски анали.

¹⁸ У раду су сву пажњу посветили активностима намењених Служби заштите архивске грађе ван архива, док друге активности само дотичемо или не, што не значи да их није било.

¹⁹ Архивско веће је било најеминентније стручно тело, које су сачињавали најискуснији и најстручнији архивисти. Оно је доносило упутства и препоруке за поједина питања у вези са струком и практичним радом архивиста. Упуства су била штампана у архивским часописима, пре свега у: Архивист и Архивски преглед.

хивиста у регистратурама.²⁰ Стога је на седницама ДАРВ-а покренута иницијатива да се отпочну тематске консултације и радионице архивиста који раде у Служби заштите архивске грађе ван архива. Током протеклих година одржале су се у Новом Саду, Белој Цркви и Кикинди. Иако су се на свакој радионици квалитетно разматрали актуелна питања из практичног рада Службе заштите, посебно су се организацијом и квалитетним закључцима издвојиле радионице у Кикинди које су одржане протекле две године, дакле, 2011. и 2012. године.²¹ Маја 2011. године тема радионице била је „Израда јединствене листе категорија архивске грађе и регистратурског материјала са роковима чувања која се примењују у Основним школама“, док маја 2012. године тема радионице је била „Архиви у процесу стечајног поступка“. Радионице у Кикинди су се разликовале од раније праксе где је постојао уводничар који је имао спремљен раферат где после излагања се развијао разговор који није излазио из оквира изложеног нити се градио одговор на актуелна питања. Закључци, када их је било, били су уопштени и нису доносили практична решења, која су више него потребна. На супрот томе, радионице у Кикинди из 2011. и 2012. године, су конципиране на начин да колеге архивисти који раде у Служби заштите архивске грађе ван архива најпре доставе запажања из властите праксе, те питања и предлоге решења за поједине поступке. На тај начин долазило се ближе одговорима а поступци архивиста на терену би се уједначавали и синхронизовали.²²

Дакле, Историјски архив Кикинда (ИАКи) и Историјски архив Панчево (ИАПа) уз Друштво архивских радника Војводине (ДАРВ) и Архив Војводине, организовали су архивистичку радионицу која је третира, ако не најзначајнију онда свакако најактуелнију, тему из службе Заштите архивске грађе ван архива „Архиви у процесу стечајног поступка“ са поднасловом „питања и дилеме“. Разлога за такву тему било је више а поготово што постојећи закони и прописи, немају посебно одређене смернице по питању права надлежних Архива и обавеза стечајних управника, у вези са регистратурским материјалом

предузећа у стечају, осим права и обавеза која проистичу из одредаба члана 37. и 38. Закона о културним добрима, Службени гласник РС бр. 71/94. и члана 76. став 1, тачка 1. и 2. истог Закона. Закон о стечају (Сл. гласник РС бр. 104/2009) такође нема посебне одредбе везане за обавеза стечајног управника, односно надлежног Суда који покреће стечајни поступак, по питању архивске грађе. Закон о архивској грађи и архивској служби који је у поступку усвајања, одређенији је по питању обавеза ствараоца и имаоца архивске грађе и регистратурског материјала и надлежности историјских архива, али до дана његовог усвајања архивисти у Служби заштите архивске грађе ван архива обављају послове из свог домена и суочавају се свакодневно са мањим или већим проблемима. Основни циљ ове радионице био је да архивисти који раде на истим пословима и суочавају се са сличним проблемима, размене искуства и усагласе ставове по питању заштите архивске грађе код регистратура у стечају. На скупу су учествовали архивисти који раде у службама заштите архивске грађе и регистратурског материјала ван Архива из свих Историјских архива са подручја АП Војводине.²³

1. Историјски архив Кикинда: Јасмина Латиновић, архивисткиња и Бојан Чолак, архивиста, те Слободан Станић, Никола Радосавчев, Драгомир Томин, директор установе.
2. Историјски архив Панчево: Милован Ристић, архивиста.
3. Историјски архив града Новог Сада: Југослав Вељковски, виши архивиста и Тихомир Прашчевић
4. Историјски архив „Срем“ Сремска Митровица: Миљивој Спасојевић, архивски саветник, Мирјана Медалић, архивисткиња, Јасна Арбанас, директор установе.
5. Историјски архив Суботица: Зоран Вељановић, виши архивиста, Николета Чернек, архивски помоћник и Бранислав Егић, архивски помоћник
6. Историјски архив Сомбор: Младен Петровић, виши архивиста, Мирко Љубоја, архивски помоћник

²⁰ Потреба је била велика из разлога што све анемичније Друштво архивиста Србије не одржава сличне скупове нити је на нивоу Републике или Покрајине успостављено архивско веће, које је сачињено од најискуснијих архивиста да би се бавило актуелним питањима и доносило упутства за њихово решавање. Недавно је матичност обновљена, или бар у најави обновљена, те најављен надзор од стране Архива Србије у Историјски архив Суботица. До писања овог текста та матичност није профункционисала.

²¹ И током 2010. године одржана је радионица у Кикинди, на начин као и претходних година, дакле са уводничарем и уводним рефератом, где на крају није било закључка нити икаквог решења које би третирало и предложеној тему. Тема је била Медицинска документација.

²² Свакако да организаторима, и то онима који су уистину били организатори, као и учесницима, није било ни у мислима да замене све пасивнију Матичну службу, некадашње Архивско веће, нити било какву законодавну улогу коју би самовољно присвојили. Тако да закључци нису обавезујући него усмеравајући, или се ипак уместо некадашњег стерилног млађења празне сламе, архивисти враћали у своје архиве са расцивијаним и размагљеним ставовима за многа питања и подпитања.

²³ Друштво архивских радника Војводине, односно њен в. д. председник, иако организатор, овог пута је изостао баш као и представници Архива Војводине, односно њене Матичне службе. Желимо да верујемо да су их од радионице у којој су учествовали архивисти из свих девет архива у Војводини одвојили важнији и неодложни послови, а не нешто друго или пак лично.

7. Историјски архив Зрењанин: Жељко Бајић, архивиста, Никола Петричић, архивиста
8. Историјски архив Сента: Фодор Иштван, директор установе, Фодор Иштван мл, архивиста, Молнар Тибор, архивиста
9. Историјски архив Бела Црква, Жељко Комарица, архивиста, Томислав Попов, директор установе.

Као основа за радионицу, послужили су поступци који се воде током стечајног поступка.

Стечајни поступак спада у ред најзначајнијих у раду Службе заштите архивске грађе ван архива, који се појављују у последњој декади. Служба заштите архивске грађе ван архива у Суботици прилази овом послу са пуно пажње и посебним мерама опреза јер је сваки стечајни поступак (и ст. управник) прича за себе. Оно отвара низ поступака од којих је свако питање за себе а ми ћемо их навести оним редом који у стечајном поступку обављамо или настојим да га обавимо:

1. Отварање стечаја, односно регистратуре код Сл. Заштите (допис стечајног управника/повереника) уколико регистратура није евидентирана и уведена у Регистар регистратуре.
2. Долазак на лице места и констатовање ситуације: да ли има архивске грађе и рег. материјала, у којој мери је сачувана, оштећена, вредна... Уколико има потребе, констатација да архива није комплетна, односно да јој недостаје мањи или већи део (услед уништења, намерног или у току премештања, неадекватног смештаја итд.) прави се и службена белешка.
3. Утврђивање Листе категорије регистратурског материјала са роковима чувања (сваки поступак - посебна листа).
4. Излучивање безвредног регистратурског материјала којем је истекао рок чувања (попис јединица паковања, преглед).
5. Записник и Решење о излучивању (поништавању) безвредног регистратурског материјала.

6. Захтев за примопредају архивске грађе (преузима се само сређена и пописана архивска грађа - дакле прима се само ваљан попис: по ствараоцима, а у оквиру ствараоца по врстама и годинама).
7. Излазак на лице места ради провере да ли је грађа спремна за примопредају у поретку и констатује се записнички (провера пописа у захтеву за примопредају).
8. Уговор о примопредаји.
9. Одлагање у депо по поретку: архивска грађа (издвојити на крају привремену документацију и написати крајњи рок за њено излучивање).
10. Записник о примопредаји архивске грађе.
11. И ако постоји захтев од ст. управника, потврда, у којој се констатује да је стеч. управник извршио своје обавезе према архивској грађи и надлежном историјском архиву.

У Суботици према информацијама које смо добили од Трговинског суда у стечајном поступку је од 2011. године 362 фирме. Мањи број припада оним тзв. великим фирмама а највећи број тзв. сестринским или фантомским фирмама које су постојале и пословале краћи период. Већина стечајних поступака, колико је нама у сазнању, трају више година, па тако и у нашем случају динамика окончања нашег посла са стечајним управницима/повереницима траје у зависности од самих стечајних управника/повереника. Током 2011. и 2012. године Историјском архиву у Суботици, односно Служби заштите архивске грађе ван архива, обратила су се (дописом или телефоном) 19 стечајних управника и повереника за захтевом за реализацију њихових обавеза према архивској грађи.

На Радионици за Службу заштите архивске грађе ван архива у Кикинди која се одржала маја 2012. године, издвојила су се четири основна питања око којих се водила дискусија, размењивала искуства и која су била основ за доношење закључака:

1. Питање начина и могућности прибављања обавештења о покретању стечаја у регистратурама на подручју у надлежности Историјског архива и о поступцима који следе:

Закључак: Постоји више начина обавештавања о покретању стечаја у регистратури и сви су везани за директно ангажовање архивиста Службе заштите ар-

хивске грађе ван архива и то путем праћења интернет страница Народне банке Србије, Агенције за привредне регистре Републике Србије, Агенције за приватизацију, Агенције за стечај, праћењем објава у Службеном гласнику Републике Србије, обавештавањем код стечајних судија, са огласне табле или током стручног надзора у надлежним Привредним судовима. Заједнички став архивиста је да је нужност (што би требало и законски спровести) постојање обавезе стечајног управника или повереника да обавести (дописом или другим актом) надлежни Архив о стечају који води. У вези са регистратурама које нису уписане у Регистар регистратура надлежног Архива, а у међувремену је покренут стечај, закључак је да их треба уписати у Регистар, отворити досије регистратуре и обављати уобичајене радње које следе.

2. Поступци и радње Службе заштите архивске грађе ван архива након утврђивања стечаја, у вези са архивском грађом и регистратурским материјалом и обавезе стечајног управника/повереника;

Закључак: Одмах по добијању обавештења о покретању стечаја у регистратури, треба ступити у везу са стечајним управником/повереником и заказати стручни надзор ради увида у архивски материјал. Током стручног надзора опознати стечајног управника/повереника о обавезама које има и утврдити квалитет, степен срећености и очуваности архивске грађе и регистратурског материјала, распон година, количину, и инсистирати на физичком обезбеђивању простора где се налази архивска грађа и регистратурски материјал, да би се спречило његово даље растурање или уништавање. Сачинити записник о извршеном надзору и наложити мере за извршење, зависно од стања архивске грађе и регистратурског материјала. Ако је регистратурски материјал срећен и постоји Листа категорија за трајно чување и са роковима чувања, наложити издавање и пописивање архивске грађе за примопредају и издавање и пописивање безвредног регистратурског материјала за излучивање (поништавање). Ако је регистратурски материјал несрећен, прво наложити сређивање, па поступак као у претходном случају. Уколико не постоји Листа категорија, установити је и на основу ње извршити издавање безвредног регистратурског материјала.

3. Питање преузимања архивске грађе и регистратурског материјала после окончања стечајног поступка;

Закључак: Подразумева се да је архивска грађа прописано сређена, пописана (са потребним елементима) и спакована у прописане јединице паковања. Стечајни управник/повереник шаље надлежном Архиву захтев за пријем архивске грађе, који садржи детаљан попис по врстама, годинама настанка и количину архивске грађе за коју се тражи примопредаја. Архивиста Службе заштите архивске грађе ван архива надлежног Архива, провером на лицу места утврђује да ли грађа која је спремна за примопредају одго-

вара попису из захтева за примопредају и обавештава стечајног управника/повереника о трошковима примопредаје, који падају на терет регистратуре у стечају (детаљи уговора одређује управа, односно директор архива по важећој одлуци Управног одбора). То су трошкови набавке полица и кутија за смештај примљене грађе и трошкови обезбеђивања одговарајуће заштите. Након покрића трошкова и примопредаје архивског материјала сачињава се записник о примопредаји. Уколико у стечајној маси нема средстава за покривање трошкова пријема, направити договор са стечајним управником/повереником о могућности набавке средстава из других извора (других стечајева које он води) или након продаје правног лица. Обавеза преузимања остаје и када су исцрпљене све могућности покрића поменутих трошкова. Због проблема са смештајним простором, који имају сви Архиви, овде се говори о архивској грађи регистратура код којих се стечај завршава ликвидацијом. Код стечајева који се завршавају реорганизацијом или продајом, треба прво ићи ка обавезивању правног следбеника, на чување архивске грађе до тренутка када надлежни Архив буде у могућности да је преузме. Архивска грађа се преузима у целости, изузев случаја да је нови власник заинтересован да задржи техничку документацију, што се утврђује записнички. Документација стечајног управника/повереника, преузима се након три године, што је регулисано и Законом о стечају. Уколико, због објективних разлога надлежни Архив није преузео срећену и пописану архивску грађу, а она у међувремену буде растурена или уништена од стране НН лица, случај се пријављује полицији, а записником се утврђује новонастала ситуација на терену и обаве исте радње које претходе примопредаји, преостале грађе.

4. Која законска и подзаконска акта представљају правни оквир у поступку заштите архивске грађе и регистратурског материјала у регистратурама у стечају?

Општи је закључак да се ни један тренутно важећи Закон не бави детаљније, обавезама стечајних управника и повереника кад је у питању архивска грађа и регистратурски материјал у регистратурама у стечају, али по питању заштите архивске грађе и регистратурског материјала, регистратуре у стечају и лице које њима управља, као све друге регистратуре, имају исте обавезе које проистичу из Закона о културним добрима, Службени гласник РС, бр. 71/94.

Закон о стечају (Сл. Гласник РС бр. 104/2009) бави се самим поступком стечаја, без посебног осврта на архивску грађу, а нешто више у вези са обавезама стечајних управника/повереника одређује Правилник о утврђивању националних стандарда у стечајном поступку (Сл. Гласник РС бр. 13, од 12. марта 2010).

Постоји Правилник о примопредаји архивске грађе САП Војводине из 1975.

Нови Закон о архивима и архивској служби одређенији је по овим питањима, али је још увек у поступку усвајања и треба сачекати његову примену.

Донети закључци представљају јединствени став архивиста Службе заштите архивске грађе ван архива о поступцима и радњама које треба предузимати код заштите архивске грађе регистратура у стечају, укључујући однос према обавезама стечајних управника и поверилаца. Закључци донети на овој Радионици нису „упутство“ за архивисте који раде у служби заштите ван Архива, већ основ подједнаког приступа у решавању постојећих проблема који сада јасно имају

на столу архивисти у Служби заштите архивске грађе ван архива, и нису обавезујући. Док председник или председништво ДАРВ-а или матични архив, односно Архив Војводине не састави боље упутство, које са пуним правом очекују архивисти у Служби заштите архивске грађе ван архива, ова ма како мањкава и не-савршена „упутства“ биће на располагању архивисти-ма у оној потреби баш као и мелем на рану рањеном јунаку.

ÖSSZEFOGLALÓ

Levéltárak helyzete a csődeljárások folyamatában

A tanulmány témája a levéltárak feladata a csődeljárások esetében, mivel az érvényben levő a Szerb Köztársaság Kultúrjavairól szóló Törvény (A Szerb Köztársaság Hivatalos Lapja 1994/71) nem nyújt megoldásokat ebben az irányban, az új törvényelőirányzat viszont még nincs megszavazva. Hivatalos tanácsadó levéltári szerv és szakmai utasítások hiánya következtében a csődeljárások sok probléma elé állítják a levéltári dolgozókat a levéltári anyag sorsát illetően. Csődeljárások esetén a levéltárak a Vajdasági Levéltár 1975-ben kiadott levéltári anyag átvételét szabályozó utasítása szerint járnak el még mindég, mert nincs korsze-

rűbb szabályzat. A Csődeljárási Törvény (Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 2009/104) magát a csődeljárást szabályozza, nem terjed ki a levéltári anyagra, a csődtömeggondnokok kötelezettségeivel pedig a Nemzeti szabványokat meghatározó Szabályrendelet foglalkozik valamivel többet. (Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 2010/13, március 12.) Magukra utalva, a levéltárosok u.n. műhelyeket szerveznek ahol tapasztalcsere által segíteni próbálnak egymásnak a csődeljárások alkalmával felmerülő levéltári anyaggal kapcsolatos problémák megoldásában. Egy ilyen szaktanácskozásról szól ez a beszámoló.

SUMMARY

The Archives in the bankruptcy proceedings

The education workshops by The Service for the protection of the records outside the archives from The Archives in Vojvodina held in Kikinda on May 25, 2012

The paper addresses the topic of The Archives' situation in the process of bankruptcy when the current Cultural Goods Law of the Republic of Serbia (Official Gazette of the Republic of Serbia No. 71/1994) does not offer any solution for it and the draft bill still hasn't been accepted. The absence of the Archival Council or any other relevant body of authority which would give advice on that matter, contributes to having many concerns and confusion in managing records of companies in receivership. The Active Records Takeover Regulations of Vojvodina from 1975 is applied for the takeover in bankruptcy proceedings as well since there isn't a more contemporary basis for a takeover in such situation. The Bankruptcy Law (Official Gazette of

the Republic of Serbia No. 104/2009) deals only with the bankruptcy proceedings without addressing the active records. Regulations for the Establishment of National Standards in Bankruptcy Proceedings (Official Gazette of the Republic of Serbia No. 13, од 12. марта 2010) further address and determine the obligations of the creditors in bankruptcy.

For these reasons, The Archives in Vojvodina have offered solutions through education workshops which are supposed to help with managing the challenges encountered in the bankruptcy proceedings. Some of those solutions are presented in this paper, as well as the experiences of archivists in The Historical Archives of Subotica.

Odabrani spisi Komande grada Sente 1944-1945, A zentai városparancsnokság válogatott iratai

*Arhiv Županije Čongrad i Istorijski Arhiv Senta, Csongrád Megyei Levéltár és
Zentai történelmi levéltár, Szeged-Zenta, 2011.*

U godini 2011. započeta su intenzivnija istraživanja o događajima koji su se dešavali za vreme vojne uprave u Vojvodini, krajem 1944. i početkom 1945. godine. Tibor Molnar, arhivista Istorijskog Arhiva Senta, u Saradnji sa Arhivom Županije Čongrad, je publikovao prvu tematsku zbirku dokumenata o ovoj temi. Autor je izabrao 80 dokumenata koji su delom tipični tj. oslikavaju svakidašnjicu i rad komande grada, a delom su izuzetni i ukazuju na specifičnosti. Autor je u svoj izbor uvrstio najznačajnije dokumente iz dotičnog fonda. Knjiga je izuzetno dobro opremljena. Originali su publikovani kao reprodukovane fotografije, tako da ih je moguće isčitavati. Time ta knjiga prevazilazi standarde publikacije dokumenata. Uz svaku reprodukciju se nalazi i mađarski prevod dokumenta radi mađarske čitalačke publike, a time i lakšeg puta do istraživača u regionu koji govore srpski ili mađarski jezik.

Na početku knjige se nalazi koncizan i dobro napisan uvod u kome je prikazano formiranje i funkcionisanje vojne uprave. Autor se skoncentrisao na organizaciju i strukturu vlasti, dok nas o delovanju iste obaveštavaju publikovani dokumenti. Iz dokumenata se vidi kako je nova vlast pokušavala da organizuje školu, ishranu, kako su se obračunavali sa onima koje su proglasili narodnim neprijateljima. Među spisima se nalaze i takvi dokumenti u kojima se nabrajaju funkcije koje obavlja vlast.

Na početku zbirke se nalaze spisi iz kojih se vidi da nova vlast želi radikalne promene i da na različite načine tretiraju slovensko i „neslovensko” stanovništvo. Nova vlast propisuje da se ne može napustiti naselje, određuje periode kada se ne sme kretati po naseljima, ona sakuplja informacije, popisuje nekretnine i ostali imetak, i sastavlja listu narodnih neprijatelja. U knjizi su objavljena i dva spiska sa imenima streljanih. Takođe je objavljen dokument i o tome, da su nove vlasti počele sakupljati podatke o okupacionoj vlasti.

Autor je publikovao i veoma stroga naređenja po kojima su stanovnici grada i okolnih sela bili obavezni da predaju sve to što je potrebno novo formiranoj vlasti. Lokalna vlast je sastavljala i izveštaje nadležnim organima o stanju u Senti i okolnim selima. Iz tih dokumenata je vidljivo kakva je bila situacija i vreme u kome su nastali. Uz te izveštaje, možda su najvažniji dokumenti koji su

nastali u radu hijerarhijski nadređenih organa vlasti. Uz naređenja, viši nivoi vlasti su tražili informacije o: izvršenim zapovestima, žrtvama, napuštenim kućama. Interesantno je da je relativno puno podataka o tome kako se lokalna vlast obraćala nadležnim vlastima. Ima spisa i o kontaktima sa sovjetima (koje u dokumentima nazivaju samo Rusima). Ima informacija i o prinudnom radu, o promeni novčanica, o organizovanju mitinga, o regrutovanju u Jugoslovensku Armiju. Čitanjem knjige možemo pronaći višestruko interesantne spise.

Ova knjiga nije za jedno čitanje, s vremena na vreme bi se trebalo vratiti na nju. Takođe, merodavna je i u smislu publikovanja i objavljivanja dokumenata. Ovakav način rada nas približava ka saznanjima po kojima možemo imati validnu sliku tog vremena. Jedino su autor i izdavači propustili da knjigu dopune raznim registrima, a da kod dokumenata istaknu ključne reči kako bi je mogli koristiti efikasnije. Nadamo se da će jednog dana biti publikovana i u elektronskom obliku sa pogodnostima u istraživanju koje ta forma može da pruži.

Zoltan Mesaroš, arhivista

Sima Jančić

Priča G-IV/1 razreda, Subotica, 1949-1953,

Subotica, 2011, str. 130.

Sima Jančić je priredio spomenicu o svome razredu. Spomenicu su napisali drugovi iz razreda: Tomislav Zorić, Svetislav Štrbac, Gerhard Burbah, Dragutin Barović, Maksim Banjanin, Momčilo Milić, Momčilo Golubović, Božidar Petrić, Jovan Stanišić, Vasilije Rakin, Katarina Đurović i Gereg Eržika. Pisci su autori jedne krajnje interesantne knjige kao svedočanstva o jednom vremenu i đacima koji su svoja znanja iz buduće profesije sticali u njemu.

Knjiga je izašla u izdanju učenika G-IV/1 razreda, u Subotici 2011. godine. Obim publikacije je 130 strana, a tiraž je 100 primeraka.

Ideja za pisanjem ovakve vrste knjige je nastala na sastanku generacije maturanata 2010. godine. Napisana je za godinu dana. Želje autora su bile da se sačuva od zaborava postojanje jedne generacije učenika, zajedno sa njihovim uvaženim profesorima i događajima koji su se dešavili tokom njihovog školovanja i boravka u školi, kao i u svakodnevnom životu. Iako je tematika knjige jedno odeljenje, u knjizi se opisuju i burni istorijski događaji koji su se odvijali u društvu, kao i istorijat Subotice gde su se oni školovali.

Da bi čitaocima što više približili vreme u kojem su odrastali, autori su detaljnije opisali značajne događaje iz istorije grada, značajne i najlepše građevine Subotice kao i subotički tramvaj.

Autori su ovu knjigu sastavili na osnovu svojih sećanja, sačuvanih dokumenata iz doba školovanja, diploma, svedočanstava, đачkih knjižica, pohvala, maturalnog tablonu, fotografija, ali i korišćenjem dokumenata o historiografiji grada. Koristeći sačuvane dokumente upotpunili su svoju priču o prošlosti pretvarajući je u istorijsko svedočanstvo. Sačuvane fotografije doprinele su potpunijem upoznavanju ličnosti đaka i njihovih profesora.

Autori su na ovaj način uspešno spojili dve komponente u približavanju razumevanja toga vremena - činjeničnu i vizuelnu.

U knjizi se događaji predstavljaju pišući od opšteg ka pojedinačnom. Autori najpre polaze od prikaza istorije

države u kojoj su živeli, pa istorije arhitekture i graditeljstva kroz vekove u svetu. Autori zatim daju podatke o gradu u kojem su se školovali, najviše predstavljajući čitaocu dešavanja u zemlji izašloj iz Drugog svetskog rata. Pišu o arhitekturi secesije i građevinama poput Rajhlove palate i Gradske kuće, o Ženskoj učiteljskoj školi, o subotičkom tramvaju duboko sačuvanog u pamćenju svih onih koji su se njime vozili, a za njih izgubljenom simbolu mladosti.

Kroz ovaj uvod autori nas vode ka temi knjige, smeštajući je uspešno u određeno istorijsko vreme i prostor.

Nakon kolektivnog prikaza, pisci nas upoznaju sa podacima o osnivanju njihove škole i internata škole. Škola je počela sa radom 1945. godine kao Tehnička, da bi se od nje školske 1947/48. godine odvojila Građevinska škola - škola koju su pohađali. Školske 1949/50. upisuje se u I razred generacija onih đaka o kojoj knjiga govori. Prikazana je struktura razreda od I - IV sa podacima o razredu, đacima, profesorima i predmetima koji su se predavali.

Nakon toga autori nam pružaju uvid u biografije profesora i biografije učenika, pišući o njihovom pojedinačnom doprinosu profesiji kojom su se bavili.

Ponaosob su prikazani istaknuti profesori koji su ostavili upečatljiv trag u prošlosti grada kao što je to bio dr Konstantin Petrović, Koloman Vidaković, Franja de Negri, Oton Tomanić i Marko Monastirski.

Učenici iz razreda ispisali su svoja bibliografske portrete dajući tako podatke o svom profesionalnom ali i kreativnom radu. Doprinos oslikavanju vremena iz njihovog detinjstva, školskog doba i odrastanja upotpunile su

interessantne priče - sećanja. Ove priče osvetljavaju uslove u kojima su se generacije đaka nakon rata školovale, da bi kroz život koji je sledio postali uspešni stručnjaci.

Priču oslikavaju prilozi iz ličnih arhiva đaka, dokumenti i fotografije.

Kao čuvar sećanja, Spomenica predstavlja značajno delo, kako za one koji su je napisali tako i šire. Ona predstavlja značajan izvor za izučavanje istorije školstva u Subotici, kao svojevrsan memoarski izvor.

Tatjana Segedinčev

Приказ књиге Зорана Вељановића „Устави и правила Српске читаонице у Суботици у XIX и XX веку“

Прилози за историју Српске читаонице у Суботици

У времену између два броја нашег часописа, Зоран Вељановић, виши архивист Историјског архива Суботица, објавио је дело „Устави и правила Српске читаонице у Суботици у XIX и XX веку“, у издању Малог историјског друштва из Новог Сада и Клуба љубитеља лепих уметности Алиас (Aliass) из Суботице.

Тема је занимљива и готово „неодрађена“ у Суботици, до изложбе која је отворена на Дан библиотеке 6. априла 1996. године у Народној библиотеци Србије у Београду, а на којој су о тематици изложене: књиге, часописи, новине, фотографије и архивска грађа из једанаест најстаријих српских читаоница на територији тадашње Србије и Хабзбуршке монархије. Тај догађај је био основни покретач аутору да осветли део локалне културе - историје у највећем граду на северу Бачке.

Вељановић налази први писани траг о постојању читаонице у нашем граду у „Даници“, новосадском листу за забаву и књижевност за 1861. годину, број 2 од 20. јануара по старом календару, на 32. страници, где пише: „У Земуну и у Суботици установиле су се српске читаонице“. Тада је прихваћена идеја о оснивању Српске читаонице у Суботици, а 1862. године је конституисана Читаоница и обнародован њен рад. Чланови читаонице били су угледни суботички Срби, свештена лица, земљопоседници, учитељи, интелектуалци и други. Чланство у читаоници регулисано је Уставом (правилима).

Аутор дела, широком слоју читалачке публике на систематичан начин расветљава тако непознат, а историјски важан део културне прошлости једне суботичке етничке групе. Странице дела препуне су докумената о активностима чланова читаонице и њиховом значају за заједницу и град уопште, од почетака па до престанка рада, после Другог светског рата, 1959. године.

Осим историографског, књига Зорана Вељановића има и архивистички значај јер је аутор као најважнији део извора за рад користио и обрадио архивску грађу Историјског архива Суботица, Фонд 436 Српска читаоница у Суботици – Суботица (1862-1959) 1866-1947.

Зоран Вукелић, виши архивист

Katarina Korponaić

Stare subotičke porodice

*U traganju za oduzetom imovinom svojih predaka
Subotica 2012, str. 192.*

Sve srećne porodice liče jedna na drugu, svaka nesrećna porodica, nesrećna je na svoj način

TOLSTOJ

Oduvek je bilo nekih stvari i nekih priča za koje se nastojalo da ostanu u porodičnim okvirima. Bilo zato što su toliko intimno duboke i privatne, da su ih članovi porodica skrivali i tajili i sa njima nisu želeli ili smeli izlaziti u javnost, bilo zato što javnost nije bila zainteresovana i spremna da ih primi i tumači na pravi način. Samo izuzetno retko se dešava da se poklope oba činioca pa da takve priče nađu put do krugova šire javnosti. A takav je slučaj i ovom prilikom, sa zbirkom priča o subotičkim porodicama koje su se našle pod udarom komunističkih vlasti nakon 1945. godine. Njima je zajedničko da su se našle na udaru mera kojima im je na različite načine oduzimana generacijama sticana imovina, kao i dostojanstvo i čast, a oni i njihovi naslednici obeležavani kao protivnici napretka u koji je tako sigurno vodila garnitura na vlasti. A sve to u ime nekih maglovitih viših ciljeva.

Autorka Katarina Korponaić, novinarka i ovoga puta i istraživač subotičke socijalne istorije, koja je priredila ovu knjigu, nalazila je sagovornike koji upravo neke od tih zatajenih i prigušenih priča daju na uvid javnosti. To potvrđuje i ukazuje na važnost porodične tradicije, koja je četiri ili pet decenija uspela sačuvati takva sećanja. I u ovom slučaju, familija kao temeljna zajednica, pokazala se otpornom na zvanična, službena tumačenja tog perioda istorije koji je razumljivo skrivao istinu i žrtve koje je sam proizvodio.

U današnjem aktuelnom društvenom trenutku, kada je otpočela primena *Zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju*, odnosno proces restitucije, vraćanja nepravедno oduzete imovine, te priče imaju dodatnu aktuelnost.

Zbirkom sačinjava 25 priča, primera kako se komunistička država obraćunavala sa privatnim vlasništvom. Neke se odnose na pre rata istaknute pojedince, javne ličnosti, privrednike, bogate gazde, ali i na one koji su pokolenjima ostavili deo svoga bogatstva u obliku zadužbina. Nema nikave sumnje da bi se samo na ovom subotičkom području,

ju, moglo pronaći hiljade sličnih priča o drugim oštećenim licima i porodicama.

Kao da nije bilo dovoljno žrtava i patnji za vreme rata, od jeseni 1944. godine, odmah nakon njegovog završetka, započinju i teku veliki društveni lomovi - revolucija u pojmovniku marksista, koje sprovode pobednici. Odlučni da uspostave svoju vlast, totalitarni režim po uzoru na SSSR, jugoslovenski su komunisti bili spremni da kopiraju i sve mere koje je tako odlučno sprovodila ta država. One su bile tako dubokog istorijskog traga, da se osećaju sve do danas. U prvo vreme to se pravdalo kažnjavanjem pobedenih neprijatelja, a u taj front su previše lako svrsta-

vani mnogi. Tim zlostavljanjima, progonima, pljačkama, koje surovo, ali pedantno i sistematski, sprovode komunisti, utiskuju pečat na temelje svoje poluvekovne vlasti. Kao da su naučili i preuzeli neke metode od poraženih mrskih nemačkih fašista. Tako su upravo najviše pripadnike te nacije, vojvođanske Švabe zatvarali u logore, a od prvih dana oslobađanja Subotice oktobra 1944. godine, započeli su sa lišavanjima života bez suđenja, streljanjem po kratkom postupku. Stradali su oni koji nisu uspjeli da pobjegnu, pa su se zatekli u mestu, istaknutiji pojedinci iz neprijateljskog tabora ali i oni koje su neki denucijanti označavali kao mete. To je bio pravi revolucionarni teror i njime je u krvi započelo učvršćivanje novog režima. Istovremeno sa tim obračunima, išlo se ka pokušaju regulisanja odnosno ukidanja „klasnih“ razlika. Naturano je stajalište da je uživanje vlasničkih prava bio osnov proizvođenja ekonomske eksploatacije, a time i društvene nepravde. Po sovjetskom sistemu kolektivizacije, jednoj grupi, za koju je komunistička ideologija smatrala da je stekla sve na račun eksploatacije proletera, oduzimale su imovinu, sve ono što se sticalo generacijama, i stavljali je pod državnu, odnosno društvenu upravu ili delili i davali na korišćenje po posebnim, opet ideloškim kriterijumima, onima iz siromašnijih slojeva.

Svi ti zločini, jer oni to jesu bili, mada činjeni pod krinkom spovođenja revolucije i novog poretka, nisu izbleđeli, pogotovo u sećanjima i srcima onih koji su imali nesreću da ih osećaju i sreću da ih prežive. Ova zbirka svedoči i o tome.

Po završetku Drugog svetskog rata, u Srbiji kao i u drugim delovima tadašnje jugoslovenske države - Demokratske Federativne Jugoslavije, a od 1946. godine - Federativne Narodne Republike Jugoslavije, čija je Srbija bila članica, započelo je institucionalizovanje socijalizma kroz duboke političke, socijalne i ekonomske promene. Nova država, po redu Druga Jugoslavija, koja je proklamovala „besklasno socijalističko društvo“, „eksproprijaciju eksproprijatora“, „narodni kolektivizam“ i dominaciju „opštenarodne“, društvene, odnosno državne svojine, nakon što je preuzela sve objekte i ostalu imovinu Kraljevine Jugoslavije, započela je obračun sa privatnim vlasništvom koje se nije uklapalo u ideološku matricu novoustrojenog političkog i ekonomsko - socijalnog sistema. Kao i uvek kada je na delu „stvaranje istorije“, najveću cenu platile su desetine i stotine hiljada običnih ljudi.

Za sve oblike oduzimanja imovine u Jugoslaviji nakon rata, a oni su uobličavani najčešće u sledeće pravne forme - agrarna reforma, konfiskacija, nacionalizacija ili sekvestracija (imovina se oduzimala čak po 41 zakonskoj osnovi, u dužem periodu), karakteristična je ideološka motivacija koja je bila tako jaka da je prema privatnim vlasnicima vođen jedan veoma rigidan postupak koji se završavao podržavljenjem imovine bez ikakve naknade. Čak je i eksproprijacija, koja je neophodan institut oduzimanja privatne imovine u javnom interesu (za gradnju puteva, važnih objekata i dr.) i uz plaćanje tržišne cene, često podlegala toj motivaciji, kako po razlozima oduzimanja nepokretnosti, tako i po naknadi koja je dugo bila simbolična i bezvredna.

Nacionalizacija je u Srbiji i FNR Jugoslaviji sprovodena u periodu od 1946 - 1958. godine, u tri talasa: prvo je

1946. godine izvršeno podržavljenje značajnijih privatnih privrednih preduzeća, zatim su 1948. godine nacionalizovana sva druga preduzeća u ostalim privrednim granama, i konačno, 1958. godine izvršeno je podržavljenje stambenih i poslovnih zgrada, stanova i poslovnih prostorija, kao i građevinskog zemljišta.

Po dubini promena koje je donosila, isticala se agrarna reforma i kolonizacija. Saveznim *Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji* (1945) i republičkim *Zakonom o agrarnoj reformi i unutrašnjoj kolonizaciji* (1945), radi stvaranja poljoprivrednog zemljišnog fonda za dodeljivanje seljacima i drugim licima, kao i radi stvaranja ili dopunjavanja velikih državnih poljoprivrednih dobara, od brojnih kategorija vlasnika oduzeta su i prešla u ruke države, poljoprivredna i šumska dobra. Vojvodina je delom zahvaljujući svojim prirodnim resursima ali i nedovršenom projektu njene potpune nacionalizacije, bila glavni objekat kolonizacije. To je bio deo šireg procesa u kome su iz različitih i brojnih krajeva Jugoslavije, mahom iz pasivnih krajeva najviše izloženih ratnim stradanjima i razaranjima u Drugom svetskom ratu, hiljade ljudi naseljene - kolonizirane u ove ravnice. Ta se kolonizacija smatra jednim od najvećih planskih i organizovanih preseljenja stanovništva na istorijskim prostorima na kojima je postojala Jugoslavija.

Konfiskacija je poznata od davnina kao sporedna kazna - sankcija koja se izriče uz glavnu kaznu, a podrazumevala je oduzimanje imovine osuđenog lica bez naknade - u korist države. Veliki deo privatne imovine prešao je konfiskacijom u državnu svojinu, posebno u sferi tzv. narodne privrede tako da je po svom kvantitativnom dejstvu ova mera obimnija i od nacionalizacije.

Likvidacija privatne svojine i pauperizacija njenih titulara, pored širih društveno - ekonomskih efekata, imala je i jednu dimenziju koja se nije tako jasno manifestovala, pošto je ostavljala duboke posledice na psihe, ličnosti pojedinaca. Ona je trajno obeležavala i stigmatizirala pojedinca i njegovu porodicu. Upravo većina priča iz ove zbirke nosi takve tonove. Kažnjavanje klase zapravo je bilo uništavanje pojedinaca, porodica.

Autorka pojedinačno obrađuje odabrane porodice koje tako čine celine u zbirci. Ona daje njihove istorije, smeštajući ih u konkretne hronološke okvire. Predstavljajući njihove prikaze, bazira se na iskazima potomaka iz obuhvaćenih porodica, a dodatnu autentičnu informativnu, samu po sebi ilustrativnu vrednost dobija umetanjem niza vrlo zanimljivih i vrednih fotografija iz ličnih kolekcija. To, uz korišćenje literature, koja je inače relativno malo-brojna, daje jednu zaokruženu celinu. Tako ona čitaoca, na jedan pitak i čitljiv način, izvežbanim novinarskim stilom, vodi kroz sudbine istaknutih subotičanki i subotičana, njihovih dostignuća, te životnih puteva njihovih potomaka. Neki od njih su ostavili takve tragove, da ih stari subotičani u spomen na njihove kuće i objekte spominju kroz toponime i tačke urbane orijentacije - npr. Prokeš palata, Hajzlerovo kupatilo, Radić zadužbina, nekima je data čast da i ulice nose njihova imena - Marije Vojnić Tošinice, dok za većinu drugih, o bogatstvu i ekonomskoj snazi svedoče samo požuteli dokumenti, fotografije i uspomene.

Katarina Korponaić iz jednog posebnog ugla osvetljava tako neke već poznate ali nikada do kraja ispričane priče o tri zadužbine i njihovim osnivačima. Reč je o Mariji Vojnić Tošinici, Mici i Jovanu Radiću kao i zadužbini Lazara Mamužića. Obraduje se i industrijalac Vilim Konen, lekar dr Hajzler i njegovo kupatilo, istaknute i bogate gazde i ekonomski Isakovi, Halbrori, Stipići... Time se dobilo delo koje ima odlike novinarskog ali i istoriografskog, sociološkog rada koje može da posluži kao građa u nekim dubljim obradama sličnih tema. Nedostaje mu jedan obuhvat društveno istorijskih okvira, ali mu to i nije bila namera.

Ova se zbirka savršeno uklapa u događanja koja su upravo započela u današnjem vremenu – početak primene zakona o restituciji.

Treba uočiti da se ona kod nas javlja tek sada, zato što kao da je prevladala volja onih koji su davno krišom odlučili da je odlože koliko god je to moguće i da se ona

obesmisli preprodajom i poklanjanjem otete imovine. Druge bivše socijalističke zemlje su odmah posle pada Berlinskog zida donosile nove svojinske zakone, da bi taj osnovni stub legaliteta učvrstili. Kao da i na ovom primeru opet pokazujemo istorijsku nedoraslost.

Priča o dvadest pet primera kako je vreme od nekoliko decenija uz sva teška društvena previranja, ukidanja građanskog društva i njegovih postulata, pa izgradnje socijalizma, pa opet vraćanja korenima građanskog i demokratskog poretka, okrunilo, izbledelo i umanjilo nekretnine i posede, koji su im bili oduzeti, mora da teško pada svima koje to dotiče. No, samo njihovo sećanje na pretke koji su to ostvarili pretočeno i u ovu knjigu, treba da nosi zrak optimizma da pravednost nikada ne ustupa pred golom silom.

(Recenzija za knjigu)

Stevan Mačković